

ОБРАЗОВАНИЕ,

**НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ
В МИРЕ**

международный научный электронный журнал

*Выпуск журнала № 58
Часть-10_Декабрь -2024*

OPEN ACCESS

ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ

международный научный электронный журнал

Декабрь - 2024 год

ЧАСТЬ - 10

БАНКЛАРНИНГ ЭКО ТИЗИМИ

в.б. доцент *Зуннунова Хулкар Мухторовна*
Тошкент Кимё Халқаро университети,
“Банк иши ва бухгалтерия ҳисоби” кафедраси.

Усманов Муҳаммадали
Тошкент Кимё Халқаро Университети
банк иши факультети 4- курс

Аннотасия. Ушбу мақолада тижорат банклари эко тизимининг асосий жиҳатлари, жумладан, банк активлари, кредитлаш фаолияти, молиявий барқарорлик ва кредит портфели сифатини оширишга қаратилган чоратадбирлар кўриб чиқилган. Банк тизимидаги ижобий ўзгаришлар иқтисодиётнинг молиявий қўллаб-қувватланишини таъминлаб, узоқ муддатли ички молиялаштириш манбалари жалб қилинишига йўл очмоқда. Шунингдек, мақолада банклар томонидан амалга оширилган пруденциал ва макропруденциал чоралар таҳлил қилиниб, уларнинг иқтисодий барқарорликка таъсири ўрганилган. Келгусида банкларнинг рақамли хизматларни кенг жорий қилиш ва мижозлар ишончини мустақкамлаш орқали банк эко тизимини ривожлантириш йўналишлари ёритилган.

Калит сўзлар: *тижорат банклари, эко тизим, кредит портфели, молиявий барқарорлик, пруденциал чоралар, макропруденциал назорат, банк активлари, кредитлаш*

Кириш. Банклар иқтисодий тизимнинг ажралмас қисми сифатида муҳим рол ўйнайди. Улар нафақат молиявий хизматлар кўрсатиш, балки иқтисодий ўсишни рағбатлантириш ва ижтимоий барқарорликни таъминлашда ҳам алоҳида аҳамиятга эга. Банклар ресурсларни йиғиш ва тақсимлаш орқали иқтисодиётнинг барча соҳаларига таъсир кўрсатади. Улар аҳоли ва корхоналарга кредитлар, депозитлар ва бошқа молиявий хизматлар орқали молиявий имкониятлар яратади, бу эса иқтисодий фаолиятни рағбатлантиради ва барқарор ўсишни таъминлайди.

Расм 1 Банкларнинг иқтисодий тизимдаги ўрни ва аҳамияти

Эко тизими эса - бу банкларнинг фаолиятини тушуниш учун муҳим тушунчадир. У банклар, молиявий институтлар, регуляторлар ва бошқа иқтисодий субъектлар ўртасидаги ўзаро боғлиқлик ва муносабатлар мажмуи сифатида қаралади. Банкларнинг эко тизимидаги ўрни уларнинг тақдим этаётган хизматлари, ресурслар ва мижозлар билан боғлиқ муносабатлар орқали белгиланади. Ушбу тизимда ҳар бир субъектнинг роли ва вазифалари аниқ белгиланади, бу эса банкларнинг иқтисодий тизимдаги ўрнини янада равшанлаштиради.

Замонавий банкларнинг эко тизимида юз бераётган ўзгаришлар, уларнинг стратегияларини ва хизматларини шакллантиришда муҳим омил бўлиб хизмат қилмоқда. Инновацион технологиялар, рақамли молия ва финтех стартапларининг кўпайиши банкларга янги имкониятлар ва хавфларни тақдим этмоқда. Рақамли трансформация банкларнинг хизматларини янада самарали ва тезкор қилиш имконини беради, бу эса мижозларга қулайлик ва рақобатбардошликни оширади. Масалан, мобил банк хизматлари, онлайн кредитлар ва рақамли тўлов тизимлари банклар учун янги бозорларни очмоқда ва уларнинг фаолиятини кенгайтиришга имкон бермоқда.

Шу билан бирга, банкларнинг эко тизимида хавфсизлик ва регуляция масалалари ҳам долзарб аҳамиятга эга. Киберхавфсизлик, молиявий фирибгарлик ва молиявий барқарорлик банклар учун катта муаммоларни келтириб чиқариши мумкин. Шу сабабли, банклар ўзларининг ИТ инфратузилмасини янгилаш ва хавфсизлик чора-тадбирларини кучайтиришга интиломоқда.

Бундан ташқари, замонавий банклар ўз эко тизимларида янада кўпроқ ижтимоий масъулиятни ўз зиммаларига олишга интилишмоқда. Улар миждозлар, жамият ва атроф-муҳит ўртасида мувозанатни сақлашга қаратилган стратегияларни амалга оширмоқдалар. Уларнинг ижтимоий масъулияти доирасига атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, барқарор ривожланиш ва ижтимоий лойиҳаларга инвестиция қилиш киради. Буларнинг барчаси банкларнинг иқтисодий тизимдаги ўрнини кучайтириб, уларнинг келажакдаги муваффақиятини таъминлашга ёрдам беради.

Шу сабабли, банкларнинг эко тизимида ўзгаришлар ва замонавий тенденцияларни ўрганиш, нафақат банклар учун, балки бутун иқтисодиёт учун муҳим аҳамиятга эга. Ушбу мақола банкларнинг эко тизимини ва ундаги муҳим ўзгаришларни батафсил таҳлил қилишга бағишланади. Бу жараёнлар банкларнинг ўзаро алоқалари, инновациялари ва ижтимоий масъулиятини ҳисобга олган ҳолда, иқтисодий барқарорлик ва ўсишни таъминлашда қандай рол ўйнашини ўрганишга ёрдам беради.

Адабиётлар шарҳи

"Банк фаолиятини тартибга солиш тўғрисида" (2019) ги Ўзбекистондаги банк тизимини тартибга солиш ва банклар фаолиятини бошқариш мақсадида қабул қилинган муҳим ҳужжатдир. Ушбу қонун банкларнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш, молиявий хизматларнинг сифатини ошириш, шунингдек, банкларни бошқаришда шаффофлик ва рақобатни оширишга қаратилган.

Қонуннинг асосий жиҳатларига қарайдиган бўлсак:

1. Банк фаолиятининг асосий принциплари, қонун банк фаолиятини бошқаришда мустақиллик, шаффофлик ва ҳисобдорлик принципларига асосланади. Бу принциплар банкларнинг мустақил ва самарали ишлашини таъминлайди.

2. Банкларнинг ташкил этилиши ва фаолияти, қонун банкларнинг ташкил этилиши, лицензиялаш жараёни ва молиявий хизматларни кўрсатишда талаб қилинадиган шартлар ҳақида батафсил маълумот беради. Банклар ўз фаолиятини бошлаш учун Марказий Банкдан лицензия олишлари зарур.

3. Молиявий барқарорлик, қонун банкларнинг молиявий барқарорлигини таъминлашга қаратилган талабларни белгилайди. Бу талаблар, банклар ўртасидаги ликвидликни таъминлаш ва хавфларни бошқариш механизмларини ўз ичига олади.

4. Мижозлар ҳуқуқлари, қонун банк хизматларидан фойдаланаётган мижозларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишга қаратилган қоидаларни белгилайди. Мижозларга молиявий хизматлар кўрсатишда шаффофлик ва ҳисобдорликни таъминлаш мақсадида, банклар мижозларга очиқ ва аниқ маълумотларни тақдим этишлари лозим.

5. Мониторинг ва назорат, қонунда банклар фаолиятини назорат қилиш ва мониторинг қилиш учун зарур механизмлар белгиланган. Марказий Банк банкларнинг фаолиятини назорат қилиш, молиявий кўрсаткичларини таҳлил қилиш ва банкларнинг фаолиятини тартибга солиш ҳуқуқига эга.

6. Инновацион ривожланиш, қонун банкларнинг инновацион фаолиятини рағбатлантиришга қаратилган. Банкларга замонавий технологияларни, жумладан, рақамли хизматларни жорий этиш ва финтеч соҳасида ишлаш имконияти берилади.

Ушбу қонун Ўзбекистон банк тизимининг ривожланиши ва мустақамланишида муҳим ўрин тутаяди, чунки у банкларнинг фаолиятини тартибга солиш ва молиявий хизматларнинг сифатини оширишга қаратилган комплекс ёндашувни ўз ичига олади. Қонуннинг қабул қилиниши, банклар учун янги имкониятлар ва муаммоларни келтириб чиқариши, шунингдек, Ўзбекистон молия бозорининг янада барқарор ва рақобатбардош бўлишини таъминлашга ёрдам беради.

Банкларнинг эко тизимида ўзаро алоқалар ва уларнинг иқтисодий ролини тушуниш учун кўплаб хорижий тадқиқотлар ва мақолаларга қарайдиган бўлсак. Халқаро адабиётлар банкларнинг иқтисодий тизимдаги ўрни, молиявий барқарорлик ва инновацион тенденцияларни таҳлил этишга ёрдам беради. Аллен, Ф., Сарлетти, Э., & Гу, Х (2019) ўз мақолаларида банкларнинг иқтисодий фаолиятга таъсирини кўриб чиқадилар, улар молиявий ресурсларни самарали тақсимлаш орқали иқтисодий ўсишга ҳисса қўишини таъкидлайдилар. Уларнинг фикрича, банклар аҳоли ва корхоналарга тақдим этаётган молиявий хизматлар орқали иқтисодий тизимни рағбатлантиради ва барқарорликни таъминлайди (Allen, F., Carletti, E., & Gu, X, 2019). Сао, Ж. (2021) банкларнинг барқарорлиги ва молиявий тизимдаги роли ҳақида ёзганларида, молиявий муаммолар пайдо бўлганида банкларнинг ишончли ва

барқарор бўлиши муҳимлигини таъкидлаб ўтган. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, банклар молиявий инқирозларни бартараф этишда муҳим аҳамиятга эга бўлиб, улар молиявий хизматларни тақдим этишда мустаҳкам пойдевор яратади (Сао, J., 2021). "ФинТеч анд тхе Футуре оф Банкинг" мақоласида рақамли трансформация ва финтеч стартапларининг банкларга таъсирини таҳлил қилади. Унинг фикрича, замонавий банклар рақамли хизматларни кенгайтириш орқали мижозларга қулайлик яратади ва рақобатбардошликни оширади. Рақамли молия банклар учун янги имкониятлар ва таҳдидлар яратади, бу эса уларнинг стратегияларини ўзгартиришга олиб келмоқда (Economics Studies and Banking Journal 2024). Сесчетти С. Г., Счознхолтз К. Л. ларнинг "Банкинг анд Финансиал Маркетс" китобида банклар ва молиявий бозорлар ўртасидаги алоқаларни ўрганади. У банкларнинг иқтисодий тизимдаги ролини янада чуқурроқ тушунтирган ҳолда, молиявий ресурсларни бошқариш ва иқтисодий ўсиш учун банкларнинг муҳим аҳамиятини таъкидлайди (Cecchetti S. G., Schoenholtz K. L 2017)

Абдуллаев, Қайимова, Болтаев ва Нарзиева (2021) ўз "Пул ва банклар" ўқув қўлланмасида банкларнинг иқтисодий тизимдаги роли ва функцияларини чуқурроқ таҳлил қилдилар. Улар банкларнинг молиявий ресурсларни тақсимлаш ва иқтисодий ўсишни қўллаб-қувватлашдаги аҳамиятини алоҳида таъкидлайдилар. Уларнинг тадқиқотлари банклар ва иқтисодиёт ўртасидаги ўзаро боғлиқликни ёритади ва банкларнинг самарали фаолияти иқтисодий барқарорликка қандай таъсир кўрсатишини тушунтиради (Abdullaev, 2021).

Таҳлил ва Натижалар

2023-йил давомида Ўзбекистон Республикаси банкларининг экотизимидаги ўзгаришлар муҳим аҳамият касб этди. Ўзбекистон Республикаси Марказий Банкининг йиллик ҳисоботида кўра, банкларнинг жами активлари 2024-йил 1-январ ҳолатига 652 трлн сўмга етди, бу 95 трлн сўмга ёки 17,1 фоизга ошишни англатади. Ушбу ўсиш банкларнинг молиявий кучини ва иқтисодиётни ривожлантиришга қўшган ҳиссасини кўрсатади. Активларнинг 70,2 фоизи ажратилган кредитлар қолдиғидан иборат бўлиб, бу банкларнинг кредитлаш фаолиятининг иқтисодиётни қўллаб-қувватлашдаги марказий ролини таъкидлайди.

Марказий банк маълумотида кўра 2023-йилда тижорат банклари томонидан ажратилган кредитлар ҳажми 251 трлн сўмга етди, бу 2022-йилга нисбатан 24 фоизга ошди. Ушбу кредитларнинг 60 фоизи тадбиркорлик субъектларига ва 40 фоизи аҳолига берилди, бу эса хусусий секторнинг иқтисодиётдаги ролини мустаҳкамлашда муҳимдир. Хусусий банклар томонидан ажратилган кредитлар улуши 31 фоиздан 43 фоизгача ошиши,

банкларнинг ўзаро рақобатга тайёрлигини ва бозор шароитларига мослашувчанлигини кўрсатади.

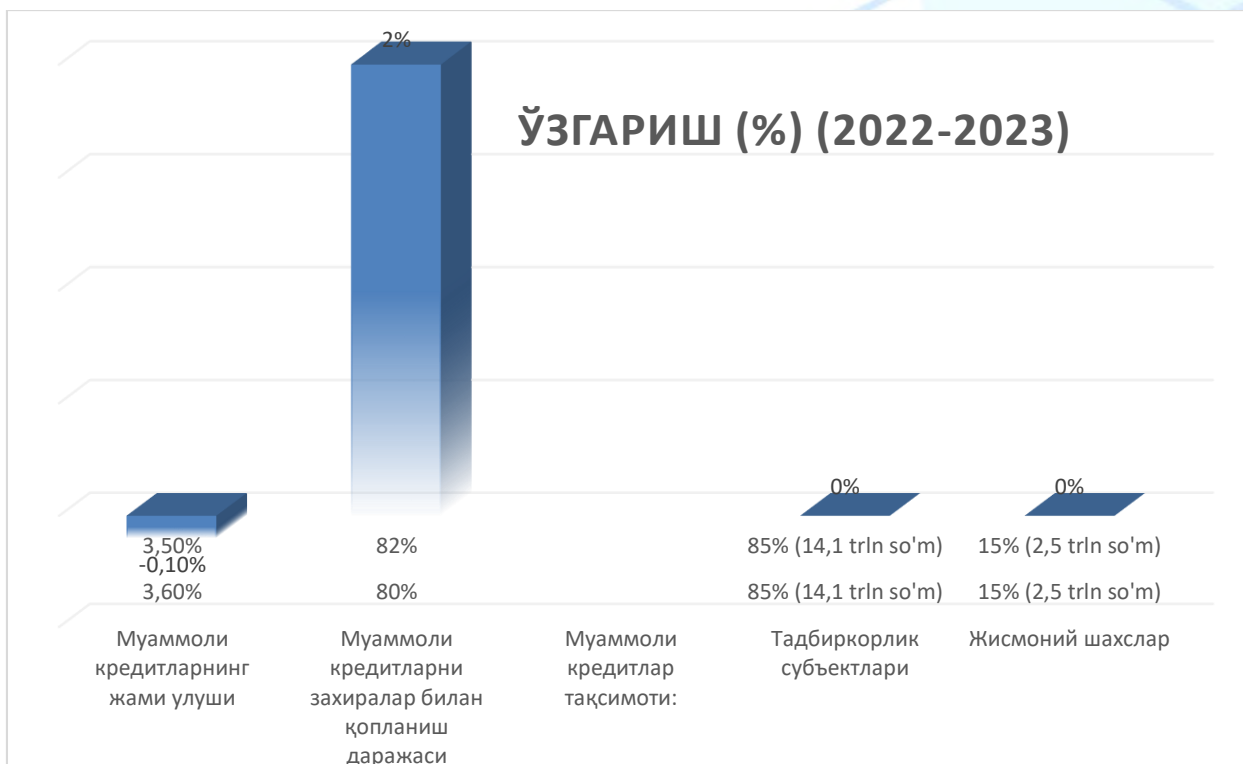
Бироқ, банкларнинг экотизимида бир қатор муаммолар ҳам мавжуд. 2023-йил инфляция даражаси 8,8 фоизга етди, бу эса пул-кредит сиёсатининг самарадорлигини пасайтиради. Банклараро пул ва РЕПО бозорларининг чекланганлиги, ликвидликни бошқаришдаги қийинчиликлар иқтисодиётнинг барқарор ривожланишига салбий таъсир кўрсатмоқда. Хорижий валютада ажратилган кредитлар улуши 45 фоизга қисқариши, ресурс нархининг ошиши ва тадбиркорлик субъектларининг валюта алмашинув курсига боғлиқ хатарлардан ҳимоя қилиш кўникмаларининг ортиши билан изоҳланади.

Банкларнинг экотизимидаги инновациялар ва рақамли трансформация жараёнлари ижобий ўзгаришларни кўрсатмоқда. Тижорат банклари ўз хизматларини рақамлаштириш орқали масофавий хизмат кўрсатишни кенгайтди, бу эса банкларнинг мижозларга хизмат кўрсатиш самарадорлигини оширди. Марказий Банк билан бирга операцион механизмларни такомиллаштиришга қаратилган чора-тадбирлар киритилди. Банклараро пул ва РЕПО бозорларининг очиқ бўлиши банкларнинг ликвидлик узилишларини олдини олишда муҳим аҳамиятга эга.

Банклар эко тизимининг самарали фаолият юритиши учун молиявий барқарорликнинг таъминланиши катта аҳамиятга эга. 2023-йил давомида банк тизимининг молиявий барқарорлигини таъминлаш учун кўрилган пруденциал ва макропруденциал чоралар ўз самарасини бериб, кредит портфелининг сифатини яхшилаш ва муаммоли кредитларнинг улушини камайтиришга эришилди. Қуйида 2023-йил якуни бўйича банк тизимида кузатилган асосий статистик кўрсаткичлар келтирилган:

Кўрсаткич	2022-йил (яқунлари)	2023-йил (яқунлари)	Ўзгариш (%)
Муаммоли кредитларнинг жами улуши	3,6%	3,5%	-0,1%
Кредит портфелининг ҳолати:			
- Стандарт кредитлар	-	80%	-
- Субстандарт кредитлар	-	16%	-
- Муаммоли кредитлар	-	3,5%	-

- Қоникарсиз кредитлар	-	1,5%	-
- Шубхали кредитлар	-	1,1%	-
- Умидсиз кредитлар	-	0,9%	-
Қўшимча захиралар	-	2,4 трлн сўм	-
Муаммоли кредитларни захиралар билан қопланиш даражаси	80%	82%	+2%
Муаммоли кредитлар тақсимооти:			
- Тадбиркорлик субъектлари	85% (14,1 трлн сўм)	85% (14,1 трлн сўм)	0%
- Жисмоний шахслар	15% (2,5 трлн сўм)	15% (2,5 трлн сўм)	0%

Юқоридаги жадвалдан кўришиб турибдики, 2023-йилда банк тизимида муаммоли кредитлар улушининг камайиши ва кредит портфелининг 80 фоизи

“стандарт” сифатида баҳоланиши молиявий барқарорликни таъминлаш бўйича амалга оширилган чора-тадбирларнинг самарадорлигини кўрсатади.

- Кредит портфели таркиби: 2023-йилнинг 1-январ ҳолатида кредит портфелининг 80 фоизи “стандарт”, 16 фоизи “субстандарт” ва 3,5 фоизи муаммоли кредитлардан иборат бўлиб, бу кўрсаткич банклар томонидан рискларни бошқариш борасида амалга оширилган ишлар самарадорлигини тасдиқлайди.

- Муаммоли кредитларни захира билан қоплаш: Муаммоли кредитларни қоплаш учун захиралар даражаси 2022-йилдаги 80 фоиздан 2023-йилда 82 фоизга ошган. Бу эса банкларнинг рискларни енгиллаштириш ва муаммоли кредитларни қоплашга нисбатан кучли тизимга эга эканлигини кўрсатади.

- Муаммоли кредитлар тақсимоти: Тадбиркорлик субъектларига нисбатан муаммоли кредитлар улуши юқориликча қолмоқда (85%), бу секторда кредит рискларини бошқариш зарурлигини таъкидлайди. Жисмоний шахслар кредитлари улуши эса 15 фоизни ташкил этади, бу эса аҳолининг қарз юкини назорат қилишда эҳтиёткорликка интилиш лозимлигини кўрсатади.

Умуман олганда, 2023-йил давомида кўрилган пруденциал ва макропруденциал чоралар банкларнинг молиявий барқарорликни сақлаш, муаммоли кредитларнинг қисқариши ва кредит портфелининг сифатини яхшилашда самарадорлик берган.

Хулоса

Банклар эко тизими бугунги иқтисодий шароитда барқарор ривожланиш ва иқтисодиётни молиявий қўллаб-қувватлашда муҳим аҳамият касб этади. Ушбу мақолада банклар эко тизимининг асосий жиҳатлари, шу жумладан кредитлаш фаолияти, барқарорликни таъминлаш бўйича қабул қилинган чора-тадбирлар ва тижорат банкларининг макроиқтисодий омилларга таъсири таҳлил қилинди. 2023-йил давомида банкларнинг активлари ва мажбуриятларида ижобий ўсиш кузатилди, бу эса иқтисодиётдаги талаб ва таклифни қондиришга хизмат қилмоқда.

Банклар томонидан кредит портфелининг сифатини яхшилаш, муаммоли кредитлар салмоғини камайтириш ҳамда қарз юки даражасини инобатга олган ҳолда хизматлар таклиф қилиш борасида бир қатор муҳим пруденциал чора-тадбирлар амалга оширилди. Булар, ўз навбатида, молиявий барқарорликка ижобий таъсир кўрсатиб, иқтисодий ўсиш учун мустаҳкам асос яратмоқда. Шунингдек, узоқ муддатли ички молиялаштириш манбаларини жалб қилишга қаратилган сиёсат ташқи ресурсларга боғлиқликни камайтиришга ёрдам беради ва миллий иқтисодиётнинг ўзига хос мустақиллигини таъминлайди.

Келажакда банклар эко тизимининг ривожланиши учун рақамли технологияларни кенг жорий қилиш, хизматлар диверсификациясини ошириш ҳамда мижозларнинг ишончини мустаҳкамлаш каби йўналишлар муҳим аҳамият касб этади. Банкларнинг барқарор ривожланиши эса мамлакат иқтисодий барқарорлигининг гарови бўлиб, иқтисодий ўсиш учун таянч бўлиб хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Allen, F., Carletti, E., & Gu, X. (2019). The Roles of Banks in Financial Systems. In A. N. Berger, P. Molyneux, & J. O. Wilson (Eds.), *The Oxford Handbook of Banking: Third Edition*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198824633.001.0001>
2. Cao, J. (2021). *The Economics of Banking* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429356773>
3. "Fintech and the Future of Banking: Collaboration and Innovation for Better Financial Services" (2024) *Economics Studies and Banking Journal (DEMAND)*, 1(2), pp. 75–93. doi:10.62207/c0y42z81.
4. Cecchetti S. G., Schoenholtz K. L. *Money, banking, and financial markets*. – McGraw-Hill, 2017.
5. КОЕ, Е. Н., & ИЗДА, Р. (2022). *Ekonomika va ijtimoiyat*.
6. Yakubova, S. (2023). *Leveraging Public-Private Partnerships for Strategic Investment Financing*.
7. Abdullaev, A. J., Qayimova, Z. A., Boltaev, Sh. Sh., & Narzieva, D. M. (2021). *Pul va banklar*. Buxoro.
8. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MARKAZIY BANKI YILLIK HISOBOT 2023 Toshkent 2024

БАНКЛАРАРО РАҚОБАТ

*в.б. доцент Зуннунова Хулкар Мухторовна
Тошкент Кимё Халқаро университети,
“Банк иши ва бухгалтерия ҳисоби” кафедраси.*

Маҳмудов Жавоҳир
*Кимё Халқаро Университети банк иши факултети
4- курс талабаси*

Аннотатсия. Ушбу мақолада Ўзбекистон тижорат банклари ўртасидаги рақобат ҳолати таҳлил қилинади. Банклар фаолиятини баҳолашда активлар, капитал, кредит ва депозит портфели ҳамда соф фойда каби кўрсаткичлар ўрганилиб, улар асосида банклараро рақобатнинг иқтисодий таъсири ёритилади. Шунингдек, банкларнинг рақамли хизматларни жорий қилиши, бозор улушини оширишдаги инноватсион ёндашувлари ва халқаро молиявий бозорлар билан интеграциядаги роли муҳокама қилинади. Мақола тижорат банкларининг ривожланиш ёналишлари ва рақобат кучайиши натижасида банк сектори ва умуман иқтисодийнинг барқарорлиги ортаётганини кўрсатади.

Калит сўзлар: Банклараро рақобат, тижорат банклари, активлар, капитал, кредит портфели, депозит портфели, соф фойда, рақамли банк хизматлари, молиявий барқарорлик, инноватсия, халқаро интеграция

Кириш. Банклараро рақобат замонавий молиявий тизимнинг муҳим таркибий қисми бўлиб, у банклар ўртасида мижозларни жалб қилиш, бозор улушини кенгайтириш ва молиявий хизматлар сифатини ошириш учун олиб бориладиган курашни англатади. Рақобатнинг юқори даражада бўлиши банк фаолиятининг самарадорлигини ошириш билан бирга, иқтисодий ривожлантиришга ҳам хизмат қилади. Банклараро рақобат хизматлар нархининг пасайиши, янги инноватсион маҳсулотларнинг пайдо бўлиши ва молиявий хизматларнинг турли хилларининг кенгайишига ёрдам беради.

Ўзбекистоннинг банк сектори сўнгги йилларда тез суратлар билан ўсиб бормоқда ва бунда рақобатнинг кучайиши алоҳида аҳамият касб этмоқда. Ҳукумат томонидан олиб борилаётган иқтисодий либераллаштириш сиёсати ва халқаро молиявий стандартларга мослашиш жараёни банк тизимида сезиларли ўзгаришларни юзага келтирмоқда. Аммо, ўтиш давридаги иқтисодий ўзгаришлар учун характерли бўлган чекловлар, регулятор талаблари ва айрим банкларнинг бозор улушининг катта бўлиши рақобат даражасини чеклаётган омиллар сирасига киради. Рақобат тижорат банклари учун муҳим стратегик аҳамиятга

эга бўлиб, банкларнинг бозор шароитларига мослашиши ва фаолият самарадорлигини оширишига хизмат қилади. Рақобат шароитида банклар хизмат кўрсатиш сифатини яхшилаш, инноватсион маҳсулотлар яратиш ва миждозларга янада қулай шароитлар таклиф қилиш учун курашади. Бу, ўз навбатида, банкнинг бозорга мослашувчанлигини оширади, миждозлар базасини кенгайтиради ва молиявий барқарорликни та'минлаш имконини беради. Бундан ташқари, банклараро рақобат иқтисодиётни ривожлантиришда ҳам муҳим рол ўйнайди. Рақобатнинг кучайиши банклар томонидан ресурсларни янада самарали тақсимлашга ва кредитлар, инвестициялар каби молиявий хизматлар етказиб беришни кенгайтиришга олиб келади. Бу эса кичик ва ўрта бизнес корхоналарининг ривожланишини рағбатлантиради, инноватсияларни жорий этишга ёрдам беради ва иқтисодиётнинг барқарор ўсишига замин яратади.

Молиявий хизматлар сифати ҳам рақобат туфайли ошади, чунки банклар миждозларни жалб қилиш ва сақлаб қолиш учун хизматларини такомиллаштиради. Хизмат кўрсатишнинг рақобатбардош шароитларда ривожланиши миждозлар эҳтиёжларига мослашган турли молиявий маҳсулотлар ва хизматларнинг пайдо бўлишига сабаб бўлади. Шу тариқа, банклараро рақобат нафақат банкларнинг ўз фаолиятини ривожлантиришга, балки умумий молиявий тизимнинг барқарорлиги ва иқтисодий ривожланишига ҳам катта та'сир кўрсатади.

Адабиётлар шарҳи

Банклараро рақобат молиявий секторнинг самарадорлигини ошириш ва иқтисодий ўсишни жадаллаштиришда муҳим рол ўйнайди. Турли тадқиқотлар банклараро рақобатнинг банклар фаолиятига қандай та'сир қилишини, фоиз ставкалари ва кредитлаш сиёсатида тасир этувчи омилларни ўрганади. Тадқиқотлар шунингдек, рақобат даражасини ўлчаш усуллари ва рақобатнинг молиявий барқарорликка тасирини аниқлашда ҳам катта аҳамиятга эга.

Броескер (1990) томонидан олиб борилган тадқиқот банклараро рақобат шароитида кредит лаёқатлилиги тестларининг самарадорлиги масаласига бағишланган. Ушбу тадқиқотда рақобатли шароитда банкларнинг кредит бериш жараёнида қарз олувчиларнинг ҳақиқий молиявий ҳолатини аниқлашга қаратилган тестларнинг сифатини ошириш зарурати таъкидланади. Бунда банклараро рақобатнинг кучайиши банкларнинг кредит хавфлилигини аниқроқ баҳолашини тамишлаш орқали кредит сифатини яхшилаши мумкинлиги кўрсатилган.

Огура (2010) банклараро рақобат ва ахборот ишлаб чиқариш ўртасидаги боғлиқликни ўрганади. У ўз тадқиқотида фоиз ставкаларидаги фарқлар орқали рақобатнинг ахборот етказишдаги ролини таҳлил қилади. Натижалар

рақобатнинг кучайиши ахборот ишлаб чиқаришни фаолроқ қилиши, бу эса банкларнинг кредит хавфини аниқлаш имкониятларини яхшилаши мумкинлигини кўрсатмоқда.

Таниқли иқтисодий назариялар ва моделлар, жумладан, Броекер (1990) ва Огура (2010) томонидан олиб борилган тадқиқотлар, рақобатнинг кредит бозорларидаги самарадорликка қандай тасир қилишини чуқур ўрганади. Рақобатнинг кучайиши банклар томонидан ахборотни аниқлаш ва қайта ишлаш жараёнида инноватсияларни киритиш имконини беради, бу эса кредит хавфини камайтиради ва кредитлар бозорининг самарадорлигини оширади.

Яна бир муҳим ёндашув кредит бозорларидаги рақобат шароитида ахборот асимметриясини камайтириш масаласидир. “Interbank competition and information production: Evidence from the interest rate difference” мақоласида рақобатнинг ахборот ишлаб чиқаришига таъсири ўрганилади ва рақобатнинг юқори даражаси банклар ўртасида ахборот алмашинувини яхшилаши, бу эса кредит бериш жараёнини шаффофлаштириши мумкинлигини такидлайди.

Шунингдек, бошқа манбалар, жумладан, жаҳон банк сектори ва банклараро рақобатнинг халқаро тажрибаси ҳақидаги мақолалар (<https://inovatus.es>, <https://geniusjournals.org>) рақобатнинг молиявий барқарорликка тасири ва унинг иқтисодий ривожланишидаги ўрнини ўрганишга қаратилган. Ушбу тадқиқотлар банклараро рақобатнинг кучайиши хизмат сифатини яхшилаш ва миқозлар учун қулай шароитларни яратишга ёрдам беришини тасдиқлайди.

Таҳлил ва натижалар

Банклараро рақобат молиявий институтлар орасида хизматларнинг сифати, миқозларга тақдим этилаётган маҳсулотлар, фоиз ставкалари, кредитлар ва депозитлар каби кўрсаткичлар бўйича юзага келадиган рақобатни англатади. Банкнинг активлари, капитали, кредит ва депозит портфели ҳамда соф фойдаси каби статистик маълумотлар орқали банкларнинг бозор улуши ва самарадорлигини таҳлил қилиш мумкин. Активлар банкнинг умумий молиявий қудратини кўрсатувчи асосий кўрсаткичлардан бири ҳисобланади. Активлар ҳажми қанчалик катта бўлса, банкнинг бозор ресурслари ва миқозларга кўрсатадиган хизматлари шунчалик кенгроқ бўлади. Шу сабабли, тижорат банклари орасидаги рақобатда активлар ҳажми катта рол ўйнайди. Активлари юқори бўлган банклар ўз хизматларини кўпайтириб, янги миқозларни жалб қилиш орқали рақобатбардошликни оширади. Капитал эса банкнинг молиявий барқарорлиги ва кредиторларга тўлов қобилиятини белгилайди. Капитал етарлилиги рақобатбардошликнинг бошқа бир кўрсаткичи бўлиб, капитал даражаси юқори банклар бозор хавф-хатарларига нисбатан кўпроқ барқарор

бўлади. Айниқса, молиявий қийинчиликларга қарши курашишда банк капитали етарли бўлиши муҳим ҳисобланади. Кредит портфели банкларнинг асосий даромад манбаидир. Тижорат банклари ўз кредит сиёсатлари орқали мижозларни жалб қилади ва фойда олади. Кредитлар ҳажми ва унинг рентабеллиги банклараро рақобатда муҳим аҳамият касб этади. Кредитлаш шартлари ва ставкалари бўйича қулайликлар мижозлар учун асосий омиллардан бири бўлганлиги учун банклар бу борада катта рақобатга киришади. Депозит портфели эса банкларнинг ликвидлиги ва ресурсларини тaminловчи асосий восита ҳисобланади. Банкларга қўйиладиган депозитларнинг ҳажми мижозларнинг уларга бўлган ишончини билдиради. Бу борада депозитлар учун таклиф қилинадиган фоиз ставкалари банклараро рақобатни кучайтиради. Соф фойдага келадиган булсак банкнинг даромадлиги ва самарадорлигини акс эттирувчи асосий кўрсаткичдир. Банкларнинг рентабеллиги уларнинг бозор шароитларида қанчалик муваффақиятли ҳаракат қилаётганини кўрсатади. Банклар юқори даромад олиш орқали ўз позитсияларини кучайтиради ва бозорда янада кучли рақобатчига айланишади.

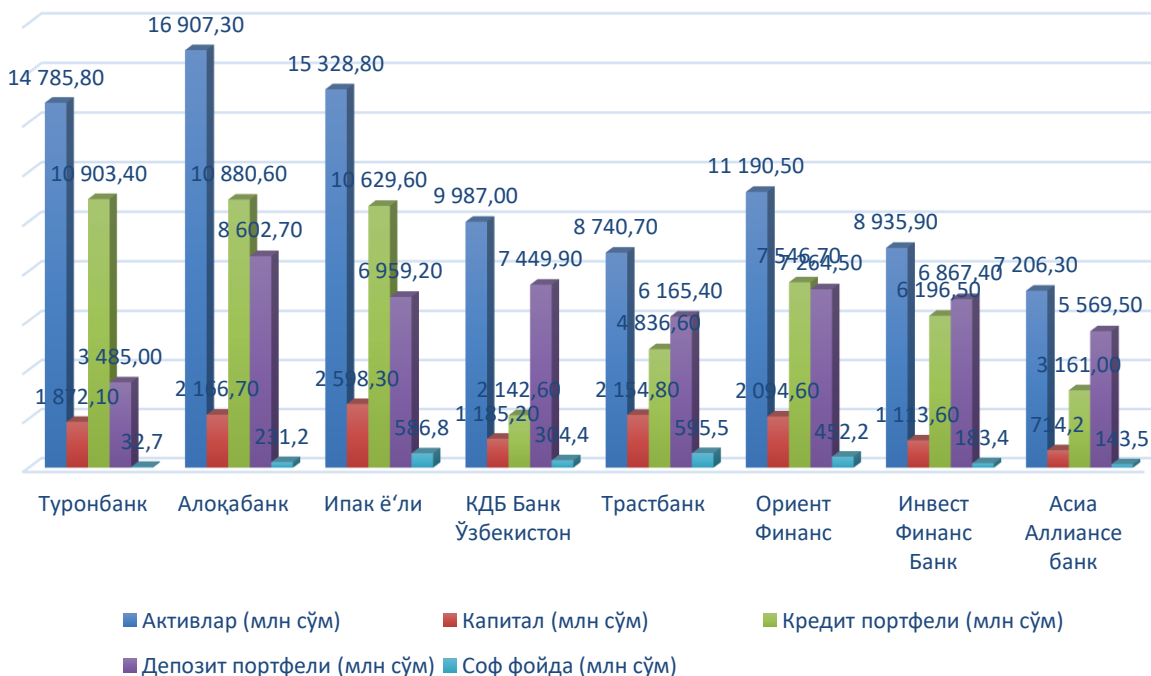
Қуйидаги жадвал Ўзбекистон тижорат банклари бўйича юқоридаги кўрсаткичларни акс этган жадвални ко'ришимиз мумкин.

Тижорат банклари бўйича статистик маълумотлар

Т/р	Банк номи	Активлар (млн. сўм)	Капитал (млн. сўм)	Кредит портфели (млн. сўм)	Депозит портфели (млн. сўм)	Соф фойда (млн. сўм)
1	«Туронбанк» АТБ	14,785.8	1,872.1	10,903.4	3,485.0	32.7
2	«Алоқабанк» АЖ	16,907.3	2,166.7	10,880.6	8,602.7	231.2
3	«Ипак ё'ли» АИТБ	15,328.8	2,598.3	10,629.6	6,959.2	586.8
4	«ҚДБ Банк Ўзбекистон» АЖ	9,987.0	1,185.2	2,142.6	7,449.9	304.4
5	«Трастбанк» АТБ	8,740.7	2,154.8	4,836.6	6,165.4	595.5
6	«Ориент Финанс» ХАТБ	11,190.5	2,094.6	7,546.7	7,264.5	452.2

7	«Инвест Финанс Банк» АТБ	8,935.9	1,113.6	6,196.5	6,867.4	183.4
8	«Асиа Аллиансе банк» АТБ	7,206.3	714.2	3,161.0	5,569.5	143.5

Тижорат банклари бўйича статистик ма'лумотлар

Таҳлил натижалари:

- Активлар бўйича: Энг катта улушга «Алоқабанк» АЖ эга бўлиб, бозорнинг 19.2% ни эгаллайди. Кейинги ўринда эса «Ипак ё'ли» АИТБ (17.4%) жойлашган. Энг кичик улуш «Асиа Аллиансе банк» АТБ га тегишли (8.7%).
- Капитал бўйича: «Ипак ё'ли» АИТБ капитал бўйича энг етакчи (19.8%), бу банкнинг капитал етарлилигини кўрсатади. Энг кичик капитал эса «Асиа Аллиансе банк» АТБ га тегишли (5.4%).
- Кредит портфели бўйича: «Туронбанк» АТБ кредит портфели бўйича энг юқори кўрсаткичга эга (15.3%), лекин бу натижа «Алоқабанк» АЖ дан деярли фарқ қилмайди (15.3%).

- Депозит портфели бўйича: «Алоқабанк» АЖ депозит йиғишда етакчи (20.6%), бу эса банкнинг мижозлар ўртасида ишончилиги юқори эканлигини кўрсатади.
- Соф фойда бўйича: «Ипак ё‘ли» АИТБ соф фойда бўйича биринчи ўринда (29.8%), бу банкнинг даромадлиги юқори эканлигини билдиради.

Муҳокама

Ўзбекистонда банклараро рақобат сўнгги йилларда сезиларли даражада кучайиб бормоқда. Мамлакат иқтисодиётининг модернизатсияси ва молиявий тизимнинг очиклигини оширишга қаратилган ислохотлар банк секторидан янги ўйинчилар ва хизмат турларининг пайдо бўлишига сабаб бўлди. Бу жараён, бир томондан, банклараро рақобатни кучайтирган бўлса, бошқа томондан, банкларнинг молиявий хизматларини сифат жиҳатидан яхшилашига олиб келмоқда.

Тижорат банкларининг фаолияти сўнгги йилларда бир неча муҳим ўзгаришларни бошдан кечирди. Хусусан, рақамли технологияларни жорий этиш, онлайн банк хизматлари ва мобил иловалар орқали хизмат кўрсатиш кенгайтирилди. Бу жараён мижозлар учун қулайликлар яратиш, банклараро рақобатни кучайтирди, чунки энди банклар фақат жисмоний офислари билан эмас, балки рақамли маҳсулотлари билан ҳам рақобатлашмоқда.

Капитал ҳажми, активлар ва кредит портфелларидаги ўсиш ҳам банклараро рақобатни белгилаб берувчи муҳим омиллардан бири ҳисобланади. Ўзбекистон банклари мамлакат иқтисодиёти учун муҳим бўлган соҳаларга кредит ажратиш бўйича фаолият олиб бормоқда. Айниқса, кичик ва ўрта бизнес, қишлоқ хўжалиги, саноат ва хизмат кўрсатиш соҳаларини молиялаштиришда банклар ўзларининг ўрнини мустаҳкамлашга ҳаракат қилмоқда.

Депозит портфели ва соф фойда бўйича ўзгаришлар ҳам банклар фаолиятини баҳолашда катта аҳамиятга эга. Мамлакат аҳолисининг банк хизматларига бўлган ишончи ошгани сари, депозитлар ҳажми ҳам ортмоқда. Бу эса банкларнинг молиявий барқарорлигини таъминлашда катта рол ўйнамоқда. Банклар депозит портфелини ошириш орқали нафақат ўз капитал базасини мустаҳкамлайди, балки иқтисодиётга кўпроқ кредит ажратиш имкониятига эга бўлади. Рақобатни кучайтираётган яна бир муҳим омил бу халқаро молиявий бозорларга чиқишга интилаётган банклар сонининг кўпайишидир. Кўплаб банклар хорижий инвеститсияларни жалб қилиш, халқаро молия ташкилотлари билан ҳамкорлик қилиш орқали ўз фаолиятини кенгайтирмоқда. Бу эса уларнинг бозор ичидаги рақобатбардошлигини оширади. Шу тариқа, Ўзбекистонда банклараро рақобат даражаси ошиб бораётган бир вақтда, банкларнинг мижозлар учун хизмат сифати ва инноватсион ёндашувлари

муҳим аҳамият касб этмоқда. Сўнгги йилларда тижорат банклари фаолиятидаги асосий ўзгаришлар рақамли хизматлар, янги маҳсулотлар ва хизматларнинг пайдо бўлиши ҳамда халқаро молиявий бозорга кириб бориш борасида бўлди. Бу жараён молиявий секторни янада ривожлантиришга ёрдам бермоқда.

Хулоса

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда банклараро рақобат сўнгги йилларда жадал сур'атлар билан кучайиб бормоқда. Тижорат банклари ўртасидаги рақобат молиявий маҳсулотлар ва хизматлар сифатини ошириш, миқдорларга кўпроқ қулайликлар яратиш, янги технологияларни жорий қилиш каби ё'налишларда намоён бўлмоқда. Айниқса, рақамли банк хизматлари, кредит ва депозит портфелларидаги ўсиш, шунингдек, халқаро молиявий бозорлар билан интеграция жараёнлари рақобатни янада кучайтирди. Банклараро рақобатнинг ошиши, молиявий секторнинг умумий ривожланишига, капитал оқимининг кўпайишига ва иқтисодиётнинг барқарорлигига ижобий та'сир кўрсатмоқда. Шу сабабли, банклараро рақобат мамлакатнинг молиявий тизимини ривожлантиришда муҳим омил бўлиб, бу жараён банкларнинг барқарорлигини ошириш ва иқтисодий ўсишга хизмат қилмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Thorsten Broecker “Credit-Worthiness Tests and Interbank Competition” 1990 429-452 (24 pages)
2. Yoshiaki Ogura, “Interbank competition and information production: Evidence from the interest rate difference” Journal of Financial Intermediation, Volume 19, Issue 2, 2010, Pages 279-304
3. Abdullayeva Sh.Z., Fattakhova M.A., & Kasymov S.S. (2022). Issues of Formation of Interbank Competition in Uzbekistan. Eurasian Research Bulletin, 14, 88–93. Retrieved from <https://geniusjournals.org/index.php/erb/article/view/2530>
4. Yuldasheva, S.S. qizi . 2023. Interbank Competition and Assessment of the Competitiveness of Commercial Banks in the Republic of Uzbekistan. EUROPEAN JOURNAL OF BUSINESS STARTUPS AND OPEN SOCIETY. 3, 2 (Feb. 2023), 52–59.
5. turonbank.uz
6. aloqabank.uz
7. mkbank.uz

PROBLEMS IN TRANSLATING TECHNOLOGICAL TERMS INTO DIFFERENT LANGUAGES

¹Shomurodova Shahlo Jahonovna and ²Imamaliyeva Mumtoza Avazbek qizi

¹Teacher at Samarkand State Institute of Foreign Languages

²Student of Samarkand state institute of foreign languages, Samarkand, Uzbekistan

E-mail: mumtozaimamaliyeva335@gmail.com

Abstract. Technological terms are special terms or concepts specific to the field of technology, which are used in science, industry, information technology, engineering and other technical areas. They are used to name and explain technological processes, devices, software, algorithms or other technological phenomena. This article describes the problems and solutions of translating technological terms into different languages.

Key words: Technological terms, translation problems, translation methods, term, explanatory translation

Technological terms are generally international in nature and are often directly borrowed from English into other languages. However, linguistic, cultural and technical problems may arise when translating them into different languages. Translation is one of the activities that has been used by mankind since ancient times. It is no exaggeration to say that it led to the creation and development of the translation activity. He turned it into a means of international communication, and he always used it effectively. When it comes to translation, we think it is good to dwell on translation and its types. When translating a term from one language to another, we may face the following difficulties;

a) Non-existence of a word that expresses the meaning of that term in the language being translated.

b) The term being translated does not have a single meaning. This problem can be solved only by the method of translation based on the context.

Speaking about translation, we should pay special attention to the problem of finding a language between the translator and the author. It is very important for a translator to study the work in a comprehensive way, to work on its vocabulary and realism, and this requires him to be a scientist and a researcher to a certain extent.[1] There is a phrase with the meaning. Along with these, we should also pay special attention to the problems that arise in the translation process. One of the problems of translation is that the meaning of the whole text is not limited to the sum of the meaning of its elements. The meaning given in the text is based on direct connections

between denotative, connotative, stylistic, syntactic meanings of sentences, syntactic meanings of units larger than sentences, suprasegmental and lexical-semantic meanings of words and phrases. Each lexical-grammatical area has its own separate structure and at the same time it has its own lexical, morphological and syntactic system. That is why knowing the characteristics of two languages, i.e. foreign and mother tongue, is good practical knowledge, but it is known that this is not enough for translation. [2] In addition to knowing the characteristics of the language, the translator must also have reliable skills. For example, when a translator is translating from English to Uzbek, the English language belongs to the Germanic language family, its word order, the characteristics of compounds, the use of tenses, the use of ambiguous words, and stylistically the synonymy of words. Differences and pay special attention to such things, and in the process of translating into Uzbek language, that the Uzbek language belongs to the Turkic language family, that the word order differs from the English language, it is necessary to take into account the fact that the number of tenses in the English language is small compared to the Uzbek language, and the presence of Arabic, Persian, and Mongolian words in the lexical layer of the Uzbek language. The linguistic principle of translation implies, first of all, the reconstruction of the formal structure of the original. However, declaring the linguistic principle as the main one can lead to over-pursuing the translation of the original text - it becomes a literal, linguistically correct but artistically weak translation, which and it is one of the types of formalism by itself. Foreign linguistic forms are accurately translated, stylization occurs according to the laws of the foreign language. In cases where the syntactic structure of the translated sentence can be expressed in the translation using similar means, the word-for-word translation can be considered as the final version of the translation without further literary processing. [3]

However, it is relatively rare for syntactic devices to match in two languages; often, when translated literally, the norms of closely related languages are violated in one way or another. In such cases, we encounter a certain gap between content and form: the author's point is clear, but the form of its expression can lead to a false equivalence in languages that are closely related to each other. A complete translation does not always reproduce the emotional impact of the original, so literal accuracy and artistry are in constant conflict with each other. There is no doubt that translation is based on linguistic material, literary translation cannot be beyond the translation of words and phrases, the translation process itself must be based on knowledge and understanding of the laws of both languages. Compliance with language laws is mandatory for both the original and the translation. But literary translation is never just a search for linguistic correlations. Researchers define language as the material of

an artistic work, and a literary translation, in his opinion, also does justice to its laws. But to understand literary translation, as soon as linguistic means are compared, it means not to pay attention to its aesthetic side. From the point of view of the artisticness of the translation, the artisticness of the original, and the compatibility of linguistic correspondences, it serves only artistic correspondences. Therefore, the general criterion of linguistic correspondence alone cannot be used to determine the quality of a literary translation, and usefulness may not require the same level of verbal closeness to the original during translation. but the main task of the translator is to convey the specific features of the original in the translation. To create an artistic and emotional impression corresponding to the original, the translator must find the best language tools: find synonyms, suitable artistic images, etc. Speaking of translation, we think it is good to dwell on translation and its types. When translating a term from one language to another, we may face the following difficulties; a) Non-existence of a word that expresses the meaning of that term in the language being translated. b) That the term being translated does not have a single meaning. This problem can be solved only by the method of translation based on the context. In order to overcome these problems and make the translation process easier, we offer the following translation methods:[4]

1) Transliteration in this method, the term is translated in the same way as in the original language. 2) Transcription is the method of translation through sound forms, i.e. by pronouncing it exactly as it is said in the language being translated. 3) Translation using the Kalka method. This type of translation is considered one of the most convenient methods for a translator, and it is a direct translation of a term in one language that completely preserves the semantics of the term in another language. 4) Interpretive translation method. Annotated translation method is the translation of a term existing in one language into another language by commenting on that term in case an alternative option is not found. For example: Since our scientific work is directly related to the term and its translation, we believe that the translation of the term is appropriate if the methods given below are used. We believe that there must be a difference in terms of accuracy in the dictionaries of terms and general literary words, that is, the dictionary of terms related to the field should be provided with some explanations and have a more accurate translation. L.V. Shcherba, a lexicographer .

He assumed that the requirements for dictionaries should be different and emphasized that the terms of this or that field, which have become common literary language, are interpreted differently in philological and encyclopedic dictionaries. is observed. Here it is important to comment on the word dubelt. The lexeme doublet, derived from the French words doublet, double - "second copy, appearance in the

second form" is used when there are two or more copies of a certain word (for example: Clerk / Cleric - secretary / priest, Census / Census. In etymology, two or more words in the same language have different phonological forms, but share the same etymological root, called a doublet or etymological twin (or possibly a triplet, etc.). Often, but not always, such words entered the language in different ways. Giving his opinion on the problems in the translation of field terms, scientist O. Ahmedov expressed his attitude to doublet words: "Doublet words are close or identical in derivation, etymological and semantic terms, but as a result of the influence of the gradual development of the language at a certain stage, semantic and are stylistically differentiated lexical units. According to this, the issue of clarifying the difference between the two terms when a certain concept is used in terminology is still controversial. In addition, we can see that scientists have different views on doublet words. One group of scientists considers such words to be a unit that expresses a certain concept in different forms, while another group of scientists notes that doublets are not synonyms and it is important to distinguish them from each other.[5] Another group of scientists consider doublet terms not to be different variants of the same words, but to be pairs of terms where one scale came from a foreign language and the other came from that language.

1. Linguistic problems. Ambiguity of terms: Some terms can have different meanings in different contexts (for example, "cloud" — "cloud" or "cloud computing"). Suitable for new concepts Absence: In many languages, the existing lexicon is insufficient to express technological innovations. Difficult pronunciation and writing: Some English terms are difficult to acquire or pronounce in other languages (for example, "server", "router").

2. Cultural issues. Cultural differences: Technological terms are formed in a certain cultural context, and their meaning may be ambiguous or inappropriate in other cultures.

Localization Challenges: Adapting technological terms to local languages creates problems related to their common understanding and acceptance.

3. Technical problems. The speed of technology development: Technologies are updated quickly, and the translation time for file terms will not be enough.

Lack of standards: Many languages do not have uniform standards for translating technical terms, which leads to confusion. Acquisition and translation are their opposites: In some languages, terms are directly yes. is a true translation, and in some cases it is built almost by itself (for example, "computer" or "calculating machine").

4. Technological problems. Limits of energy processing to artificial intelligence: Translation technologies do not always fully understand the meaning of technological terms. possible

5. Belt problem. Resistance to new terms: Creating some new words does not want to be accepted. Impact of Globalization: Localized words are neglected because it is easier to use English terms. To solve these problems, cooperation between the fields of linguistics, technology and culture is necessary. The solution is the cooperation of specialists, linguists and translators, as well as programs should be organized to prepare the public to accept the new terms. It not only serves the richness and development of national languages, but also ensures rapid adaptation to global technological changes. Using unique and precise approaches to reduce the problems of translating technological terms and create the possibility of understanding technology-related concepts in all languages possible.

References:

- 1 . Nurmonov A. Struktur tilshunoslik: ildizlari va yo'nalishlari. -Toshkent: "Ta'lim", 2009. -160 b.
2. Nurmonov A. Tanlangan asarlar 2-jild. Lingvistik ta'limotlar tarixi -Toshkent: 2012. -232 b.
TRANSLATION FORUM - 2023 (E)ISSN: 2181-1784 ФОРУМ ПЕРЕВОДОВЕДОВ - 2023 3(23), Dec., 2023
TARJIMASHUNOSLAR FORUMI - 2023 www.oriens.uz
3. Абдур ахм анов а А.З. Лингвистическое моделирование строительной терминологии // Дисс. фил. фан. номзоди. М., 2016. - 220с.
4. Авербух К.Я. 1986. Терминологическая вариантность: теоретический и прикладной аспекты, Вопросы языкознания, № 6, с. 38-49.
5. Даниленко В.П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов. Исследования по русской терминологии. М.1971.- С.11-12

ALBERT KAMYUNING "BEGONA" ASARI

*Choriyeva Kamola
Nomozova Nilufar
TerDU talabalari*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Alber Kamyuning mashhur asarlaridan biri hisoblangan, jahon adabiyotida o'z o'rnini va ahamiyatiga ega bo'lgan "Begona" asari, bu asarning nima sababdan bunday atilishi va ushbu asar qahramonlarining o'ziga xos xarakter va xususiyati haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: odamiylik, sof sevgi va muhabbat, begonalik.

"Bilamizki, har qanday badiiy asarda insonga xos bo'lgan fazilat va illatlar ifoda etiladi. Hatto hayvonlar to'g'risida bitilgan ertaklarning ham tag zaminida insoniy tuyg'ular yotadi. Tuyg'ular esa faqat aql orqali emas, balki ko'ngil, yurak orqali seziladi". Kamyu odob-axloqqa oid haqiqatgo'ylik, samimiylik, erksevarlik va insonparvarlik kabi fazilatlatlarni ulug'lagan. Yolg'onning har qanday ko'rinishiga nafrat bilan qaragan, insoniyat mavjud bo'lishining ijtimoiy va tabiiy ibtidolarini bir-biriga zid qo'ygan. Balki shu tariqa, Kamyuning « Begona » romani (« L'etrenger ») shov-shuvlarga sabab bo'lgandir. Ushbu asar kichik hajmli bo'lganligi bois, ba'zan uni qissa deb ham atashadi. Asar fransuz ekzistensializmining yirik namoyondasi Alber Kamyuning eng markaziy ijod mahsullaridan biri hisoblanadi. Alber Kamyu "Begona" asarida ekzistensializmni shunday ochib berganki, asar qahramonlarining bu asarda mavjudligi, ularning qo'rquvi, muhabbati va shu kabilar yorqin namoyon bo'lgan. Asarning "Begona" deb nomlanishiga sabab, bizning fikrimizcha uning bosh qahramoni hech kim. To'g'ri balki do'stlari bordir ammo atrofida g'aribxonadagilar nazdida u onasi uchun xuddi begona inson sifatida qaralgan chunki hatto onasining o'limi ularning nazarida u uchun xuddi begonaning o'limidek qabul qilishgan bunga sabab esa u onasining tobuti oldiga kelganida hech narsa bo'lmagandek qorovul bilan birgalikda o'sha yerda qahva ichib sigareta chekib o'tirgan. U onasining o'limiga barchaning ko'zida beparvo ko'ringan bo'lsada lekin uning onasiga bo'lgan muhabbati onasiga bolgan hurmatini o'zidan boshqaga ko'rsatmas edi. Hattoki u g'aribxonadan kelgan xatga ishongisi ham kelmay balki o'lmagandir degan o'yni ham xayolidan o'tkazadi. Hatto buni sud jarayonida qanchalik tushuntirsada lekin buni hech kim inobatga olmaydi afsus. A. Kamyu bu asarida dunyoda go'zallik, muhabbat, nafislik kabi tuyg'ular ham borligini mavjudligini aks ettirgan holda asarda eng go'zal joyni dengiz bo'yini aks ettirgan u yerda janob Merso o'z mashuqasini uchratishini u qizni sevmasada lekin qiz uni

jonidan ortiq ko'rishini tasvirlaganlari eh bu qanday go'zal qilib yoritib berilgan asarda. Bu asarda Mersoning "muhabbatidan" tashqari yana bir sevgi tarixi haqida gap ketadi, bu Mersoning onasi g'aribxonaga borgandan keyingi bir muhabbat qissasidir. U yerda bir chol kimningdir onasi bo'lgan bir ayolni ko'rib qolib uni jon dilidan sevib uni ardoqlab yuradi. Uni xuddi Majnunga qiyoslasa arziydi. Chunki u sevgisidan ajralgandan keyin hech kim bilan ham suhbatda bo'lmay kun-u tun uni esidan chiqazolmaydi, hatto uni qabrga qo'yishga borayotganda ham cho'lning jazirama issig'iga qaramay yo'lning yarmidan kesib o'tib uning oldiga borishi, yo'l davomida bir muddat xushidan ketib, o'ziga kelgandan keyin yana yo'lda davom etganlari mana buni haqiqiy muhabbat haqiqiy sevgi desa arziydi. Kamyu bu asarida sevgi muhabbatni yoritibgina qolmay undagi sadoqatni ham yoritib bergan, chunki asarda Mersoning do'sti xotining akasidan qo'rqrar va shunchalar qo'rqsa hamki undan o'ch olishga harakat qilardi. Bir kuni yana o'sha dushmanlari do'stini taqib qilib yurganda u yolg'iz edi va ular u yerdan tezroq ketishga harakat qilishar edi, chunki o'shanda ketmasa Mersoning do'sti yoki xotining akasi o'lishi muqarrar edi. Lekin taqdirdan qochib qutilib bo'lmaydi, ikki do'st dengiz bo'yida bamaylixotir sayr qilib yurganlarida yana o'sha dushmanlar yo'llarini to'sib qolishdi va endi yana uyga qaytamiz deganda do'stini yaralashdi, ular ko'pchilik ikkalasining kuchi ham yetmasdi, ularni mag'lub qilishdi, shundan keyin ular uyga qaytishdi, lekin Merso yana qayta o'sha yerga borishga ahd qildi lekin ulardan o'ch olgani emas balki tinchlanish uchun. Lekin qay ko'z bilan ko'rsinki salqin qoyatosh oldida chashma bo'yida yana o'sha bezorilar. Ular uni ko'rib pichoqlarini tayyorlab turishardi va uning quyoshning jaziramasida adoyi tamom bo'layotganidan miriqib zavqlanishardi. Shunda Merso do'stining yaralanganini, quyoshning ayamay qizdirayotganini, bezorilarning uni mazax qilayotganini, buning ustiga pichoqqa tushayotgan quyosh nuri Mersoni ko'zini olayotgani, xullas hammasi bir bo'lib uning toqatini toq qilgandi. U do'sti bilan yurganda do'sti bir to'pponcha ko'rsatgandi, xotining akasini o'ldirish uchun olib yurganini aytgandi, lekin hech kim uni bu yo'ldan qaytarish maqsadida uni qo'lidan to'pponchani olib qo'ymadi, aksincha cho'ntagiga solib qo'yishdi. Shunda cho'ntagidagi to'pponcha esiga tushib, bezorilardan birini otib tashlaydi. Shu o'rinda Kamyu asarda hech qachon hech bir kimsa hech narsadan qochib qutilib bo'lmasligini aks ettirgan. Sud jarayonida sudya va prokuror uchun Bosh qahramonga uning yonida yurgan qiz shunchaki mashuqasi bolsa shunchaki bir bezorining onasi esa shunchaki bir qari ayol sifatida talqin etilgan. Ularning fikricha ular Mersoga begona. Lekin aslida bunday emas. To'g'ri balki qahramonimiz onasiga begonalardek o'zini tutgan bo'lsa bunga bir nechta sabablarni keltirishimiz mumkin. Birinchidan u onasini oldida bo'lgan taqdirda ham unga yaxshi qarolmasdi, chunki uning oylik maoshi uning o'ziga arang yetardi hatto bir hamshira

chaqirib o'zini qaratishga qurbi yetmasdi. Mana shuning uchun ham u onasini g'aribxonaga topshirgan edi. Bilamizki mehr ko'zda deyiladi, uzoq muddat ko'rmagandan keyin, onasiga bo'lgan muhabbati so'ngandir deyish mumkin; ikkinchidan hammamizga ayonki chet mamlakatlarda ota-ona farzandini voyaga yetgan kundan boshlab uyidan chiqazib yuboradi. Mustaqil bo'lishni o'rgansin deb, lekin o'ylashmaydiki farzandi bu yog'iga ota-onasiga nisbatan mehrni his qilmay bemehr bo'lib qolishini; uchinchidan shunday odamlar borki bu hayotda qanday qiyinchilikka duch kelmasin hammasini ichiga yutib hammaga oshkora qilmaydilar chunki ular aytganim bilan oshkora qilganim bilan hech kim menga yordam berolmaydi, hattoki Xudo ham deya o'zlarini ovuntiradilar, ular hatto xudoning borligiga ham ishonmaydilar. Ular ateistlar hisoblanadilar - yani xudosizlardir. Bundaylar hech bir dinga e'tiqod qilmaydilar. Bosh qahramonimiz ham xuddi mana shu toifadagi odamlar sirasiga kiradi u o'zini hamma narsaga beparvolarcha tutadi, hattoki onasing o'limi-yu odam o'ldirganida ham. Unga qamoqdaligi paytida ham tavba qilishlarini xudodan madad so'rashlarini yagona yordam beruvchi xudoning o'zi ekanligini aytishsada u hech kimga hatto xudoga ham ishonmasligini takror-takror aytadi. U sudda bor haqiqatni aytganida unga hech kim ishonmayotganiga yana bir bor ishonchi komil boladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak , “Begona” asarining bosh qahramoni bo'lmish janob Mersoning xatti-harakati, xarakter-xususiyati bizning mentalitetga tog'ri kelmadi. Buning ustiga, u bu dunyoda o'zidan boshqaga hattoki xudoga ham ishonmaydi. Bu asarni o'qib turib shunday xulosa qilish mumkinki birinchi o'rinda o'zbek bolib tug'ilganimizga mingdan- ming shukronalar aytsak ham oz, chunki bunday jamiyatga qo'shilmaydigan, o'zidan boshqa hech kimga ishonmaydigan shaxs bo'lib yetishgandan ko'ra bu hayotda odamzodning yashamagani maqul.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1.Kamyu, Albert. Ijod va erkinlik . (Fransuz tilidan tarjimasi) M Rainbow, 1990
- 2.Kamyu, Albert. Sizif haqidagi afsona. Isyonkor odam
- 3.Albert Kamyu Albert Kamyu (fransuz tilidan tarjimasi). Minsk, p. Kamyu, Albert. Chet ellik. Vabo. Yiqilish.
- 4.Daftarlardan [Matn] Albert Kamyu per. fr dan. M AST, 2003. - Fokin, 5.Sergey. Albert Kamyu. Roman. Falsafa. Hayot. S. L. Fokin. Sankt-Peterburg Aletheya, 1999.
- 6.Jumanazarova, Hayitboyeva H. D. (2023). ZAMONAVIY DUNYODA FRANSUZ TILI.

FYODOR DOSTOYEVSKIY “JINOYAT VA JAZO” ROMANI QIYOSIY TAHLILI

Raxmanova Durdona
Jumanboyeva Qunduzxon

Annotatsiya : Ushbu maqolada jamiyatning eng chirkin holatlarini asar qahramoni nigohida o‘quvchiga ochib berilgan.

Tayanch so‘zlar: F.Dostoyevskiy „ Jinoyat va jazo “, A.Kamyu „Begona“, F.Kafka „ Jarayon “

Fyodor Dostoyevskiyning “Jinoyat va Jazo” asari nafaqat rus adabiyotining, balki jahon adabiyotining eng muhim durdonalaridan biri hisoblanadi. Unda inson ruhiyatining tub qirralari, axloq va adolat, jinoyatning ichki kechinmalarga ta’siri o‘ta teran tahlil qilinadi. Ushbu asar bilan tematik va uslubiy jihatdan o‘xshash bo‘lgan boshqa muhim adabiy asarlar qatorida Albert Kamyuning “Begona”si, Lev Tolstoyning “Anna Karenina”si, hamda Frans Kafkaning “Jarayon”ini sanab o‘tish mumkin. Ushbu asarlarni tahlil qilish orqali ularning “Jinoyat va Jazo” bilan qanday o‘xshash va farqli jihatlari borligini ko‘rsatish mumkin. Bu asarlar Dostoyevskiy romaniga o‘xshab insonning ichki kechinmalari va ijtimoiy hayotning ruhiyatga ta’sirini tahlil qiladi. Quyida ushbu asarlarni qiyoslab ko‘rib chiqamiz.

1. “Jinoyat va Jazo” va “Begona”

Albert Kamyuning “Begona” romani ekzistensializm yo‘nalishida yozilgan bo‘lib, Dostoyevskiy asariga ruhiy va falsafiy jihatdan o‘xshash. Har ikki romanda ham bosh qahramon jamiyatning umumiy axloqiy normalarini rad etadi. Ammo meningcha, bu ikki asar orasidagi eng katta farq shundaki:

Raskolnikovning ichki kurashi: Raskolnikov o‘z qilmishining oqibatlarini anglab, ichki azob va vijdon qiynog‘iga duch keladi. Bu uning insoniyligini saqlab qolganini ko‘rsatadi.

Mersoning begonaligi: “Begona”dagi Merso esa axloqiy tizimlardan umuman chetda turadi. Uning sovuqqonligi va jamiyatga qarshi indifferentligi meni qiziqish bilan birga xafagarchilik hissini uyg‘otadi. Meningcha, Merso o‘z qilmishining oqibatlarini chuqur his qilmagani uchun u Dostoyevski qahramonlarining murakkabligidan yiroqroq. Bu ikki asarni qiyoslar ekanman, Dostoyevskiy asari hayotning tub mohiyati, inson ruhining eng murakkab darajalariga yetadi, Kamyuning asari esa hayotning absurd (mantiqsizlik)ni ko‘rsatib, qahramonlarning o‘jizligini namoyon etadi. Raskolnikovning ichki azoblari Kamyu qahramoni Mersoning

sovuqqonligidan tubdan farq qiladi. Merso o'z jinoyatini deyarli anglamaydi, Raskolnikov esa unga nisbatan o'zini jazolaydi.

2. “Jinoyat va Jazo” va “Anna Karenina”

Tolstoyning “Anna Karenina”si va Dostoyevskiyning “Jinoyat va Jazo”si ikki turli masalalarni o'rganadi, lekin har ikkisi ham insonning o'z qarorlari va jamiyat ta'siriga nisbatan javobgarligini o'rganadi. Anna Kareninaning sevgi va jamiyat qoidalari o'rtasida parokanda bo'lishi qiziqarli, ammo uning o'limi o'z qilmishlarining muqarrar jazosi sifatida namoyon bo'ladi. Dostoyevskiy qahramoni Raskolnikovni tiriklik davomida ichki poklanish sari yetaklaydi. Mening fikrimcha, Anna Kareninaning fojiasi g'amgin, lekin o'zgacha ruhiyatga ega. U jamiyatga qarshi qadam tashlaydi, ammo shu qarorini himoya qilishga ham, uni qabul qilishga ham o'z ijzlik qiladi. Raskolnikov esa o'z jinoyatidan poklanish yo'lida kurashib, uni falsafiy jihatdan oqlashga harakat qiladi. Anna Kareninaning o'z sevgisini himoya qilishdagi qarori va Raskolnikovning jinoyat sodir etishidagi motivlari o'xshash: ular ijtimoiy normalarga qarshi chiqadilar. Raskolnikovning jazosi ichki azoblar orqali amalga oshsa, Anna jamiyatning ta'na-dashnomlari va ichki iztiroblari tufayli o'z hayotiga nuqta qo'yadi. Bu jihatdan Dostoyevskiy qahramoni yanada murakkab va chuqur ko'rinadi.

3. “Jinoyat va Jazo” va “Jarayon”

Frans Kafkaning “Jarayon”i va Dostoyevskiy romani insonni tartibsiz va ko'pincha mantiqsiz bo'lgan jamiyat tizimlari qarshisida ko'rsatadi. Adolat masalasi: “Jinoyat va Jazo”da qonun insoniy qadriyatlar asosida qurilgan bo'lsa, “Jarayon”da qonun mutlaqo mantiqsiz va aybsizlikni isbotlashning imkonsizligini ko'rsatadi. Menimcha, Kafka qahramoni Yozef K. jamiyatning aql bovar qilmaydigan jamiyat ishlarining qurboni bo'ladi, Dostoyevskiy qahramoni esa o'z jinoyati bilan o'z-o'zini jazolaydi. “Jarayon” meni insonning jamiyatda qanchalik o'z ijzligini anglashga undaydi. Ammo, “Jinoyat va Jazo” esa insonning o'z xatolarini anglab, ularni tuzatishga bo'lgan imkoniyatlarini ko'rsatadi. “Jinoyat va Jazo”da qonun axloqiy jihatdan asoslanadi, “Jarayon”da esa qonun mantiqsiz va tushunarsizdir. Bu meni ilhomlantiradi va hayotning chuqur falsafiy ma'nolarini anglashga yordam beradi. Avvalo o'zing bo'l, o'zingni sev, zotan dunyodagi hamma narsalar shaxsiy manfaatdorlik asosiga qurilgan. Har ikkala asarda qahramon o'z hayotining nazoratdan chiqayotganini his qiladi, biroq Raskolnikov poklanishga erishsa, Yozef K. mantiqsiz tuzumning qurboni bo'ladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Fyodor Dostoyevskiyning “Jinoyat va Jazo” romani inson ruhiyati, axloq va adolat masalalarini o'rganishda muhim o'rin egallaydi. “Begona”, “Anna Karenina” va “Jarayon” kabi asarlar ham shunga o'xshash mavzularni tahlil qiladi, ammo har biri o'ziga xos yondashuvni taklif etadi.

Dostoyevskiyning asarini boshqalardan ajratib turuvchi asosiy xususiyat – insonning ma’naviy poklanishga erishish yo‘lidagi kurashini tasvirlashdir. Bu esa “Jinoyat va Jazo”ni adabiyotning abadiy durdonalaridan biriga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Dostoyevskiy, F. M. Jinoyat va Jazo. (O‘zbek tilidagi tarjimalar yoki rus tilidagi asl nashrlar).
2. Kamyu, A. Absurd va ekzistensializm. (Turli manbalardan to‘plangan).
3. Lotman, Yu. M. Adabiy tanqid nazariyasi va tahlil usullari.
- 4.1. Alber Kamyu . Ijod va erkinlik . (Fransuz tilidan tarjimasi) M.Rainbow, 1990
5. Sergey. Albert Kamyu. Roman. Falsafa. Hayot. S. L. Fokin. Sankt-Peterburg Aletheya, 1999.

SOMERSET MOEMNING "OY VA SARIQ CHAQA" ROMANIDAGI PERSONAJLAR

Tashbayeva Fazilat

*Termiz davlat universiteti O'zbek filologiyasi fakulteti filologiya va tillarni
o'qitish: o'zbek tili ta'limi 4-bosqich talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Somerset Moemning "Oy va sariq chaqa" romanidagi obrazlar tahlil qilinadi hamda asar syujeti haqida fikr mulohazalar yuritiladi. Romandagi bosh obrazlardan biri Charlz Striklendga munosabat bildiriladi.

Kalit so'zlar: Hikoyachi yigit, Charlz Striklend, Striklend xonim, rasmlar, ayanchli o'lim, Taiti shahri, dallollik.

Kirish

O'z davrining mashhur yozuvchisi Somerset Moem ingliz adabiyoting yirik namoyondalaridan biridir. Uning asarlari haligacha kitobxonlar tomonidan sevib o'qilmoqda. Ayniqsa uning o'tgan asrda yaratilgan "Oy va sariq chaqa" asari dunyodagi eng ko'p o'qiladigan asarlar sirasidandir. Asar roman janrida yozilgan bo'lib asar syujetida yoshi qirq yoshdan oshgan bo'lsada o'zi sevgan kasb bilan shug'ullanish uchun tug'ilib o'sgan yurtini hamda oilasini ham tashlab ketish darajasiga borgan insonning Taiti nomli shaharda ayanchli vafot etishi, bu haqida esa uni bir paytlar ayoli izlash uchun yuborgan hikoyachi yigit tomonidan eshitish kitobxonga asarni o'qish jarayonida ma'lum bo'ladi. Yozuvchi bu asarda insonlarga bo'lgan xos tuyg'ularni mohirona ochib bergan desak adashmaymiz. Insonlarda bo'lgandek o'zi yaxshi ko'rgan, o'zi orzu qilgan kasb bilan shug'ullanish uchun hayotining bir qismi bo'lgan oilasidan ham kechgan inson taqdiri gavdalantirilishi o'quvchilarni asarga nisbat bee'tibor qoldirmasligi shubhasiz.

Asosiy qism

Yozuvchi Somerset Moem asarni yozishda mashhur Gagen ismli rassom hayotiga murojaat qiladi. Ha albatta sezganingizdek bu asar syujeti rassom Gagenning hayotidan olingan. Aynan yozuvchi Gagenning ba'zi xislatlarini asar bosh personajlardan biri bo'lmish Charlz Striklendga ko'chiradi. Charlz Striklend aslida kim degan savol ham paydo bo'lishi mumkin. Charlz Striklend asardagi bosh obraz, yoshi o'tishiga qaramay o'zi yoqtirgan rassomlik bilan shug'ullanib buyuk rassom darajasiga yetgan inson sifatida tasvirlangan. Striklendning oilasi, rafiqasi, ikkita bolasi bo'lsa ham, o'zi xohlamasada qo'lida tayinli ishi bo'lsa ham rasm chizishga bo'lgan ishtiyoq tufayli oilasini tashlab Parijga ravona bo'ladi. Bir qarashda Charlz Striklend obrazi orqali yozuvchi inson orzusi uchun harakat qilishi kerak, garchan

orzusi uchun unga to'siq bo'layotgan narsalardan vos kechishga to'g'ri kelsa ham deyaotganday go'yo. Aslida esa asarni boshidan oxirigacha o'qigan kitobxon bunday xulosaga kelmasligi mumkin. Asardagi yana bir personaj borki, bu personaj orqali o'qirman Charlz Striklend haqida undan eshitadi. Bu personaj o'ylaganingizdek yosh hikoyachi obrazidir. Unga Charlz Striklendning xotini Charlzni topib kelishini iltimos qiladi, hikoyachi yigit ham ayolga yo'q deyo olmaydi va Charlzni topib kelish uchun Parijga yo'l oladi. Hikoyachi yigit asar davomida Charlz Striklendning buyuk rassom bo'lgani, u boshqa oila qurgani, u oilasidan farzand ham ko'rgani hamda hayotining so'ngida ayanchli o'lim bilan yuz tutungani haqida nafaqat Striklend xonimga balki kitobxonlarga ham so'zlab beradi. Hikoyachi yigit Striklendning hayoti va san'ati haqida yozuvchi sifatida uning izlanishlarini tasvirlaydi. Bu personaj Striklendning xatti-harakatlarini tahlil qilishda va uning hayoti haqida o'ylashda o'zining fikrlarini bildirishda davom etadi. Asarda yana bir personaj borki, u personaj ham asar mazmuni zanjiring ajralmas qismidir. Bu personaj Charlz Striklendning rafiqasi. Ayolning Striklendga nisbatan bo'lgan munosabati, uning hayotidagi ahamiyati va uning ichki dunyosiga bo'lgan sezgirliigi asarda muhim rol o'ynaydi. Striklend xonim erining san'ati uchun bo'lgan ehtirosiga befarq bo'lib, u bilan birga yashashni davom ettiradi, lekin erining ichki dunyosini va haqiqiy ehtiroslarini tushunishga harakat qiladi. Ammo eri uni va oilasini tashlab ketadi. Asarda yana bir personaj namoyon bo'ladi. Bu personaj Parijda yashovchi bir rassomning rafiqasi. U Striklend bilan tanishgach, unga kuchli his-tuyg'ularini bildiradi. Blanshe Striklendning san'atiga va uning tabiiy ehtiroslariga jalb bo'lib, u bilan chuqur munosabatga kiradi. Uning taqdiri Striklend bilan o'zaro munosabatlar orqali rivojlanadi va asarda uning qahramonligi ham katta rol o'ynaydi.

Xulosa

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, bu personajlar Somerset Moemning asaridagi asosiy g'oyalar, ya'ni san'at, shaxsiy erkinlik, va hayotdagi ma'no izlanishlari bilan bog'liq muammolarni ochib beradi. Asarni o'qish orqali kitobxonlar hayotga teranroq anglar boshlaydi, o'z orzulari uchun o'zidagi bor imkoniyatlardan foydalana bilishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Somerset Moemning "Oy va sari chaqa" romani Toshkent 2021
2. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, birinchi Jild, Toshkent 2000
3. Alisher Otaboyev "Osmondagi oy va yerdagi chaqa" nomli maqolasi "O'zbekiston san'ati va gazetasi" 2019- yil 24-soni

TIBBIYOT OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA CROCODILE ICT DASTURI ASOSIDAGI VIRTUAL LABORATORIYALARDA O'QITISH METODIKASI

Mamadaliyeva Z.R.

Samarqand davlat tibbiyot universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: Tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida biokimyo fanini o'qitishda virtual laboratoriya ishlaridan foydalanishda ta'lim sifatini oshirishda "Localhost" va "Crocodile ICT" dasturining didaktik imkoniyatlari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Crocodile ICT, Localhost, virtual laboratoriya, tajriba-sinov, model, didaktik imkoniyatlar kompyuter.

ОБУЧЕНИЕ В ВИРТУАЛЬНЫХ ЛАБОРАТОРИЯХ НА ОСНОВЕ CROCADILE ICT ПРОГРАММ В МЕДИЦИНСКИХ ВУЗАХ.

Мамадалиева З.Р.- Самаркандского государственного медицинского
университета преподаватель

Аннотация: Приведены сведения о дидактических возможностях программы «Localhost» и «Crocodile ICT» в повышении качества образования при использовании виртуальных лабораторных работ при преподавании биохимии в высших медицинских учебных заведениях.

Ключевые слова: Crocodile ICT, Localhost, виртуальная лаборатория, эксперимент, модель, дидактический метод обучения, компьютер.

TEACHING USING VIRTUAL LABORATORIES BASED ON THE CROCODILE ICT PROGRAM IN MEDICAL INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

Mamadaliyeva Z.R. - Samarkand Medical university of the teacher

Abstract. Information on the didactic possibilities of the Localhost program and the Crocodile ICT program in improving the quality of education in the use of virtual laboratory work in the teaching of biochemistry in medical institutions of higher education is presented.

Keywords: Crocodile ICT, Localhost, virtual laboratory, experiment, model, didactic teaching method, computer.

Ta'limni boshqarish tizimlari hamda elektron ta'lim va uning klassik modellari tadbiq etilmoqda. Internet orqali interfaol ta'lim olish imkoniyatini beruvchi onlayn ochiq kurslar, inson intellektini aniqlash orqali mos kurslarni taqdim etuvchi o'qitishga moslashuvchi tizimlarni takomillashtirish bo'yicha amaliy loyihalar bajarildi.

Pedagogik dasturiy vositalar – kompyuter texnologiyalari yordamida o'quv jarayonini qisman yoki to'liq avtomatlashtirish uchun mo'ljallangan didaktik vositadir. Ular ta'lim jarayonini samaradorligini oshirishning istiqbolli shakllaridan biri hisoblanib, zamonaviy texnologiyalarning o'qitish vositasi sifatida foydalaniladi.

Pedagogik dasturiy vositalar tarkibiga: o'quv fani bo'yicha aniq didaktik maqsadlarga erishishga yo'naltirilgan dasturiy mahsulot, texnik va metodik ta'minot, qo'shimcha yordamchi vositalar kiradi[3; 92-b.].

Biokimyo fanini virtual laboratoriyalar yordamida tashkil etishning o'ziga xos ijobiy tomonlari mavjud. Unda:

- talabalarning axborotlarni qabul qilish va ularni qo'llash malakalarini rivojlantirish;
- vizual ko'rinishdagi verbal nusxalarni loyihalash ko'nikmalarini shakllantirish;
- amaliy faoliyatida axborotlarni o'ziga xos tushunish va qo'llash imkoniyatlarini kengaytirish;
- jahon ommaviy axborot vositalari bilan erkin muloqotini ta'minlash imkoniyati mavjud.

Crocodile ICT tomonidan yaratilgan dasturiy ta'minotlardan foydalanishni dots. F.B.Raximov o'zining ta'lim tizimida keskin burilishga sabab bo'lgan localhost dastur orqali bo'g'lanadi.

Shunday qilib, virtual laboratoriyalar deganda ikki turdagi dasturiy-apparat majmualari tushuniladi: masofaviy foydalanish imkonini beruvchi laboratoriya uskunalari, majmualar; laboratoriya tajribalarini taqlid qilish (modellash) imkonini beruvchi dasturiy ta'minot - virtual laboratoriya

Virtual laboratoriyalarning ana'anaviy-real laboratoriyalardan afzalliklari.

Ilmiy adabiyotlarda kompetensiya tuzilishini ko'rib chiqishda tadqiqotchilar to'rt yoki besh komponentni ajratib ko'rsatishadi. Tadqiqotimizda bakalavriat talabalarining axborot-kommunikatsiya kompetensiyalarining shakllanish darajasini aniqlash uchun N. G. Vitkovskaya, Y.Y.Gavronskaya, V.V.Osenchuk, E.N.Cheremisina, Jiang. Haotian, J.William, J.G'. Yo'ldoshev, S.A.Usmonova va boshqalarning dissertatsiyalarini tahlil qildik va yuqoridagi mualliflarning ishlarida axborot kompetensiyalarining quyidagi tarkibiy qismlarini aniqladik:

N. G. Vitkovskaya quyidagi komponentlarni taklif qiladi:

- kognitiv - ma'lumot uchun so'rov, ma'lumot bilan ishlash;

- qiymatga asoslangan - axborotga o'ratish;
- refleksiv - kasbiy muammolarni hal qilish uchun ma'lumotlardan foydalanish;
- texnologik - axborotni tahlil qilish va umumlashtirish, natijalarni taqdim etish[5; 47-b.].

Bu tamoyillarni amalga oshirish natijasida tajribada virtual laboratoriya ishlarini bajarish imkoniyatini beruvchi pedagogik dasturiy vositalarni takomillashtirishning yuqori didaktik samarasini ko'rsatadi.

SamDTU biokimyo kafedrasida barcha o'qituvchilar davolash ishi fakulteti va kasbiy ta'lim fakulteti talabalari uchun amaliy laboratoriya mashg'ulotlari kompyuterda localhost dasturi 6 ta laboratoriya virtual laboratoriya usulida o'rganiladi. Unda:

Localhost dasturida virtual laboratoriya usulida qonda aminotrasferazalar faolligini biokimyoviy analizatorida aniqla

Tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida biokimyo fanini virtual laboratoriya Samarqand davlat tibbiyot universiteti, Toshkent tibbiyot Akademiyasi Termiz filiali va Buxoro davlat tibbiyot institutining II-kurs davolash ishi fakulteti talabari uchun tematik reja (salabus)da berilgan 6 ta laboratoriya mashg'uloti bo'yicha virtual laboratoriya ishi kursatib berildi. Amaliy mashg'ulot darsida o'tiladigan mavzular bo'yicha turli metodikalardan foydalanib dars mashg'ulotlari o'tildi. Amaliy mashg'ulot darsida tarqatma materyallari, guruxlararo savol-javoblar, vaziyatli masalalar, rasmi savollar berib o'tildi. Tajriba-sinov ishlariga jalb etilgan respondentlarning suhbat va topshiriqlar bo'yicha to'plagan ballari umumlashtirilib, talabalarda biokimyo fanini o'qitish metodikasini takomillashtirish darajasi asosida belgilangan mezon va ko'rsatkichlar bo'yicha darajasiga alohida e'tibor qaratildi va talabalarning ball ko'rsatkichlari quyidagicha o'rtacha qiymat qilib belgilab olindi.

Crocodile ICT va localhost dasturi orqali bajarilgan virtual laboratoriya bo'yicha qo'yidagi vaziyatli savollar keltirish mumkin.

1. Crocodile dasturi orqali bajarilgan virtual laboratoriyalarni kamchiliklari va avzalliklari nimadan iborat?
2. Localhost dasturi bilan bajarilgan laboratoriyani mehanizmi uzgartish mumkinmi (agar ish reja o'zgargan bo'lganda)?
3. Crocodile dasturi bilan localhost dasturida bajarilgan virtual laboratoriya mashg'ulotlari bajarilganda qaysi biring tajriba sinovi samara bereadi?

Xulosa qiladigan bo'lsak, tadqiqot ishi bo'yicha biokimyo fanini o'qitish metodikasini takomillashtirish bosqichlari, tajriba-sinov ishlari olib borilgan oliy ta'lim muassasalari shuningdek, virtual laboratoriya mashg'ulotini an'anaviy mashg'ulotlar bilan taqqoslash, tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida biokimyo fanini o'qitish samaradorligini takomillashtirish mezonlarining dasturiy imkoniyatlaridan

foydalanishni takomillashtirishdagi motivatsiyon, kognitiv, texnologik, kreativlik va didaktik imkonyati asosida amalga oshirilgan.

Foydalangan adabiyotlar.

1. Mamadaliyeva Z.R. Virtual laboratory - information in education a specific factor of the communication system in the form // Eurasian Scientific Herald journal. ISSN:2795-7365, Belgium. SJIF(2023):6.512. Vol.5, 2022. p. 92–95. <https://www.geniusjournals.org/index.php/esh/article/view/614>

2. Mamadaliyeva Z.R. Methodology for determining the level of bilirubin in the blood in a biochemical analyzer in a Virtual laboratory method // International conference on advance research in humanities, sciences and education. England. 2023.Vol.1,№1.p.20-22.

<https://confrencea.org/index.php/confrenceas/article/view/371>

3.Мамадалиева З.Р. Виртуал лаборатория ишларида ўқув сифатини ошириш элементи сифатида фойдаланиш. // “Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar, nazariy va amaliy strategiyalar tadqiqi” respublika ko‘p tarmoqli, ilmiy konferensiya. Andijan. №9, 2023. -Б. 108-111.

<https://ojs.rmasav.com/index.php/ojs/issue/view/28/45>

4.Mamadaliyeva Z.R. Virtual laboratoriya usulida qonda xolesterin miqdorini biokimyoviy analizatorida aniqlash // “Biologik kimyo fanining zamonaviy tibbiyotdagi o‘rni-kecha, bugun va erta” respublika ilmiy-amaliy konferentsiya to‘plami. Buxoro, 2022. -b. 113-114.

5.Mamadaliyeva Z.R. Improving the quality of learning through virtual laboratory work use as element // Eurasian Scientific Herald journal. ISSN: 2795-7365, Belgium. SJIF(2023):6.512. Vol.5 2022. p. 84-86.

<https://www.geniusjournals.org/index.php/esh/article/view/612>

6. Мамадалиева З.Р. Тиббиёт олий таълим ташкилотларида биокимё фанини виртуал лабораториялардан фойдаланиб булутли технологияларнинг тарқатиш моделлари методикаси // "Science and Education" scientific journal. ISSN 2181-0842, Toshkent. SJIF(2023):3,848. vol.4 2023. -б. 1227-1233.

<https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/5196>

7.Z.R.Mamadaliyeva “Virtual laboratory Information In Education A Specific Factor Of The Cjmmunication System In Form”. Eurasian Scientific Herald 2022. ISSN:2795-7365 Page: 92-95. w.w.w.geniusjournals.or

8. Z.R.Mamadaliyeva “Determination of aminotransferase in bood by virtual laboratory”. Thematies Journal of Chemistry 2022. Impact Factor 7.3 ISSN: 2250-382X -№ 5. -Б. Page: 20-22. . [https://doi.org/10.5281/zenodo.6563063\(2022\)](https://doi.org/10.5281/zenodo.6563063(2022))

SPORT MUSOBAQALARIGA TAYYORGARLIK KO'RISH VA O'TKAZISH TARTIBI

Sh.S.Isoqova

O'zbekiston Respublikasi ichki ishlar vazirligi

2-sonli Toshkent akademik litseyi

E-mail: isoqovashoxista04@mail.com

PREPARING FOR SPORTS COMPETITIONS AND TRANSFER PROCEDURE

Sh.S.Isoqova

Tashkent Academic Lyceum No. 2 of the Ministry of Internal

Affairs of the Republic of Uzbekistan

E-mail: isoqovashoxista04@mail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola musobaqa oldi tayyorgarlik mashg'ulotlari va musobaqada kuzatiladigan taktik- texnik /va ruhiy, xolatlar. Musobaqa o'tkazish tartibi va usullariga tarif.

Annotation: This article is about pre-competition training and the mental, tactical and technical conditions observed during the competition. Tariff on the procedure and methods of conducting the competition.

Kalit so'zlar: Musobaqa, sport, texnika, taktika, chempionat, usul, nizom, jamoalar.

Key words: Competition, sport, technique, tactics, championship, method, regulation, teams.

Kirish. Musobaqalar o'quv-mashg'ulot jarayonining yakuniy qismi hisoblanib murabbiyga sportchining tayyorgarlik darajasini qay xolatda ekanligini tahlil qilish imkonini beradi. Sportchining o'rgangan usullarini, musobaqa jaroyonida texnik va taktik jixatdan xarakterlarini takomillashtirish imkonini beradi. Musobaqalarda qatnashish jarayonida sportchilarda intizomlik, hamjihatlik, o'zining manfaatlarini jamoa manfaatlariga bo'ysundirish va o'zining ustidan boshqara bilishni, g'alaba qozonishda tirishqoqlik va kuchli irodani, jamoa oldidagi ma'suliyat hislarini tarbiyalaydi.

Sportning yakka kurash turlari. Yakka kurash turlari bilan shug'ullanuvchi sportchilar mashg'ulotning musobaqaga oz vaqt qolgan bosqichida odatda sport turi texnikasining yangi elementlarini o'rganishga kam vaqt ajratiladi, ushbu davrda asosiy vazifa avval o'rganilgan usullarni takomillashtirish va sportchining jismoniy

tayyorgarlik layoqatini oshirishdan iborat. Boshlang'ich tayyorgarlik guruhidagi sportchilar har safar bahs olib borishning muayyan tizimini ishlab chiqishi zarur emas. Asosiysi, ular o'rganilgan usullar yordamida dadil tashabbuskor kurash olib borishlari kerak. Sportchi texnik va taktik tomondan yetarlicha tayyor bo'lganda va o'ziga xos xususiyatlarini namoyish qilganda musobaqalarda ishtirok etish tajribasi ortib borgani sayin musoboqa vaqtida turli texnik variantlarni qo'llash mumkin. Bellashuvni taktik to'g'ri o'tkazish - har bir bellashuvda va umuman musobaqalarda g'olib chiqish uchun o'z imkoniyatlaridan oqilona foydalanish demakdir. Musobaqa vaqtida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan barcha vaziyatlarga tavsiya berish qiyin. Biroq bellashuv rejasini taktik to'g'ri tuzish kabi ba'zi amaliy maslahatlar shubhasiz yosh sportchilarga foyda keltiradi. Bardoshli sportchi raqib imkoniyatlaridan ortiq yuqori sur'atda bellashishi kerak. Yaxshi texnik tayyorgarlik ko'rgan raqib bilan kurashayotib, unga halaqit berish uchun uni tez-tez ushlab uning xatti-harakatlarini cheklash zarur. Ushbu holatda o'ta chidamlilik evaziga bellashuvni yutish mumkin. Sportchining gilamga chiqishidan avval murabbiy uni ruhlantirishi kerak. Musobaqalarda butun kuchini va barcha imkoniyatlarini ishga solish-oson ish emas, tajriba shart, bo'lishi bellashuvlarda kuchni to'g'ri taqsimlashni bilish kerak. Musobaqalar ritmiga tushib olishi uchun sportchi bir nechta olishuvlarni ko'rishi kerak, so'ngra u aylanib kelishi mumkin. Sportchi o'z bellashuvidan avvalgi 2-3 bellashuv oldidan zalga qaytib kelishi chigalyozdi mashqlarini bajarishi va gilamga chiqishga tayyorgarlik ko'rishi kerak. Bellashuv tamom bo'lganidan keyin zalda qolishi o'z vazn toifasidagi qolgan sportchilarni tomosha qilishi va shundan so'ng dam olishga ketishi kerak. Har bir sportchi uchun musobaqalar soni qat'iy belgilangan bo'lishi kerak. Musobaqalarda kamdan-kam ishtirok etish sportchining musobaqa tajribasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi va o'sishini to'xtatadi. Juda ko'p musobaqalar esa ruhan va jismonan toliqtiradi. Ayniqsa yosh va yetarlicha mashg'ulot o'tkazmagan sportchilarga jismonan va ruhan zo'riqish xolatiga tushishi mumkin. Rasmiy musobaqalarga aloqador deb Olimpiya o'yinlari, Jahon birinchiliklari, Yevropa, Osiyo, O'zbekiston birinchiliklari va h.k. musobaqalar hisoblanadi. G'olib chempion unvoni bilan taqdirlanadi. O'rtoqlik uchrashuvlari deb jamoalar tayyorgarlikni har xil davrida o'zaro kelishib o'tkaziladigan musobaqaga aytiladi ular ba'zan asosiy musobaqalardan oldin nazorat sifatida o'tkaziladi. Hozirgi vaqtda ayrim shaharlarda va halqaro o'rtoqlik uchrashuvlari an'anaga aylanib qolgan va ushbu xolat har xil xalqlar o'rtasida do'stona munosabatni rivojlantiradi.

Musobaqa o'tkazish usullari

Musobaqalarni o'tkazishni uch usuli qo'llaniladi: aylanma, chiqib ketish va aralash usuli.

Musobaqa o'tkazishni u yoki bu usulini qo'llash musobaqalarning vazifasi, sport inshootlari holati, qatnashchilarni tayyorgarlik darajasi, moddiy vositalar, o'tkazish muddati va hokazolarga bog'liq bo'ladi.

Jamoalar orasida qur'a tashlash. Qur'a tashlashni asosiy maqsadi – o'yinlar kalendarini har xil sxemalardan foydalanib tuzish imkonini tug'dirish uchun jamoalarga ma'lum raqamlarni berkitib qo'yish (berish). Tarqatishni ikki usuli qo'llaniladi: qur'a tashlash orqali yoki «ilonsimon» usulida.

Tarqatish uchun, odatda, jamoalarning avvalgi yoki dastlabki musobaqalarga ko'rsatgan natijalari asos bo'ladi. Lekin boshqa tamoyillar ham bunga asos bo'lishi mumkin. Bu musobaqa haqidagi nizomda ko'rsatilgan bo'lishi kerak.

Aylanma usul. Mazkur usul bilan musobaqa o'tkazish tamoyili shundan iboratki, bunda har bir jamoa bir-biri bilan bir martadan (1-bahs) yoki bir necha marta (2 va undan ko'p bahs) uchrashadilar. Aylanma usul faqat musobaqa g'olibini oqilona aniqlab qolmay, balki barcha qatnashuvchi jamoalarning sport - texnik tayyorgarligiga munosib egallangan o'rnini aniqlab beradi. Aylanma usulning asosiy kamchiligi – musobaqa o'tkazish uchun ko'p vaqt talab qilinadi. Aylanma usul bo'yicha musobaqalar yakka uchrashuvlar, turlar va turnirlar sifatida o'tkaziladi.

Buning kamchilik tomoni shundan iboratki, jamoalar o'z maydonida va o'z shahrida chiqish imkoniyatlaridan mahrum bo'lishidir.

Chiqib ketish usul bo'yicha musobaqalar o'tkazish. Bu usul bo'yicha musobaqalar o'tkazilganda uchrashuvda yutqazgan jamoa keyingi uchrashuvlarda qatnashmaydi. Natijada musobaqa oxirida biror marta ham yutqazmagan jamoa qoladi. Ana shu jamoa g'olib hisoblanadi. Oxirgi (final) uchrashuvda g'olib jamoaga yutqazgan jamoa ikkinchi hisoblanadi. Chiqib ketish usuli bir qator kamchiliklarga ham ega.

Bu usul barcha jamoalarning haqiqiy o'rinlarini aniqlash imkonini bermaydi va shu usul qo'llanilganda aksariyat jamoalar juda kam uchrashuvlarda qatnashadi. Birorta kuchli jamoa birinchi kunning o'zida mag'lubiyatga uchrab, musobaqalardan chiqib ketishi mumkin.

Aralash usul. Musobaqalar aralash usuli bo'yicha o'tkazilganda uchrashuvlarning bir qismi chiqib ketish, ikkinchi qismi esa aylanma usulida o'tkaziladi. Bu usul musobaqalarda qatnashayotgan jamolarning soni ko'p xamda ular bir – birlaridan hududiy jihatdan uzoqda joylashganlarida qo'llaniladi. Bunda hamma jamoalar ma'lum bir hududlarga yoki guruhlariga bo'linadi. Musobaqalar hududlarda va guruhlarda chiqib ketish usuli bo'icha o'tkazilsa, final musobaqalari esa aylanma usul bo'yicha o'tkazilishi mumkin va aksincha, agar musobaqalar hududlarda va guruhlarda aylanma usulida o'tkazilsa, final musobaqalari chiqib ketish usuli bo'yicha o'tkazilishi mumkin.

Musobaqa o'tkazish usullarida musobaqa jadvalining har bir juftidan birinchi bo'lib yozilgan jamoa mezbon, ikkinchi bo'lib yozilgan jamoa mehmon hisoblanadi.

Ma'lumki, o'tkaziladigan musobaqalarda uchrashayotgan jamoa a'zolarining sport kiyimlari boshqa-boshqa rangda bo'lganligi ma'qul. Shuning uchun zarur bo'lgan paytda mezbonlar kiyimlarini almashtirishlari kerak. Mezbonlar uchrashuv boshlanishidan avval mehmonlarga maydonchani tanlashga imkoniyat berishlari lozim.

Musobaqalar to'g'risida Nizom. Tasdiqlangan sport musobaqalarining jadvaliga asosan har bir musobaqa uchun alohida «Nizom» tuziladi. Jadval musobaqalarini tayyorlash va o'tkazish «Nizom» ishlab chiqishdan boshlanadi va bu «Nizom» musobaqa o'tkazishda asosiy hujjat hisoblanadi.

Musobaqa «Nizom»i jismoniy tarbiya jamoasining o'quv- trenirovka va sport ishlariga katta ta'sir ko'rsatadi. «Nizom»ni oldindan aniq bilish o'quv- sport ishlarini to'g'ri rejalashtirishga yordam beradi. «Nizom» musobaqada qatnashadigan barcha tashkilotlarga oldindan keragicha yuboriladi.

Musobaqa o'tkazayotgan tashkilot «Nizom» tuzishda quyidagilarni ko'rsatishi lozim:

1. Maqsadi va vazifasi. Musobaqaning maqsadi (o'quv ishini yakunini yasash, kuchli jamoalarni aniqlash, sportni ommolashtirish va h.k.) musobaqaning ko'lamiga va turiga bog'liq bo'ladi.

2. O'tkazish joyi va vaqti. Musobaqa o'tkaziladigan shahar (inshoot) ko'rsatiladi va kunlari belgilanadi.

3. Musobaqani boshqarish. Musobaqani tashkil qiluvchilar va rahbarlar hamda hakamlar birlashmasi va ularni tasdiqlovchi tashkilot ko'rsatiladi.

4. Musobaqa qatnashuvchilari. Musobaqada qatnashuvchi jamoalar soni va nomi ko'rsatiladi; talabnomaga kiritiladigan qatnashuvchilarning eng ko'p soni, yoshi va ularning malakasi belgilanadi.

5. Musobaqani o'tkazish shartlari. Musobaqalar qaysi usul (aylanma, chiqib ketish, aralash) bo'yicha o'tkazilishi batafsil ko'rsatiladi. Qur'a tashlash vaqti, joyi va uning asosiy shartlari ma'lum qilinadi. Musobaqa natijalarini aniqlash tartiblari belgilanadi (ochkolar soni bir xil, durang, o'yinga kelmaslik va boshqa hollar).

6. Noroziliklarni taqdim etish shartlari va ularni ko'rib chiqish tartibi.

7. Tashkilotlarni, jamoalarni, qatnashchilarni va murabbiylarni mukofotlash. Tashkilotlar, jamoalar, qatnashchilar va murabbiylar qaysi o'rin uchun nima bilan mukofotlanishlari ko'rsatiladi.

8. Jamoalarni qabul qilib olish. Mablag' ajratuvchi tashkilot kelish va ketish muddatlari, joylashtirish va ovqatlantirish sharoitlari ko'rsatiladi.

9. Talabnomani va qayta talabnomani taqdim etish turlari va vaqtini, jamoalar va qatnashchilarni rasmiylashtirish tartibi hamda zarur bo'lgan qo'shimcha hujjatlar (pasport, toifa bileti va boshqalar) ko'rsatiladi.

10. Maxsus shartlar: Musobaqaga qatnashish uchun qo'yish masalasi nizomga muvofiq mandat komissiyasi tomonidan ko'rib chiqiladi. Musobaqaga qo'yish javobgarligini o'z zimmasiga bosh hakam, musobaqaning bosh vrachi va mandat komissiyasi vakili oladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. H.M.Toshxo'jayev Sambo kurashi Toshkent 2012 y.
2. Abdullaev A.A, Xonkeldiev Sh.X. Jismoniy tarbiya nazariyasi va usuliyati. Toshkent 2006 y.
3. Abdullaev A.A, Xonkeldiev Sh.X. Bolalar va o'smirlar jismoniy tayyorgarligining tuzulishi. - Respublika ilmiy amaliy materiallari. Farg'ona 2005 y.
4. Raximov X., Mirzaev S. Jimo niy tarbiya va sportda ilmiy uslubiy faoliyatning matematik statistika asoslari. Namangan 2005
5. Usmonxo'jaev T.S, Seytxalilov E.A., Mahkamjanov K.M., Toirova M.T., To'xtashev I.H., Qurbanov S.N. Jis mo niy tarbiya fanidan o'rta maxsus kasb-xunar kollejlari uchun o'quv dastur. Toshkent 2006 y.
6. Usmonxo'jaev T., Tursunov O'. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyoti. Toshkent 2004 y.
7. Maxkamjonov K. M., Salomov R.S., Yo'ldoshev K. K., Abdiev A. N. Umumta'lim maktablari kun tartibida jismoniy sog'lomlashtirish tadbirlarini tashkil qilish metodlari. Toshkent-1989. 22 b.
8. Usmonxo'jaev T. S. Maktabda jismoniy tarbiya darslari. // Fan sportga. Toshkent. 1998. № 1. 42-44 b.
9. Internet ma'lumotlari

ICHKI ISHLAR ORGANLARI XODIMLARINING JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIK MASHG‘ULOTLARI ASOSLARI

Isoqova Shoxista Sayfiddinovna

O‘zbekiston Respublikasi ichki ishlar vazirligi 2-sonli

Toshkent akademik litseyi

E-mail: isoqovashoxista04@mail.com

BASICS OF PHYSICAL AND COMBAT TRAINING OF EMPLOYEES OF INTERNAL AFFAIRS BODIES.

Isoqova Shoxista Sayfiddinovna

Tashkent Academic Lyceum No. 2 of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan

E-mail: isoqovashoxista04@mail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola Ichki ishlar organlari xodimlarining Jismoniy va jangovar tayyorgarlik mashg‘ulotlarning taktik va texnik xolatlari va mashg‘ulot o‘tkazish tartibi va usullariga tarifi.

Annotation: This article is a tariff on the tactical and technical conditions of the physical and combat training of the employees of the internal affairs bodies, as well as the procedure and methods of training.

Kalit so‘zlar: Jismoniy, jangovar, mashq, tayyorgarlik, zarbalar, qo‘l, oyoq, texnika, xodim.

Key words: Physical, martial, training, preparation, strikes, hand, foot, technique, staff.

Kirish. Jamoat xavfsizligini ta‘minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasining xususiyatlaridan kelib chiqib, ichki ishlar organlari shaxsiy tarkibining jangovar va jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirishning uzluksiz tizimini yaratish maqsadida ichki ishlar organlari xodimlarini sportga jalb qilish orqali Amaliy kasbiy jismoniy xamda amaliy kasbiy jangovar tayyorgarlik darajasini oshirish maqsadida Jismoniy va jangovar tayyorgarlik mashg‘ulotlari bilan shug‘ullanishdan ko‘zlangan maqsad va vazifalar; umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlik; sog‘lom turmush tarzi; jismoniy tayyorgarlikning ichki ishlar organlari xodimlarining jangovar shayligiga ta‘siri; jismoniy tayyorgarlik mashg‘ulotlarini o‘tkazish metodikasi; shaxsiy va umumiy gigiena; jismoniy yuklamalar to‘g‘risida tushuncha; jismoniy mashqlardan keyin organizmning funksional holatini qayta tiklanish

jarayonini tezlashtiruvchi omillar; tibbiy nazorat va o'zini nazorat qilish; jismoniy tarbiya vositalari orqali kasalliklarning oldini olish; havo, suv, quyosh yordamida chiniqish omillari va qoidalari; jismoniy tayyorgarlik jarayonidagi jaroxatlanish va zo'riqish holatlari; sog'lomlashtiruvchi jismoniy tarbiya; jismoniy mashqlar bilan mustaqil shug'ullanish; jismoniy sifatlar (kuch, tezkorlik, egiluvchanlik, chidamlilik hamda chaqqonlik) to'g'risida tushuncha va ularni rivojlantirish uslublari va vositalari tushunchalar berish.

Jangovar tayyorgarlik – xodimlarning xizmat vazifalarini bajarish vaqtida, jangovar harakatlarda, vaziyat keskin o'zgargan ekstremal sharoitlarda hamda jangovar shaylikning yuqori darajalarida samarali va ishonchli harakat qilishi, shuningdek yuklatilgan vazifalarni muvaffaqiyatli bajarishi uchun zarur bo'lgan harbiy mahorat, tezkor-taktik fikrlash, shuningdek, yuksak axloqiy-ruhiy va jismoniy holatini shakllantirishga yo'naltirilgan tayyorgarlik hisoblanadi.

Jangovar holatlar va harakatlanishlar

Frontal, yon tomon bilan (o'ng tomonlama, chap tomonlama) turish, jangovar holatda harakatlanishlar (qadam tashlab, sapchib, yugurib). Jangovar holatda qo'l (to'g'ridan, yondan, pastdan) hamda oyoqlar bilan (to'g'ridan, yondan, pastdan) beriladigan zarbalar texnikasi. Aldamchi harakatlar: gavda, qo'l va oyoqlar harakatlarini tez-tez almashtirish.-Xavfsizlik va ehtiyot choralari.

Qo'l va oyoqlar bilan beriladigan zarbalar

Ko'llar bilan zarbalar texnikasi: to'g'ridan, yondan, pastdan, yaqindan zarba berish. Qo'llar bilan zarbalar taktikasi: chap, o'ng va to'g'ri jangovar turishda; hujum qilish, himoyalanih. Oyoqlar bilan zarbalar texnikasi: to'g'ridan, yondan, aylanma zarba berish. Oyoqlar bilan zarbalar taktikasi: chap, o'ng va to'g'ri jangovar holatlarda hujum qilish, himoyalanih. Qo'l va oyoq kombinatsiyasi. Xavfsizlik va ehtiyot choralari.

Qo'l va oyoqlar bilan berilgan zarbalaridan himoyalanih

Qo'llar bilan to'g'ridan, yondan beriladigan zarbalardan bilak bilan himoyalanih (blok qo'yish): yuqoriga, pastga, yonga, ichkariga, bilaklarni "X" shaklida ushlab pastdan, oyoq kaftini qo'yib va bo'ksa bilan himoyalanih. Zarbalarga chap berish, egilish, qo'l kafti bilan himoyalanih. Himoya va qarshi hujumga o'tish kombinatsiyasi: himoya, qo'l (oyoq) bilan zarba berish, qo'lga olish (og'riq berish usuli).

Qurolsiz bajariladigan usullar:

musht bilan to'g'ri yo'nalishda zarba berish – zarba raqibning boshi va gavdasiga qarata yaqin va o'rta masofadan beriladi. Musht bilan to'g'ri yo'nalishda zarba berish uchun chap tomonlama jangga tayyor holatda turib, tana va qo'l

mushaklariga ortiqcha zo‘r bermay, o‘ng qo‘l mushti qisqa yo‘l orqali nishon tomon keskin va ayni vaqtda o‘ngdan chapga burab (eshib) borgan tarzda yo‘llanadi. Ushbu fursatda chap qo‘l mushti, tirsak bilan birgalikda, qo‘l kafti yuqoriga qaratilgan holatda orqaga keskin tortiladi.

Musht nishon bilan to‘qnash kelish fursatida esa tananing jamiki mushaklariga qisqa muddatga zo‘r beriladi. Raqibga shu tarzda zarba berilgach, dastlabki jangga tayyor holat qabul qilinadi;

musht bilan yon tomondan zarba berish. Bunday zarba musht tugilgan barmoqlar asosi bilan raqibning chakkasi, jag‘ sohasi, qulog‘i, quyosh chigali (ya‘ni qorinda tutashgan vegetativ asablar tizimi) va gavdasiga qarata beriladi. Jangga shay holatda turgancha, yon tomondan zarba berish uchun qo‘l, barmoqlari ichkarigaqaratilgan musht bilan birga gorizontal yo‘nalishda yoy hosil qilingan tarzda nishonga yo‘llanadi. Zarba berilayotgan fursatda bilak tirsak vositasida oldinga ko‘tarilgan bo‘lishi lozim. Zarba oldinga qadam bosilgan yoki bosilmagan tarzda, gavda buralgancha, qulochkashlab berilishi mumkin;

musht bilan pastdan zarba berish. Bunday zarba yaqin masofadan raqibning quyosh chigali, iyagi, oldinga engashgan fursatda esa yuziga yoki jigarga qarata beriladi. Dastlabki holatda musht kafti pastga qaratiladi. Zarba berilayotganida 22 kafti yuqoriga qaratib boriladi. Zarbaga gavda burilishining inersion kuchi mujassam etiladi; qo‘l bilan berilayotgan zarbani qaytarish. Ushbu uslub raqib zarbasini bilak yordamida ichkari yoki tashqariga yo‘llash, zarbaga kaftni, bilaklardan biri yoki ikkalasini tutish, zarba ostiga engashish, ortga chetga chekinib, chap berish orqali bajariladi. Zarba qaytarilgandan so‘ng, zudlik bilan qo‘l yoki oyoq vositasida raqibning ochiq joyiga javoban zarba beriladi;

oyoq bilan to‘g‘ridan zarba berish. Bunday zarba oyoq uchi, kafti yoki poyabzal poshnasi bilan raqib choti, qorin sohasi, quyosh chigali yoxud qovurg‘asiga qarata beriladi. Jangga shay holatda turib, oyoq bilan to‘g‘ridan zarba berish uchun zarba beradigan oyoq erdan itariladi, gavda oldinga tashlanadi, tana vazni erga tayanib turgan oyoqqa o‘tkaziladi. Ayni vaqtda, tizzasi bukilib yuqoriga, bel sathi balandligiga ko‘tarilgan oyoq keskin to‘g‘rilanib, oldinga intilgan hamla harakati davom ettirilgan tarzda raqibning ochiq joyiga zarba beriladi. Zarba berilgandan so‘ng, oyoq xuddi o‘sha traektoriya bo‘ylab o‘z joyiga qaytariladi yoki oldinga, jangga shaylik holati o‘zgartirilgan tarzda qo‘yiladi;

oyoq bilan pastdan zarba berish. Bunday zarba oyoq uchi va tizzasi bilan raqib tizzasi, choti, qorin sohasi, quyosh chigali yoki oldinga engashgan paytda yuziga qarata beriladi. Ushbu zarba xuddi oyoq bilan to‘g‘ridan zarba berish amali kabi beriladi, lekin oyoq harakati ancha qisqa amplituda bo‘ylab kechadi, zero zarba yaqin masofadan beriladi; oyoq bilan berilayotgan zarbani qaytarish. Ushbu amal

qovushtirilgan bilaklar vositasida raqib oyog'ini to'xtatish orqali bajariladi. Agar raqib o'ng oyog'i bilan zarba berishga uringan bo'lsa, o'ng qo'l bilagi chap qo'l bilagi ustiga chiqarilib qovushtiriladi va raqib oyog'ining kafti mahkam tutib olinib, chap qo'lning bukilgan tirsagi bilan siqib olinganicha, yuqoriga siltab ko'tariladi. Ayni vaqtda, raqibning erdagi tovoni bosib olinib, tutib olingan oyog'i qayriladi. Shu tariqa erga qulagan raqib chotiga qarata qattiq tepiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. A.A. Atashayxov. Jangovar-jismoniy tayyorgarlik. Darslik-Toshkent 2016-349 b.
2. A.A. Atashayxov, O.K.Hudayberganov Jismoniy tayyorgarlik. O'quv qo'llanma. Toshkent 2013.
3. A.S. Qurbonov, A.YU. Дыгов. Legkaya atletika. Uchebnoe posobie Tashkent 2017-50 s.
4. Z.R. Nurimov Rukopashnyy boy: Uchebnoe posobie. – T.: Akademiya MVD Respubliki Uzbekistan, 2014. – 142 s.
5. F.M. Po'latov. Jismoniy qobiliyatlarni rivojlantirish asoslari. O'quv qo'llanma. Toshkent 2013.
6. M.A. Turaev, F.F. Jumaev. Ichki ishlar organlari xodimlari uchun jangovar sambo usullari. Ko'rgazmali o'quv qo'llanma - Toshkent 2017.-31b.
7. M.M. Maxmudova. Talaba qizlarning jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda o'zbek jang san'atini qo'llash metodikasi O'quv uslubiy qo'llanma. Toshkent 2021.

CROSSFIT

Sh.S.Isoqova

O‘zbekiston Respublikasi ichki ishlar vazirligi 2-sonli

Toshkent akademik litseyi

E-mail:isoqovashoxista04@mail.com

CROSSFIT

Sh.S.Isoqova

Tashkent Academic Lyceum No. 2 of the Ministry of Internal

Affairs of the Republic of Uzbekistan

E-mail:isoqovashoxista04@mail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola crossfit sport zallarida qo'llaniladigan jihozlar, crossfit mashg'ulotlarini tashkil etish usullariga tarif berilgan.

Annotation: This article describes the equipment used in crossfit gyms, methods of organizing crossfit training.

Kalit so‘zlar: crossfit, sport, texnika, taktika, usul, mashqlar, sakrash.

Key words: crossfit, sport, technique, tactics, method, exercises, jumping.

Kirish. CrossFit - Greg Glassman tomonidan yaratilgan fitnes tizimi.

2000-yilda Greg Glassman va Lauren Genai tomonidan asos solingan CrossFit jismoniy mashqlar tizimi sifatida ham, sport turi sifatida ham targ'ib qilinadi. CrossFit mashg'ulotlari yuqori intensiv intervalli mashg'ulotlarning elementlarini o'z ichiga oladi, og'ir atletika, yengil atletika, pauerlifting, gimnastika, ekstremal kuch mashqlari, yugurish va boshqalar. U Qo'shma Shtatlarda yaratilgan va eng samarali mashqlar to'plami bo'lganligi aytiladi.

CrossFit-talab yuqori darajadagi intizom mashqlar to'plami. Ko'proq talablarga javob beradigan yuqori darajadagi mashqlar tizimi. Bu, odatda, o'zgaruvchan va juda qisqa vaqt oralig'idagi mashqlarning tanlovi. Agar biz yaxshi natijaga erishmoqchi bo'lsak, unda intensivlikka alohida e'tibor qaratishimiz kerak bo'ladi. To'g'ri, biz mashg'ulotga borganimizda, bir kuni oyoq bilan, boshqa kuni esa qo'l yoki boshqa tana a'zolariga mashqlar qilishimiz mumkin. Ammo biz crossfit haqida gapirganda, u butun tanani ishlatadi. Aytganimizdek, bu turli xil va xilma-xil mashqlarning tanlovidir. Shunday qilib, Crossfit mashg'ulotlari barcha jismoniy sifatlarga e'tibor qaratadi chaqqonlik, egiluvchanlik yoki kuchni unutmagan. Shunday qilib, barcha mushak guruhlari nafaqat o'ziga xos bir mashg'ulotda, balki bu kabi mashq paytida

foйда ko'radi. Crossfit bilan shug'ullanishda har doim bizning maqsadlarimizga, balki har birimizning jismoniy holatimizga bog'liq bo'ladi.

Yuqorida aytib o'tganimizdek, yaxshi intensivlik bilan bo'lsa-da, bir nechta mashqlar va ozgina vaqt borligi haqiqatdir. Ammo biz biroz aniqroq aytsak, eng keng tarqalgan ba'zi **cho'ktirish, burpees, eshkak eshish**, turli xil og'irliklarni, yuklanganlarni va boshqalarni ko'tarish. Ammo ularning barchasini yaxshi birlashtirib, butun tanamiz uchun eng to'liq jadvalni olamiz. Siz har bir sm bilan ishlaymiz, deb o'ylashingiz kerak, shuning uchun xilma-xillik bu mashqlarda bo'ladi.

CrossFit sport zallarida turli xil jihozlar qo'llaniladi: shtangalar, gantellar, gimnastika halqalari, gorizontal barlar, sakrash arqonlari, choynaklar, dori to'plari, plyobokslar, ekspanderlar, eshkak eshish mashinalari, havo velosipedlari va turli xil paspaslar. CrossFit "doimiy o'zgaruvchan, yuqori intensiv, funktsional harakatlarga e'tibor qaratadi. Ixtisoslashtirilgan simulyatorlar, aerobik mashqlar, yugurish va suzish bo'yicha. CrossFit dasturi markazlashtirilmagan va uning umumiy metodologiyasidan minglab xususiy sport zallari, o't o'chirish bo'limlari, huquqni muhofaza qilish va harbiy tashkilotlar, shu jumladan Daniya Qirollik hayoti gvardiyasi hamda ba'zi Amerika va Kanada maktablari foydalanadi. "CrossFit - bu ixtisoslashtirilgan fitnes dasturi emas, balki 10 ta yo'nalishning har birida (fitness sohalari) insonning jismoniy imkoniyatlarini optimallashtirishga qaratilgan urinish", deydi asoschisi Greg Glassman. Bu domenlar: yurak-qon tomir va nafas olish chidamliligi; mushaklarning chidamliligi; kuch; moslashuvchanlik; quvvat; tezlik; muvofiqlashtirish; epchillik; muvozanat; aniqlik. CrossFit erkaklar va ayollar uchun mo'ljallangan. Statistika ko'ra, crossfit erkaklar va ayollar o'rtasida teng taqsimlangan.

Mashqlar to'plami

Bu yaxshi, chunki u barcha mushak guruhlariga sezilarli yuk beradi, ammo bo'g'imlarga salbiy ta'sir ko'rsatmaydi.

Burpi Otjimoniya" mashqi Sakrash Jek

Mashqlar birin-ketin, uzilishsiz bajariladi. CrossFit nafaqat insonga kuch, chidamlilik va nihoyat, atletik tanani berishi uchun seviladi. U o'z ustidan doimiy g'alaba qozonish hissi uchun ham seviladi. Chunki bu sport o'z tanasi ustidan g'alaba qozonish va zaiflikni engishga qaratilgan. Va bu his-tuyg'ular juda qimmatga tushadi.

Crossfit darslarini tashkil etish xususiyatlari: Tizimda har bir dars uchun alohida dastur tanlanadi. Kompleksga kiritilgan mashg'ulotlar turli xil jismoniy qobiliyatlarni rivojlantiradi, shunda butun tana uyg'un rivojlanadi. Mashqlarning

ta'siri tezda seziladi - qisqa vaqt ichida chidamlilik va kuch kuchayadi. Treningda asosiy narsa muntazamlilikni kuzatish, darslarni qoldirmaslikdir.

Crossfit mashg'ulotlarining kaliti - bu mashqlarning to'g'ri ketma-ketligi. Bir xil mushak guruhlarini yuklaydigan mashqlar mavjudligini istisno qilish kerak. Asosiy e'tibor miqdorga emas, sifatga qaratiladi. Trening segmentlarga bo'lingan:

Mashg'ulotlarning samarali natijalariga erishish texnikaga va siklik mashqlarga rioya qilishga bog'liq. Klassik dastur 5-7 yondashuvni o'z ichiga oladi, shundan so'ng siz dam olishingiz va kislorod ta'minotini to'ldirishingiz kerak.

Trening metodologiyasi: Darslarning davomiyligi 40 daqiqadan 1 soatgacha. Yangi boshlanuvchilarga murabbiyning nazorati ostida bajarish texnikasini ishlab chiqish tavsiya etiladi, bu esa ularga uyda mustaqil ravishda mashqlarni bajarishga imkon beradi. Bitta mashg'ulotning barcha mashqlari maqsad bo'yicha bo'linadi:

Qizdirish kompleksi, u cho'zish mashqlari bilan boshlanadi, keyin mushaklarni qizdirish uchun bir nechta yondashuvlar amalga oshiriladi.

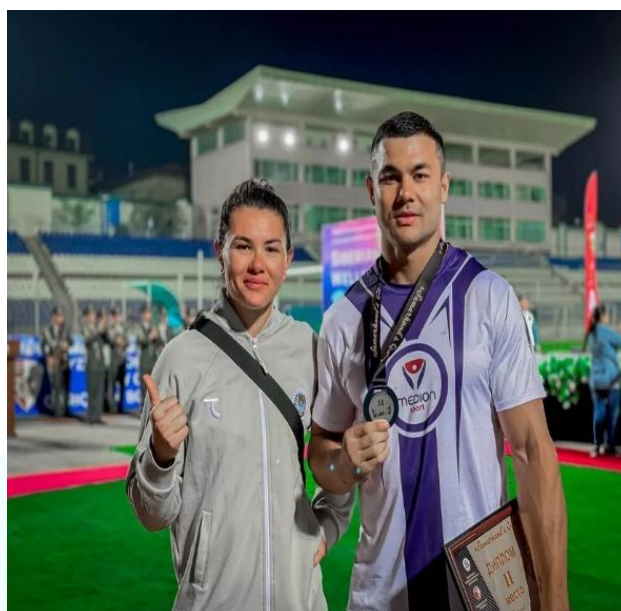
Quvvat kompleksi, mashqlarning funktsional guruhi asosiy kompleksdan mashqlarni o'z ichiga oladi: squats, deadlift, surish, jerks.

CrossFit cheklovlari: Crossfit mashg'ulotlarida jarohatlardan qochish uchun har bir kishi rioya qilishi kerak bo'lgan bir qator cheklovlar mavjud:

Kompleks, albatta, mushaklar, bo'g'inlar va ligamentlarni isitish imkonini beruvchi qizdirishni o'z ichiga oladi. Qo'shimchalar kasalliklari va mushak-skelet tizimining boshqa kasalliklari mavjud bo'lganda, orqa va oyoqlarga bosim o'tkazadigan har qanday faoliyatni istisno qilish kerak. Shu bilan bir qatorda, yukni kamaytirish, o'z vazningizdan foydalanish, og'irlik qilmasdan.

Crossfit mashg'ulotlariga yurak va qon tomirlari kasalliklari, yuqori qon bosimi hisoblanadi. Davolovchi shifokor nazorati ostida amalga oshiriladigan sog'lomlashtiruvchi yuklar mavjud.

Crossfit uchun minimal yosh 13-14 yoshni tashkil etadi, bu vaqtda mushak-skelet tizimi o'smirda deyarli to'liq shakllangan. Trening asosiy mashqlardan (tortishish, surish, squats) boshlanishi kerak. Yakuniy bosqichda kuch mashqlaridan mashqlar texnikasi o'zlashtiriladi.

Amirxon Mansurov professional sportchi, krossfit bo'yicha O'zbekiston chempioni. Murabbiyi O'zbekiston chempioni, xalqaro musobaqalar g'olibi Gavhar Mirzayeva.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdullaev A.A, Xonkeldiev Sh.X. Jismoniy tarbiya nazariyasi va usuliyati. Toshkent 2006 y.
2. Raximov X., Mirzaev S. Jimo niy tarbiya va sportda ilmiy uslubiy faoliyatning matematik statistika asoslari. Namangan 2005
3. Usmonxo'jaev T.S, Seytxalilov E.A., Mahkamjanov K.M., Toirova M.T., To'xtashev I.H., Qurbanov S.N. Jis mo niy tarbiya fanidan o'rta maxsus kasb-xunar kollejlari uchun o'quv dastur. Toshkent 2006 y.
4. Usmonxo'jaev T. S. Maktabda jismoniy tarbiya darslari. // Fan sportga. Toshkent. 1998. № 1. 42-44 b.
5. Internet ma'lumotlari.

ABO TIZIMIDA ONA VA BOLA HOMILA O'RTASIDAGI ZIDDIYAT*Mushtariy Oqmatova**TTA-Davolash ishi-2 fakulteti**220-“A” guruh talabasi**+998947776177**Yusupova Mohira**Biologiya fani nomzodi**+998946067817*

Annotatsiya: Mazkur maqola ABO tizimida ona va homila o'rtasidagi ziddiyatlarda qon guruhlarining, rezus faktorlarning o'рни va ahamiyati borasidagi fikrlari o'rin olgan.

Аннотация: В данной статье рассматриваются роль и значение групп крови и резус-фактора в конфликтах между матерью и плодом в системе АВО.

Annotation: This article discusses the role and significance of blood groups and Rh factor in conflicts between the mother and fetus in the ABO system.

Kalit so'zlar: mikroflora, ABO, virus, infeksiya, global, ekologiya, eritrosit, agglyutinogen, membrana, antigen, determinant, molekulyar, xromosoma, lokus, allel, rezus, gemagglutinatsiya.

Ключевые слова: микрофлора, АВО, вирус, инфекция, глобальный, экология, эритроцит, агглютиноген, мембрана, антиген, детерминанта, молекулярный, хромосома, локус, аллель, резус, гемагглютинация.

Keywords: microflora, ABO, virus, infection, global, ecology, erythrocyte, agglutinogen, membrane, antigen, determinant, molecular, chromosome, locus, allele, Rh, hemagglutination.

Ayni damda onalar va bolalar o'rtasida ayrim kasalliklarning paydo bo'layotgani, virusli infeksiyalarning ko'payishi, ekologik global o'zgarishlar sababli sodir bo'layotgani barchaga ayon, albatta.

Ona va bola salomatligini saqlash maqsadida davlatimiz tomonidan “Ona va bola” salomatlik sog'lomlashtirish markazining tashkil etilgani, shuningdek, prinal markazlarning ilmiy-amaliy faoliyatlari asosan ana shu muammolarni bartaraf etishga qaratilmoqda.

Binobarin, homilador ayollarda ona va homila o'rtasidagi AVO tizimidagi ziddiyatlarni chuqurroq o'rganish va tahlil qilish ham mazkur kasalliklarni kelib chiqishining oldini olishga xizmat qiladi.

AVO-bu nima?

“1901-yili K.Landsheyner odamlar eritrositlarida A va V agglyutsinogenlari mavjud ekanligini, qon plazmasida esa α va β agglyutinlar (gammaglobulinlar) mavjudligi aniqladi. K. Landshteyner va Y.Yanskiy odam qonidagi aglyutinogen va aglyutinlarning mavjudligiga qarab 4 qon guruhi borligini belgiladilar. Bu AVO tizimi deb nomlandi.”

Ma'lumki, qon guruhi ota va onalarning qon guruhlaridan kelib chiqib homilada shakllanadi.

Mana shu qon guruhi orqali homilada ularda, ayniqsa onadan, tug'ma, irsiy kasalliklarning o'tishi ham ehtimoli bor. Shu bois qon tahlillarida, ayniqsa, homiladorlikka qadar, iloji bo'lsa, turmush qurganga qadar qizlarda qondan olinadigan umumiy tahlillarni, shu jumladan barcha zaruriy tahlillarni o'tkazish maqsadga muvofiq hisoblanadi. “Inson eritrositlarining membranasi 300dan ortiq turli antigen determinantlarni o'z ichiga oladi, ularning molekulyar tuzilishi xromosoma lokusining mos keladigan gen allellari tomonidan kodlangan. Bunday allel va lokuslarning soni hozirgi kunda aniq belgilanmagan.

Inson qoni guruhining 2 ta muhim tasnifi:

1 – ABO tizimi

2 – Rezus-tizimi

Ko'rinadiki, qonning onadan homilaga o'tishida o'ziga xosliklar mavjud. Aslida homilada, ya'ni chaqoloq qonida aglyutinlar bo'lmaydi. Aglyutinlar chaqoloqning yoshiga yetguniga qadar bo'lgan davrda oziq-ovqatlari tarkibiga tushgan hamda ichak mikroflorasida ishlab chiqarilgan moddalar ta'sirida organizmda bo'lmagan aglyutinogenlarga qarshi hosil bo'ladi.

Qon guruhleri 4 ga bo'linadi:

1. 1-guruh (O) - eritrositlarida aglyutinogen yo'q, plazmada α va β aglyutinlar bor

2. 2-guruh (A) – eritrositlarida A aglyutinogen, plazmasida β aglyutin bor

3. 3-guruh (B) – eritrositlarda B aglyutinogen, plazmada α -aglyutin bor

4. 4-guruh (AB) – eritrositlarda AB aglyutinogenlar bor, plazmada aglyutinlar yo'q.

Qon guruhi qonning nasldan naslga o'tadigan belgilari hisoblanib, u gemaglyutinatsiya reaksiyasi yordamida aniqlanadi

“Qon guruhiga xos belgilar irsiy faktorlar bilan belgilanadi, ya'ni bolalar qonining antigen

xususiyatlari ota-onaning qon guruhiga bog'liq. Bu sud tibbiyotida bolaning ota-onasini ham qilishga imkon beradi.”

Agar inson qoni tarkibida bir turdagi aglyutininlar: aglyutinogen A aglyutinini α bilan va aglyutinogen B aglyutinini β bilan uchrashsa, aglyutinatsiya hodisasi hosil bo'lishi barobarida, bu jarayonda eritrositlar o'zaro yopishib qoladi.

Aglyutininlar tabiiy antitelalar bo'lib, ikkita bog'lanish markaziga ega. U ikkita eritrositlarning orasidagi bog'lovchi ko'priklar vazifasini amalga oshirishi mumkin. Shu yo'sinda eritrositlar o'zaro birikib konglomeratsiyani hosil qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Fiziologiya. Alyaviya.O.T, Nishonova A.A, Qodirov Sh.K T-2022. Bet-267.
2. internet: Y.medic.uz. MYMEDIC-salomatlik va go'zallik sirlari.
3. internet: O'zb.Milliy ensiklopediyasi (2000-2005).

“SIFAT SO‘Z TURKUMI” MAVZUSINI O‘QITISHGA DOIR ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA INTERFAOL TA‘LIM METODLARI

Ra'no Fayzullayeva

*O‘zbekiston-Finlandiya pedagogika
instituti 2-bosqich magistranti*

Annotatsiya. Mazkur maqolada innovatsiya, kreativlik, ta’limda innovatsion yondashuv kabi tushunchalarning mazmuni ochib beriladi. Sifat so‘z turkumining o‘qitilishiga doir uslubiy tavsiyalar, metodlar va turli interfaol usullar namunasi berilgan. Undan mazkur sohada faoliyat yuritayotgan barcha foydalanishi mumkin.

Kalit so‘zlar: innovatsiya, novatsiya, interfaollik, metod, metodologiya, sifat o‘qitish usullari.

Hozirgi vaqtda ta'lim jarayonida keng qo‘llanilayotgan o‘qitishning zamonaviy interfaol metodlari har bir darsning didaktik vazifasidan kelib chiqib tanlanishiga alohida ahamiyat qaratish maqsadga muvofiq sanaladi. An'anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda, unga turli-tuman ta'lim oluvchilar faoliyatini faollashtiradigan metodlar bilan boyitish ta'lim oluvchilarning o‘zlashtirish darajasining ko‘tarilishiga olib keladi. Buning uchun dars jarayoni oqilona tashkil qilinishi, o‘qituvchi tomonidan talabalarning qiziqishini orttirib, ularning ta'lim jarayonida faolligi muttasil rag‘batlantirilib turilishi, o‘quv materialini kichik-kichik bo‘laklarga bo‘lib, ularning mazmunini ochishda aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, bahs-munozara, muammoli vaziyat, yo‘naltiruvchi matn, loyiha, rolli o‘yinlar kabi metodlarni qo‘llash va ta'lim oluvchilarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga undash talab etiladi.

Uzluksiz ona tili ta’limida sifat so‘z turkumi materialni leksik va grammatik jihatdan muayyan ketma-ketlikda o‘rganish va topshiriqlarni murakkablashtirib borishni taqozo etadi. Sifatni o‘rganish metodikasi uning lingvistik xususiyatlariga asoslanadi. Sifat predmetning belgisi (rangi, hajmi, shakli va ko‘rinishi, maza-ta’mi, xarakter-xususiyati, hidi, vazni, o‘rin va paytga munosabati)ni bildiradi. Sifatning leksik ma’nosi uni ot bilan bog‘liq holda o‘rganishni talab qiladi. O‘quvchilar belgi bildirgan sifatlarning nutqdagi ahamiyatini anglashlari uchun sifat ko‘p uchraydigan matn tanlanib, avval sifatlarni tushirib qoldirib, so‘ngra sifatlari bilan o‘qib beriladi va mazmuni taqqoslab ko‘rsatiladi. Predmetni aniq tasvirlash uchun uning belgisini bildiradigan so‘zlardan foydalanilgani tushuntiriladi. Bu darslarda ko‘rgazma vositalar (predmetlar, predmet rasmlari, sujetli rasmlar)dan keng foydalaniladi. Nutqdagi so‘z boyligining katta qismi atrofda narsa-hodisalar, harakat-holat, belgi-

xususiyatlarning nomi sifatida yuzaga kelgan. Bola maktabga kelgan kundan boshlab, ta`lim jarayonida tilning lug`aviy birliklarini o`zlashtirib boradi. O`quvchi lug`atining boyishiga, birinchi navbatda, uni o`rab olgan muhit, o`qish faoliyati, kattalar va tengdoshlari bilan bo`lgan muloqot katta ta`sir ko`rsatadi.

Ona tilidan nazariy bilimlar, o`quvchilarni o`qishga o`rgatish badiiy matnlar tahlili asosida amalga oshiriladi. Shu bois ham badiiy asar matnlari o`quvchilar lug`atini boyitish va nutqi o`stirishda muhim manbadir. Ona tili ta`limida lug`at ustida ishlash uchun maxsus dars ajratilmaydi. Lug`at ustidagi ishlar o`rgatilayotgan mavzular va o`quv materiallari bilan bog`liq holda olib boriladi. Ta`lim oluvchilarga ma`nosini notanish so`zlar barcha so`z turkumlari doirasida uchraydi. Ularning ma`nosi biror metod yoki usullar yordamida o`quvchilarga yetkazilishi lozim. Aks holda o`quvchilarning nutqi qashshoqlashishi mumkin. Fikrni aniq va ta`sirchan ifodalashda belgi bildirgan so`zlar – sifatlar alohida o`rin tutadi.

Uzluksiz ta`lim ona tili darslarida sifatning rang, shakl, maza, hajm, xususiyat bildiruvchi ma`no turlari o`rganiladi. Amalda rang bildiruvchi sifatning badiiy nutqda qo`llanadigan turlaridan nutqda yetarlicha foydalanmaydi, chunki bunday sifatning ma`nosini – qanday rangni bildirishini o`rgatishga e`tibor berilmaydi. Shu bois ko`p hollarda ayrim so`zlarning ot yoki sifat ekanligini farqlanmay qo`llaniladi. Masalan, badiiy matnlarda “zangori, zumrad, malla, jigarrang, yo`l-yo`l, qo`ng`ir, lojuvard, bo`z, alvon, malla-lojuvard, nimrang, olachipor, ola-zangor, targ`il, chipor, moviy, ola-bula, moshrang, sarg`ish-ko`kish“ kabi rang bildiruvchi sifatlar qo`llanildiki, ularning ma`nosi talabalardan so`ralganida ko`pincha aniq aytib bera olmadilar.

Sifat so`z turkumini o`rganishda sharhlash metodidan foydalanib misollarni ko`rib chiqamiz. O`quvchi matn ustida ishlaganda, “Matndan rang bildiruvchi so`z(sifat)larni toping. Uning qanday rang ma`nosini bildirayotganini ayting” kabi topshiriqlar asosida rang bildiruvchi sifatlar ustida mustaqil ishlarni tashkil etishni yuqoridagi maqsadni amalga oshirishda yaxshi samara beradi.

Misollarga murojaat qilamiz:

1.Yoz kunlari Maxdumning bog`i oq, nimrang, ola-zangor (olachipor), malla-lojuvard va boshqa tus kapalaklarning yalt-yult uchishlari bilan alohida bir ko`rinishga kirar edi. (“Mehrobdan chayon”, A.Qodiriy.) Mazkur jumladagi “nimrang“ sifati ham izoh talab qiladi. Zero, bu sifat “rangi och”, “och rang“ ma`nosini bildiradi, talaba uni biror rangning ochiq ma`nosida anglamasligi mumkin. “Ola-zangor“, “malla-lojuvard” sifatlarining ma`nosini izohlashda ularni tarkibiy qismlarga ajratib tushuntirishga to`g`ri keladi. “Ola-zangor”: “Ola“ – oq-qora, oq-malla hokazo qorishiq rang, “zangor” – “yashil va ko`k orasidagi rang, ularning qorishiq tuslisi, och havo rang, moviy” rang ma`nosini bildiradi. “Ola” – oq-qora, oq-

malla hokazo qorishiq rang deyilishidan kelib chiqib, “ola-zangor” sifati – “yashil va ko‘k ranglarning qorishig‘i” ma’nosini bildiradi. “Malla-lojuvard” sifati (“malla” – jigar rangga moyilroq och sariq rang) – “tiniq och sariq rang” ma’nosini bildiradi.

2. Tol kurtaklari yorilib, undan bo‘z momiq g‘unchalar chiqadi. (M.Alaviya) gapida “bo‘z” so‘zi “ko‘kka moyil oq rang” ma’nosini bildiriyapti. Bu so‘z, asosan, otlarning rangiga nisbatan ishlatilishi, uning boshqa ma’nolari ham borligi (“Bo‘z” – ekilmay yotgan yer, “bo‘z” – qo‘l dastgohida paxta ipidan to‘qilgan mato, “bo‘z” – o‘tsimon cho‘l o‘simligi, chalov, “bo‘z“ (yigit) – turmush tajribasiga ega bo‘lmagan yigit. Demak, “bo‘z” so‘zi otdan boshqa, ya’ni shaxsga nisbatan ham qo‘llanilar ekan) aytib o‘tilsa, bu so‘z qo‘llangan o‘rinlarda matn mazmunini to‘g‘ri anglashlariga yordam beradi.

“Bo‘z momiq” birikmasi ustida quyidagicha ishlash mumkin: Monitorida “bo‘z momiq” birikmasi yozilgan slayd aks etadi. Uning ma’nosini izohlash bo‘yicha quyidagicha savol-topshiriqlar beriladi: – Matndagi “bo‘z momiq” birikmasining ma’nosini izohlashga harakat qiling. “Bo‘z momiq” birikmasi o‘rnida yana qanday so‘zni ishlatish mumkin? Yordam sifatida “bo‘z” va “momiq” so‘zlarining o‘z va ko‘chma ma’nolari doskaga yozib qo‘yiladi:

Bo‘z – paxtadan to‘qilgan mato.

Bo‘z – oqqa moyil rang.

Bo‘z – ekilmay yotgan yer.

Bo‘z – turmush tajribasiga ega bo‘lmagan bola (yigit).

Bo‘z – o‘tsimon cho‘l o‘simligi, chalov.

Momiq – toza oq paxta.

Momiq – yumshoq yung, tivit

Momiq – paxtaday yumshoq, oppoq (ko‘chma ma’no).

Qo‘shimcha topshiriq

Matnni qayta o‘qing. Shu birikma qo‘llangan jumlaning toping. – Tol kurtaklari yorilib, undan bo‘z momiq g‘unchalar chiqadi. O‘ylang. Jumladagi “bo‘z momiq” birikmasining ma’nosini doskadagi qaysi ma’nolar orqali izohlash mumkin? – “Bo‘z momiq” – “yumshoq oq rangdagi” degan ma’noni bildiradi. Bunday yondashuvlar talabalarda katta qiziqish uyg‘otishi tabiiy.

3. Oq rang ketib, bo‘z yerni alvon rang qopladi. Dala-tuz, tog‘, o‘nqir, past-baland qirlar ko‘k va alvon rangga ko‘milib burkandi. (Yu.X.Hojib. “Qutadg‘u bilig”). Mazkur misoldagi “alvon” so‘zi arabcha bo‘lib, “qizil, qip-qizil, qirmizi” rang ma’nosini anglatadi. Sifatlar o‘z ma’nosidan tashqari ko‘chma ma’nolarda qo‘llanilishi yaxshi ma’lum. Bu holatni rang bildiruvchi “oq” va “qora” sifatlarida ham ko‘ramiz. Masalan, Katalakday tor va zax uylarda odamlar qora chiroq yoqib o‘tirardilar. (“Toshkent”, E.Malikov) Rang bildiruvchi sifatlarning o‘z va ko‘chma

ma'nolari taqqoslash usuli yordamida tushuntirish ham yaxshi samara beradi. Bunda sifatlarning ma'no xususiyatlari va darajalaridagi farqlar o'zaro qiyoslanadi. Rang bildiruvchi sifatlarda antonimik va omonimik hodisalar ham mavjud. Talabalar bu hodisalar doirasida sifatlarni ifodalayotgan ma'no izohlanmasa, gap mazmunini noto'g'ri tushunishlariga olib keladi. Masalan:

Bizda yashab, qolmay armoni,
Uchib o'tar turna karvoni.
Yer-u ko'kni qoplab suroni
Xush qol, kuz!
(Yu.Shomansur)

Aytish joizki, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" belgilangan vazifalarni amalga oshirish jarayoni talabalarda o'qitishga yangicha yondashish, o'z kasbiga va o'zgalarga, ya'ni ta'lim oluvchilarga o'ta talabchanlik bilan munosabatda bo'lishni taqozo etadi. Talabalarning mustaqil bilim olishi, mantiqiy tafakkurini rivojlantirish, ularda zarur kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish masalasi o'qituvchilarning asosiy diqqat markazida bo'lishi kerak. O'quv mashg'uloti jarayonida zamonaviy metodlar va axborot texnologiyalaridan foydalanib mavzu yuzasidan muammoli vaziyatlarni vujudga keltirish, ma'ruza, seminar, sayohat, bahs-munozara, suhbat, konferensiya, muammoli ta'lim, intervyu, diskurs kabi darslarni tashkil etish, ularning muvaffaqiyatli hal etilishini ta'minlash alohida ahamiyat kasb etadi.

Tarqatma materiallar

1-mashq. Matnni o'qib, belgini bildirgan so'zlarni katakchalarga yozing

Baqqol amaki o'zi pakana-yu, lekin yuzi katta, peshonasi keng, yakkam-dukkan soqolli, burni puchuq, iyagi kalta odam. Qorni ham haddan tashqari katta bo'lganligi uchun o'tirganda xuddi bir qop go'shtdek bo'lib qoladi. O'ziyama juda g'alati odam, sergapmi, kamgapmi, bilib bo'lmaydi. Bir qarasangiz, qiziq-qiziq gaplarni aytib, odamlarni kuldirib o'tiradi; bir qarasangiz, gung bo'lib boshini egib oladi.
(X. To'xtaboyev)

Namuna:

pakana

katta

kalta

g'alati

sergap

kamgap

2-mashq. Berilgan gaplardagi sifatlar qanday so‘roq qabul qilishini aniqlab, katakchalarni to‘ldiring.

Yo‘lga tushishdi. Kech kirib, ajib bir so‘lim payt boshlandi. Yonbag‘irlar ko‘m-ko‘k. Bu taraflarda mashinalar ko‘p qatnaganidan chang-to‘zon bo‘lmas, tez-tez yomg‘ir quyib turganidan daraxtlarning shundog‘am beg‘ubor barglari yuvilib, xandon pista mag‘zidek och yashil tusda ko‘rinar edi. Yo‘lning bir tomoni azamat toshlar qalashgan yonbag‘irlik, bir tomoni — soy. Unda yuqoridan shitob bilan quyilib kelayotgan tiniq suv toshlarga urilib, qirg‘oqqa sapchib oqardi. (*Said Ahmad*)

Namuna:

Sifat	Qabul qiluvchi so‘roq
So‘lim	Qanday?
Ko‘m-ko‘k	Qanaqa?
Beg‘ubor	Qanday?
Tiniq	Qanday?

Xulosa qilganda, ona tili ta‘limi mazmunini zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etish, xususan, sifatni intefaol metodlar asosida o‘qitish talabalarni kelgusi faoliyatga tayyorlash, ularda zarur kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishni ko‘zda tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ahmedova H. O‘zbek tili o‘qitishning zamonaviy texnologiyalari. – T.:2012. – 65 B.
2. Ishmuhammedov R. O‘quv jarayonida interfaol uslublar va pedagogik texnologiyalarni qo‘llash uslubiyati. Uslubiy ko‘rsatma – Toshkent:RBIMM, 2008. – 68B.
3. Ishmuhammedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta‘lim samaradorligini oshirish yo‘llari. –Toshkent:Nizomiy nomidagi TDPU,2004. – 44 B
4. Niyozmetova .R .Ona tili va adabiyot. –Toshkent:Navro‘z, 2014. – 298 B.

AXBOROT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHDA SUN'IY INTELEKTNING O'RNI

Izomova Oyista Ilxom qizi

*O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi "Zamonaviy axborot –
kommunikatsiya texnologiyalari" kafedrasida loqaranti*

Annotatsiya: Ushbu maqola axborot xavfsizligini ta'minlashda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining o'rni va ulardan qanday foydalanish mumkinligini o'rganadi. Axborot xavfsizligi bugungi kunda har bir tashkilot va shaxs uchun muhim masala bo'lib, shu sababli kiberhujumlar va xavf-xatarlarga qarshi samarali kurashish zarur. Sun'iy intellekt, o'zining ma'lumotlarni tahlil qilish, xavf-xatarlarni aniqlash va avtomatik ravishda javob berish imkoniyatlari bilan axborot xavfsizligini ta'minlashda katta ahamiyat kasb etadi. Maqolada sun'iy intellektning kiberxavfsizlikdagi roli, xususan, kiberhujumlarni aniqlash, shifrlash va autentifikatsiya jarayonlaridagi qo'llanilishi, xavf-xatarlarni prognozlash va avtomatik tuzatish jarayonlari ta'riflanadi. Shuningdek, sun'iy intellektning afzalliklari va cheklovlari hamda uning kelajakdagi rivojlanish istiqbollari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zi: Axborot xavfsizligi, sun'iy intellekt (SI), kiberhujumlar, takroriy o'rganish (Machine Learning), Phishing, DDoS hujumlari, biometrik autentifikatsiya, ma'lumotlarni shifrlash, xavf-xatarlarni prognozlash, kiberxavfsizlik, yuzni aniqlash.

Axborot xavfsizligi bugungi kunda har bir tashkilot va shaxs uchun muhim masala bo'lib qolmoqda. Har kuni internet orqali millionlab ma'lumotlar almashiladi, shu bilan birga kiberxavf-xatarlar ham ortib bormoqda. Shu sababli, axborot xavfsizligini ta'minlash va kiberhujumlarga qarshi kurashishda yangi texnologiyalar, xususan, **sun'iy intellekt (SI)**, muhim rol o'ynamoqda. Ushbu maqolada, axborot xavfsizligini ta'minlashda sun'iy intellektning qanday qo'llanilishi va uning afzalliklari haqida so'z yuritamiz.

1. Sun'iy intellektning axborot xavfsizligidagi roli

Axborot xavfsizligi — bu ma'lumotlarni ruxsatsiz kirish, o'zgartirish yoki yo'qotishdan himoya qilish, shuningdek, tizimlar va ma'lumotlarning maxfiyligi, yaxlitligi va mavjudligini ta'minlashni o'z ichiga oladi. Sun'iy intellekt bu jarayonda ma'lumotlarni tahlil qilish, xavf-xatarlarni prognozlash va avtomatik tarzda javob berish kabi vazifalarni bajaradi.

2. Kiberhujumlarni aniqlash va oldini olishda SI qo'llanilishi

Sun'iy intellektning axborot xavfsizligida eng keng qo'llaniladigan sohalaridan biri kiberhujumlarni aniqlash va oldini olishdir. SI tizimlari, o'zgaruvchan tarmoq faoliyatini o'rganish va oddiy hujumlarni tanib olish orqali xavf-xatarlarni aniqlaydi. Masalan, **takroriy o'rganish (machine learning)** algoritmlari yordamida tizimlar tarmoqdagi g'ayritabiiy faoliyatni aniqlashda yuqori samaradorlikni ko'rsatadi.

- **DDoS (Distributed Denial of Service)** hujumlarini aniqlashda SI tizimlari tarmoq trafiginini o'rganib, noxush faoliyatni tezda aniqlaydi va to'xtatish choralarini ko'radi.

- **Phishing** (email orqali firibgarlik) hujumlariga qarshi SI tizimlari spam va phishing xabarlarini aniqlash uchun tahlil va tasniflash algoritmlaridan foydalanadi.

3. Ma'lumotlar shifrlash va autentifikatsiya jarayonlarida SI qo'llanilishi

Ma'lumotlarning maxfiyligini ta'minlashda shifrlash va autentifikatsiya tizimlari asosiy rol o'ynaydi. Sun'iy intellekt yordamida bu tizimlar yanada xavfsiz va samarali bo'ladi. Misol uchun, **biometrik autentifikatsiya** (yuzni yoki barmoq izini tanish) orqali tizim foydalanuvchining haqiqiylikni aniqlaydi. SI yordamida biometrik ma'lumotlarni tahlil qilish ancha tez va aniq amalga oshiriladi.

- **Yuzni aniqlash algoritmlari** sun'iy intellekt yordamida yanada aniq va tez ishlaydi, natijada tizimga noqonuniy kirishning oldini oladi.

- **Barmoq izi** yoki **iriskaner** kabi texnologiyalar SI yordamida yuqori darajadagi xavfsizlikni ta'minlaydi.

4. Xavfsizlik bo'yicha xatolarni avtomatik aniqlash

Sun'iy intellekt tizimlari, axborot xavfsizligi sohasida xatolarni aniqlash va ularni avtomatik tarzda tuzatish imkonini beradi. Bu, tizimdagi zaifliklarni va xavfsizlik nuqsonlarini vaqtida aniqlashga yordam beradi. Misol uchun, **yapay tarmoq** yordamida kodlardagi zaifliklarni va kiberhujumlar uchun imkoniyatlarni aniqlash mumkin.

5. Real vaqt rejimida xavf-xatarlarni prognozlash va oldini olish

Sun'iy intellekt algoritmlari, real vaqt rejimida tarmoq faoliyatini kuzatib boradi va o'zgarishlarga javob beradi. Bu texnologiyalar kiberhujumlarning oldini olishda samarali bo'ladi. Masalan, SI tizimlari tarmoqdagi harakatlarni tahlil qilib, kutilmagan xatti-harakatlarni oldindan aniqlash va ularni to'xtatish uchun avtomatik choralar ko'rishi mumkin.

6. Sun'iy intellektning afzalliklari

- **Tezlik va aniqlik:** SI tizimlari juda katta hajmdagi ma'lumotlarni tezda tahlil qilishi mumkin, bu esa kiberhujumlarni tezda aniqlash va ularga javob berishga imkon beradi.

- **Автоматизация:** Кибержуламга qarshi kurashishda avtomatik tizimlar inson xatolarini kamaytiradi va xavfsizlikni doimiy ravishda ta'minlaydi.

- **О'z-o'zini o'rganish:** Sun'iy intellekt tizimlari yangi tahdidlarni o'z-o'zini o'rganish va moslashish orqali aniqlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

7. Sun'iy intellektning cheklovlari va xavf-xatarlari

Sun'iy intellekt texnologiyalarining axborot xavfsizligini ta'minlashda ishlatilishi o'z-o'zidan ba'zi xavf-xatarlarni keltirib chiqarishi mumkin. Masalan:

- **Yomon niyatli sun'iy intellekt:** SI tizimlari, kiberjinoyatchilar tomonidan buzilishi mumkin, bu esa yangi xavf-xatarlarni yaratadi. Yomon niyatli tizimlar, o'z-o'zini o'rganish orqali o'zgarib, yangi va yanada murakkab hujumlarni amalga oshirishi mumkin.

- **Resurslar va xarajatlar:** Sun'iy intellektni ishlab chiqish va undan foydalanish katta resurslarni talab qiladi, bu esa kichik tashkilotlar uchun muammo bo'lishi mumkin.

Хулоса

Sun'iy intellektning axborot xavfsizligi sohasida o'rni tobora ortib bormoqda. U tizimlarni himoya qilishda, kибержуламларни aniqlashda, xavfsizlikni avtomatik ravishda ta'minlashda va xavf-xatarlarni prognozlashda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Biroq, bu texnologiya bilan birga keladigan xavf-xatarlarni ham hisobga olish zarur. Sun'iy intellektidan samarali foydalanish uchun uning imkoniyatlari va xavflarini muvozanatlash zarur. Sun'iy intellektning axborot xavfsizligini ta'minlashdagi roli har doim yanada muhimroq bo'lib boradi va texnologiyalar rivojlanishi bilan bu vositalar yanada kuchayadi.

Фойдаланилган адабиётлар ro'yxati:

1. **Kaufman, C., & Kalathil, D. (2021).** Artificial Intelligence in Cybersecurity: Risks and Opportunities. Springer Nature.
2. **Buczak, A. L., & Guven, E. (2016).** A Survey of Data Mining and Machine Learning Methods for Cyber Security Intrusion Detection. IEEE Access.
3. **Pillai, S. M., & Arokiam, J. S. (2018).** Biometric Authentication Systems and Their Security Aspects: An Overview. Springer.
4. **Zhao, Z., & Zhang, Z. (2019).** Artificial Intelligence for Cybersecurity: A Survey. International Journal of Computer Science and Network Security, 19(4), 1-9.
5. **Sundararajan, V., & Prakash, M. (2017).** Security and Privacy in the Era of Artificial Intelligence. Elsevier.
6. **Wang, Y., & Liu, L. (2020).** Machine Learning Algorithms for Cybersecurity: A Survey. Journal of Computer Networks and Communications.

MILLIY XARAKTER VA ETNIK IDENTIKLIK

Olimjonova Hilola Muzaffar qizi

*Qoraqalpoq Davlat Universiteti Pedagogika va Psixologiya kafedrası
Amaliy psixologiya yónalishi 2-kurs talabasi.*

Chorshamboyeva Sarvinoz Hamidjon qizi

*Qoraqalpoq Davlat Universiteti Pedagogika va Psixologiya kafedrası
Amaliy psixologiya yónalishi 2-kurs talabasi.*

Mambetiyarova Venera Rayimbayevna

*Qoraqalpoq Davlat Universiteti Pedagogika va
Psixologiya kafedrası o'qituvchisi.*

Annotatsiya: Milliy xarakter deganda, bir xalq yoki millatning o'ziga xos xulq-atvor va ruhiyatiga taalluqli xususiyatlar tushuniladi. Bu xususiyatlar odatda tarixiy, madaniy va ijtimoiy omillar orqali shakllanadi va jamiyatning umumiy dunyoqarashi va qadriyatlar tizimiga asoslanadi. Milliy xarakter doimiy bo'lmasligi mumkin, chunki vaqt o'tishi bilan jamiyatlar rivojlanadi va o'zgaradi.

Kalit sôzi: Milliy xarakter, milliy psixologik qiyofa, milliy tuygu, milliy tuygu, etnik identlik, jamiyat va madaniyat, etnik guruh, etnik farqlar

Etnik psixologiya nisbatan keng tushuncha bo'lib milliy psixologik qiyofaga qaraganda voqealidagi ko'proq xodisalarni o'z ichiga qamroq olgan bo'ladi. U etnik xususiyatlarni millat vakillari ongida aks etishi sifatidagina namoyon bo'lib qolmasdan, shuningdek, dunyoni bilish quroli va shakli bo'lib ham namoyon bo'ladi. Etnik psixologiyada xalqning yashash sharoitlaridan kelib chiqadigan ijtimoiy va maishiy odatlar, milliy xarakter, an'analar, milliy tuyg'ular, milliy tadbir, milliy ong va milliy o'zini anglash kabi xususiyatlar aks etadi. Milliy psixologik qiyofa etnik psixologiyaning asosiy komponentlaridan hisoblanib, milliy ong bilan birgalikda etnopsixologiyani tashkil qiladi. Shuni ham ta'kidlash kerakki, yaqingacha, "Milliy psixologik qiyofa" va "Milliy xarakter" terminlarini sinonim so'zlar sifatida ishlatib kelindi. Ma'lum darajada ular mazmun jihatidan va ruhiyatning asosiy xususiyatlariga taalluqligi bilan bir-biriga yaqin kelsa ham, lekin ular ayni bir tushuncha emas. Shunga qaramasdan bizdagi ayrim mualliflar (Sh.Botirov, N.Jondildin, K.Lomidze) chet eldagi deyarli barcha mualliflar "Milliy xarakter" ni millatning butun psixologik xususiyatlarini ifodalash uchun qo'llashadi. "Milliy psixologik qiyofa", "Milliy xarakter" ga qaraganda keng tushuncha bo'lib, "Milliy xarakter" uning tarkibiy qismiga kiradi. "Xarakter" maxsus termin jihatidan, ko'pincha, barqaror ruhiy xususiyatlar majmuasi sifatida tushuniladigan "Milliy psixologik qiyofa" ga

qaraganda torroqdir. Bundan tashqari milliy xarakter etnik psixologiyaning milliy psixologik qiyofaga qaraganda anyaa harakatchan, o'zgaruvchan elementidir. Milliy xarakter asosan etnik birlikning millat sifatida shakllangan davrida vujudga kelgan bo'lsa, milliy psixologik qiyofa etnik birlikning barcha tarixiy bosqichlariga ham taalluqlidir... Tadqiqotchilar tomonidan milliy psixologik qiyofaning nafaqat tabiati va mohiyati tahlil qilinib, sharqlanib qolmasdan shuningdek, uning tuzilmasi (strukturasini) ham o'rganilib, bu haqda turlicha qarashlar mavjud. Milliy psixologik qiyofaning ichki tizimi va tuzilmasi masalasi A.I.Goryacheva, S.M.Arutyunyan, A.Bagramov, S.M.Junusov, B.D.Parigin, F.N.Filatov va boshqa tadqiqotchilar asarlarida, ilmiy ishlarida atroflicha yoritilgan. Bu mualliflar milliy psixologik qiyofaning ijtimoiy hayotning real voqealigi, millatning belgilaridan biri ekanligini tan olishda hamfikr bo'lsalar ham lekin uning strukturasini belgilashda turli-tuman qarashlarga egalar. A.I.Goryacheva fikricha milliy psixologik qiyofa tizimiga milliy xarakter, odatlar, did, an'analar kiradi. Milliy psixologik qiyofa tizimining N.Sarsenbayev o'ziga xos ravishda talqin qilib beradi. Uning fikricha milliy psixologik qiyofada o'zaro bog'langan va bir-birini taqozo etuvchi uchta tarkibiy qism mavjud. Bu tarkibiy qismga milliy xarakter, milliy tuyg'u, milliy urf-odatlar va an'analar kiradi. Bizning fikrimizcha, milliy psixologik qiyofa, avvalo milliy xarakter, milliy urf-odat va an'analar milliy tuyg'ular va ancha barqaror bo'lgan milliy did (tab) kabi elementlarda to'la namoyon bo'ladi va milliy ong bilan birgalikda etnik psixologiyaning betakror va o'ziga xos xususiyatlarini tashkil etadi.

O'rta Osiyoda kichik-kichik o'ziga mustaqil bo'lgan xonliklarning mavjudligi, yirik birlashgan hokimiyat tomonidan mamlakat miqyosida ma'muriy, xo'jalik ishlarini rejali rivojlantirilmasligi, natijasida, ko'p yirik xo'jalik ishlari - kanal qazib suv chiqarish, ariqlarni tozalash, machit va boshqa binolarni qurish, hosilni yig'ib-terib olish va shunga o'xshash ko'pchilik mehnatini talab qiladigan ishlarni xalq o'zi "hashar" yordamida bajargan. Shuning uchun mahallada va qo'shnilar orasida bo'lib turadigan hasharlarga chiqish har bir keksayu yoshning muqaddas burchi hisoblangan. Milliy xarakterni xalq o'zida namoyon etadi. Lekin millat xarakteri ayrim shaxslar xarakterining oddiy yig'indisi emas. U ommaviy fenomen sifatida, individual xarakterlarning umumiy bo'lgan xislatlari ijtimoiy jihatidan qayta ishlanib, yangi, maxsus sifatga aylangan vaqtda tarkib topib namoyon bo'ladi. Masalan, xor ovozi hech bir xor qatnashchisining ovoziga o'xshamaganidek, milliy xarakter ham birorta millat vakilining xarakteriga o'xshamaydi yoki millat xarakteri hech bir millat vakilida to'laliqicha aks etmaydi. Milliy xarakter o'zgarmas, turg'un narsa ham emas. U tarix mahsuli. Shuning uchun ham uni vujudga keltirgan tarixiy, ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarning o'zgarishi bilan u ham ma'lum darajada o'zgaradi,

hatto bir ijtimoiy tizimning o'zida ham u ayrim xislatlarni yo'qotib, yangi xislatlarni paydo qilib turishi mumkin. "XIX asr boshlarida deb yozadi I.Kon, nemislarni amaliy faoliyatga layoqatsiz, faqat falsafaga, musiqa va nazmga moyil bo'lgan, texnikani o'rganishga uquvsiz, kam harakat xalq, deb hisoblashgan (bu fikrga ularning o'zlari ham qo'shilishgan). Germaniyada sanoat to'ntarilishi bo'lishi bilan, bu stereotip tushuncha ishonchsiz anaxronizmga aylanib qoldi". Lekin bundan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar milliy xarakterning barcha xislatlarini o'zgartirib yuboradi, deb xulosa qilmaslik kerak. Uning ayrim xislatlari nisbatan barqaror bo'lib, yangi ijtimoiy sharoitlarda ham o'z vorisligini yo'qotmaydi ular. Keyingi avlodlarga o'tishi, ajdodlarning moddiy va ma'naviy merosini o'zlashtirib olishligi uchun xizmat qiladi. Tarix avlodlarning birini o'rniga ikkinchisining kelishidan iboratdir. Ularning har biri avvalgi avlodlar qoldirgan barcha materiallaridan, boyliklaridan, ishlab chiqaruvchi kuchlardan foydalanadi. Natijada avlodlararo vorislik paydo bo'ladi. Milliy xususiyatlar umuminsoniy qadriyatlar bilan bog'lanib ketgan. Milliy xarakter umumbashariy xususiyatlarga zid bo'lmaydi. Shuning uchun ham uni boshqa millat va elatlar xarakteridan ajratib qo'yishi yoki qarama-qarshi qo'yish mumkin emas. Har bir xalq - boshqa xalq bilan yaqin ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy munosabatlarga kirishganda undan o'zida yo'q narsalarni oladi va o'zidan ham ularda bo'lmagan narsalarni beradi. Lekin boshqa xalqlardan olingan bu xarakter xislatlari, millat vakillari tomonidan o'zlashtirilganda, aynan, o'zgarishsiz ko'chirma olmay, o'ziga xos milliy ifodani oladi.

Adabiyotlar:

1. Myers D.G. Social psychology. 11 edition. - McGraw-Hill Education, 2022.
2. Андреева Т. В. Семейная психология: Учеб. пособие. СПб.: Речь, 2019 - 244
3. G'oziyev.E.G F. Ijtimoiy psixologiya. Toshkent., 2020.
4. Karimova.V.M. Sotsiyal psixologiya Toshkent., 2022

ETNIK PSIXALOGIYA VA MILLIY PSIXOLOGIK QIYOFA

Madraimova Kamola Alisher qizi

*Berdaq nomidagi Qoraqalpoq Davlat Universiteti
Pedagogika psixologiya yo 'nalishi 2-kurs talabasi.*

Shamurotova Dilafro'z Olimjon qizi

*Berdaq nomidagi Qoraqalpoq Davlat Universiteti
Pedagogika psixologiya yo 'nalishi 2-kurs talabasi*

Mambetiyarova Venera Reyimbayevna

ANNOTATSIYA

Etnopsixologik xususiyatlarning o'ziga xos tomonlarini mujassamlashtiruvchi va uni namoyon etuvchi shu etnik birlik vakillaridir. qanday qilib etnik birlikka xos xususiyatlar ularda shakllanadi? Ma'lumki, bola o'ziga Vatanni yoki ota-onani tanlab tug'ilmaydi. Shunday ekan u o'z millatiga xos bo'lgan tayyor ruhiy xususiyatlar bilan ham tug'ilmaydi. Bola ota-onasidan avlod-ajdodidan biologik yo'l bilan faqat irqiy xususiyatlarni va ayrim ruhiy xususiyatlarnigina me'ros qilib oladi, xolos. Bola tug'ilish davrida odam bo'lishga nomzod. Lekin yakka ajralgan xolda u odam bo'la olmaydi. Jamiyatda yashab u shaxsga aylanadi.

Kalit so'zlar: etnik psixologiya, milliy psixologik qiyofa, sotsium, individ, ijtimoiylashuv jarayoni.

Garchi har bir inson ma'lum darajada mustaqil yashash va faollik ko'rsatishiga ega bo'lsa ham, lekin hayotda u faqat o'z xohishi va tushunchasi bilan yashab qolmay, shuning bilan birgalikda o'zi yashab turgan sosial muhit va o'zi mansub bo'lgan xalqning tajriba, bilim va e'tiqodlarini ham o'zlashtirib boradi. Chunki odam o'zi yashab turgan sosial muhitdan butunlay chiqib ketib yashay olmaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Bola faqat milliy muhitda yashab turgandagina shu millat va elatga xos bo'lgan xususiyatlarni egallab, ayni millat vakili bo'la oladi. Bolaning ontogenetik taraqqiyoti davrida tashqi xatti-harakatlarni botiniy ya'ni, "aqliy" xususiyatlarga aylanishi davrida unda milliy psixologik qiyofa asoslari shakllana boshlaydi.

Individning ijtimoiylashishi, milliylashishi ona tilini o'zlashtirish bilan boshlanadi.

Milliy tilni bilmaslik, etnik muhitdagi jarayonlami, tilda ifodalanayotgan holat va hodisalarning mohiyatlarini anglab olishga to'sqinlik qiladi. Chunki fikr ifodasi uchun ishlatiladigan suzlarda milliy o'ziga xoslik bo'ladi. Tafakkur bilan til va nutq

o'zaro bog'liq bo'lganligi uchun, ruscha tili chiqqan bolalarning fikrlash malakasi ham ruscha bo'lib o'zbeklarnikidan farqlanadi. Chunki insonning tafakkur tarzi nutqida, tilda reallashadi, moddiylashadi.

Ular o'zbekcha gaplashishga o'rganganlaridan keyin ham, ruscha fikrlab, o'zbekcha gapirishga harakat qiladi. Ruscha tafakkur tarzi bilan o'zbekcha gapirish juda kiyin.

Boshqa millat vakili vokelikni o'zbekning kuzi bilan kurib o'zbekona tafakkur tarzi bilan idrok eta olgandagina, u chinakamiga o'zbekcha fikr yuritib, o'zbekcha gapira boshlaydi.

Yukorida aytib o'tkanimizdek, ko'rgan narsalarni idrok etish va mazmunini tushunib yetish miyaning to'g'ma xususiyati bo'lmay, bu xususiyatni u turmush tajribasi asosida xosil qiladi. Shuning uchun ham turli tabiiy sharoitlarda va sosial muhitda yashab voyaga yetgan kishilar, turli xodisa va voqyealarni idrok etishda o'ziga xos sosial-psixologik xususiyatlarga ega bo'lishadi. Olib borilgan tekshirishlar shuni ko'rsatadiki Afrika kit'asidagi ijtimoiy tarakkiyotda qolib ketgan ba'zi qabila bolalari tajriba bilan bog'liq bo'lgan, amaliy ahamiyatga ega bo'lgan narsalarni, xodisalarni esda olib qolishda ajoyib xotira namunalarni ko'rsatishgan. Ular ov qilinadigan so'qmoqlarni topish, yovvoyi xayvonlar izini farqlash, o'rmon ichida oriyenirovka qila olishlik kabi vazifalarni bajarishda yevropalik tengdoshlariga qaraganda bir muncha ustunlik qilgan holda, geometrik shakllarni deyarli farqlay olmaganlar.

Inson sosial zot sifatida ma'lum milliy muhitda shakllanib borar ekan, shu sosial muhitda mavjud bo'lgan munosabatlarni, milliy xususiyatlarni o'z-o'zidan stixiyali ravishda o'zlashtirmasdan, balki shu jamiyatda qabul qilingan ma'lum ta'lim-tarbiya tizimi orqali, sekin-asta o'zlashtirib boradi.

Har bir avlod vakillari ajdodlarning turmush tajribalarini, til va madaniy xususiyatlarini o'zlashtirib, millat uchun umumiy bo'lgan shart-sharoitlar ostida o'sib, tarbiyalanib borishi natijasida ularning barchasida shu millatga xos bo'lgan umumiy psixologik xislatlar shakllanadi.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, ijtimoiy informasialarni yosh avlod tomonidan o'zlashtirib borilishi, faqat ongli ravishda, ta'lim-tarbiya berish jarayonidagina bo'lib qolmasdan, shuningdek, individning o'zi bilmagan va o'zlashtirish jarayonini anglab yetishimiz lozim.

A.I.Goryacheva fikricha milliy psixologik qiyofa tizimiga milliy harakter, udumlar, odatlar, did, an'analar kiradi.

Milliy psixologik qiyofa tizimining N.Sarsenbayev o'ziga xos ravishda talqin qilib beradi. Uning fikricha milliy psixologik qiyofada o'zaro bog'langan va bir-birini

taqkazo etuvchi uchta tarkibiy qism mavjud. Bu tarkibiy qismga milliy harakter, milliy tuyg'u, milliy urf-odatlar va an'analar kiradi.

Bizning fikrimizcha, milliy psixologik qiyofa, avvalo milliy harakter, milliy urf-odat va an'analar, milliy tuyg'ular va ancha barqaror bo'lgan milliy did (tab) va udumlar kabi elementlarda to'la namoyon bo'ladi va milliy ong bilan birgalikda etnik psixologiyaning betakror va o'ziga xos xususiyatlarini tashkil etadi.

Har bir viloyat xalqlarining mexnatsevarligi turli ko'rinishda kechadi. Masalan, Buxoroliklar ham, Kashkadaryo va Surxondaryoliklar ham, hammasi mexnatkash xalq. Lekin ularning shu mexnatsevarligi faoliyatning turli sohalarida turlicha namoyon bo'ladi. Buxoroda asosan dexkonchilik, bog'dorchilik bilan shug'ullanish jarayonida namoyon bo'lsa, Surxondaryoliklarda asosan chorvachilik bilan bog'liq bo'lgan mexnatda ko'rinadi.

Surxondaryo viloyati tog'li xudud bo'lib, ularning mexnatsevarligi esa chorvachilikda qilinadigan mexnatda, chorva mollarini parvarish qilishda namoyon bo'ladi. Ular chorva boqish uchun qulay va noqulay bo'lgan yaylovlarni topishda, chorva yeydigan o't-o'lanlarning xususiyatlarini farqlashda mohir bo'lishadi. Bu misollardan ko'rinib turibdiki, har bir xududning mexnatsevarligi, ular bevosita shug'ullanadigan mexnat turlarida to'la namoyon bo'ladi.

Milliy harakterni mutloklashtirib yuborish, albatta, noto'g'ri. Boshqa xalqlarda va millatlarda uchramaydigan, faqat bir xalqqagina xos bo'lgan sof milliy harakter umuman tabiatda uchramaydi. Har bir xalq butun xususiyatlari bilan olingandagina va betakror bo'lib ko'rinishi mumkin..., uning har bir etnik xususiyati aloxida olib ko'rilsa, mutloq noyob xususiyat bo'la olmaydi. Milliy harakter muammosini o'rganishdagi murakkablik va chalkashliklar, deb ko'rsatadi. I.S.Kon, ko'pincha dialektikadagi umumiylik va xususiylik, mushtaraklik va aloxidalikni tushunmaslik natijasida vujudga keladi. Uning to'g'ri ta'kidlashicha, milliy harakterning u yoki bu xususiyatini ko'rsatganda, albatta u nisbatan olib o'rganilishi kerak.

O'zbek xalqi harakterida bir qarich yeriga yopishib olishlik, "kindik qoni to'kilgan" yerni tark etmaslik xususiyatlari bor. Bu harakter xususiyatlarining vujudga kelishi o'zbek xalqi tarixiy tarakkiyotidagi o'ziga xos xususiyatlar bilan bog'liq. Masalan, Markaziy Osiyo, xususan, xozirgi O'zbekiston xududida mavjud

1. Ananyev B.G. O psixologicheskix aspektax socializatsii. - Minsk: Izd-vo "Universitetskoye", 1998.-321 s.
2. Andreyeva G.M. Sosialnaya psixologiya.-M.: Aspekt Press, 2020.-373s.
3. Aronson E., Uilson T., Eykert R. Sosialnaya psixologiya. (Psixologicheskkiye zakonbi povedeniya cheloveka v sosiume.-SPb.:Piter,2002.-464 s.

5. Karimova V.M. Psixologiya. O'quv qo'llanma-T.A. Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti. "O'AJBNT" markazi, 2021.-171 b.

6. Karimova V.M. O'zbek yoshlarida oila to'g'risidagi ijtimoiy tasavvurlarning shakllanishi. Psixologiya fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya.-T.: 2022.-312 b.

7. Bekmatov, B. D., & Bekmatova, E. E. (2021). SITUATIONAL ANALYSIS METHOD. Academic Research in Educational Sciences, 2(1), 2019-2020

TURLI DIN VAKILLARI O'RTASIDAGI MUNOSABATLARNING PSIXOLOGIK TAMOYILLARI

Satimova Mahliyo Azamat qizi

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq Davlat Universiteti

Pedagogika va psixologiya kafedrası

Amaliy psixologiya yo'nalishi 2-kurstalabasi

Saparboyeva Gulmira Mavlonbek qizi

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq Davlat Universiteti

Pedagogika va Psixologiya kafedrası

Amaliy psixologiya yo'nalishi 2-kurs talabasi

Mambetiyarova Venera Reyimbaevana

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq Davlat Universiteti

Pedagogika va psixologiya kafedrası o'qtuvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada turli dinga e'tiqod qiluvchilar o'rtasidagi muloqot jarayonlari va psixologik munosabatlar o'rganiladi. Diniy guruhlar o'rtasidagi ziddiyatlar va diniy ongning shakillanishida diniy guruhning liderlari ijobiy bo'lishi hamda shaxsiy tarafkashlik haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Diniy guruh, e'tiqod, shaxsiy tarafkashlik, dinlar aro muloqot, idializatsiya.

Din-bu butun dunyo bo'ylab millionlab odamlarning intellektual rivojlanishida yoki hayotga bo'lgan shaxsiy nuqtai nazarida ta'sir qiladigan ulkan tushuncha. Biroq, turli dinlar va ularning izdoshlarining bir-biri bilan o'zaro munosabatlari murakkab mavzu. O'zidan farqli diniy e'tiqodga ega bo'lgan shaxslar bilan muloqot qilish juda qiyin, ammo turli xil din vakillari o'rtasidagi munosabatlarni hisobga olsak, bu yanada murakkablashadi. Biroq, turli dinlar va ularning izdoshlarining bir-biri bilan o'zaro munosabatlari murakkab mavzu. Turli xil din vakillari o'rtasidagi psixologik munosabatlarga individual va ijtimoiy darajadagi turli omillar ta'sir qiladi. Ushbu omillarga diniy guruhlar o'rtasidagi tarixiy ziddiyatlar, ijtimoiy xurofot, shaxsiy noto'g'ri qarashlar, mafkuraviy farqlar va ishtirok etgan

shaxslarning dindorlik darajasi kiradi. Shaxsiy tarafkashlik va xurofot turli din vakillari o'rtasida muloqotga kirishishning oldini oladi. Xurofot bir guruh odamlarga nisbatan tasdiqlanmagan salbiy munosabat va e'tiqodni anglatadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, aksariyat odamlar turli irq, dinlar, etnik kelib chiqishi yoki madaniyati (Crandall & Eshleman, 2003) odamlarga nisbatan ongsiz xurofotga ega. Tarafkashlik o'zaro tushunish va fikr almashish uchun to'siqlar yaratish orqali dinlararo

munosabatlarni rivojlantirishga to'sqinlik qilishi mumkin. Aksincha, xurofot va noto'g'ri qarashlar mavjudligini tan olish o'z-o'zini anglashni kuchayishiga olib kelishi va ochiq muloqot uchun kanallarni yaratishi mumkin. Turli xil din vakillari o'rtasidagi psixologik munosabatlar turli yo'llar bilan namoyon bo'lishi mumkin. Bu belgilari stereotiplarni o'z ichiga oladi, bichib, murosasizlik, kishining imon yoki din idealizing, va "boshqa tomon salbiy munosabat." Ushbu turli xil ko'rinishlarni tushunish bizga dinlararo muloqot paytida paydo bo'ladigan psixologik munosabatlarning murakkabligini ochishga imkon beradi. Stereotiplar va xurofotlar: Stereotiplar va xurofotlar-bu bir guruh odamlarga nisbatan oldindan tasavvur va salbiy munosabat. Ular turli diniy kelib chiqishi vakillarining samarali muloqotga kirishishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Stereotiplar va xurofotlar istisnoga olib keladi, bu "boshqa" nuqtai nazarni kuchaytiradi, ayniqsa bunday fikrlar kognitiv tarafkashlikni keltirib chiqarganda. Jamoa a'zolarining nizom va an'analari bilan reglamentlashtirilgan munosabatlar to'plami guruhning norasmiy tuzilmasini tashkil etadi. Diniy guruhlar jamiyatdan tashqarida alohida mavjud bo'lmaydi. U o'z o'rinida o'zidan nisbatan kattaroq boigan, odatda umumiy marosimlarga va umumiy e'tqodga ega boigan hamda bir qancha diniy guruhlarini birlashtiradigan murakkab tizimning elementi hisoblanadi. Jamoa a'zolari o'rtasidagi reglamentga rioya qilish sharti bo'lmagan holdagi munosabatlari jamoaning norasmiy tuzilmasini beradi. Guruhiy diniy ongning shakllanishida diniy guruhdagi liderlarning ijobiy bo'lishdagi muhim ahamiyatga ega. Agar jamoa ichidagi liderlarning maqsadi rasmiy raxbar, ya'ni imom xatib maqsadi bilan bir bo'lsa, ular jamoaning ma'naviy-ruhiy rivojlanishiga faol ta'sir ko'rsatadilar. Agar aksincha bo'lsa, jamoada rasmiy liderlar birorta ishni amalga oshirishi qiyin kechadi. Ba'zida jamoa ichidan shunday diniy "faol"lar chiqib qoladiki, ular imom xatibning diniy jamoada olib borayotgan ijobiy ishlariga xalaqit beradi. Jamoada ibodat qilish jarayonida ta'sir ko'rsatish, taqlid qilish, hissiy yuqish singari ijtimoiy psixologik mexanizmlar yordamida diniy tuyg'ular kuchaytiriladi, emotsional jihatdan forig'laniladi, dindorlarda shakllangan diniy stereotiplar va ijtimoiy ustanovkalar ularning ongida qaytadan ko'rib chiqiladi, mustahkamlanadi. Turli xil dinlarning vakillari bir-biriga nisbatan salbiy munosabatda bo'lishlari mumkin, ayniqsa o'tmishda yoki hozirgi paytda guruhlar o'rtasida takroriy to'qnashuvlar bo'lgan bo'lsa. Salbiy munosabatlarga sherik dinlarga nisbatan qo'rquv, nafrat yoki shubha kirishi mumkin. Salbiy munosabat tajovuzkor xatti-harakatlarga yoki hatto vakillarning xavfsizligiga tahdid soladigan zo'ravonlikka aylanishi mumkin. Shuni ta'kidlash kerakki, Turli xil dinlarga nisbatan salbiy munosabat faqat dinlar ichidagi radikal guruhlar bilan chegaralanmaydi; haqiqatan ham, u din ichidagi o'rtacha guruhlar ichida ham mavjud bo'lishi mumkin. Din inson ma'naviyatiga ta'sir ko'rsatishning eng samarali

shakllaridan biridir. Din ham e'tiqod, ham axloq normalari ko'rinishida inson xulq-atvorini boshqarish qudratiga ega. Jamiyat dinning shu funksiyasidan foydalangan holda o'z a'zolariga ta'sir ko'rsatadi va ularni boshqaradi. Dyurkgeym dinni ijtimoiy hayotning namoyon bo'ishi sifatida talqin etadi. Fransuz olimi shunday xulosaga keladi: «dinning maqsadi - insonni yuksaltirish va uni hozirgi hayotidan oliyroq darajaga ko'tarishdan iboratdir». Ijtimoiy ongning barcha shakllari, Dyurkgeymning fikricha, din tomonidan dunyoga kelgandir. Bugungi kunda O'zbekiston aholisi 36 mln dan ortiq bo'lib, 130dan ortiq millat va elat vakillaridan iboratdir. Aholining 94 foizi islomga e'tiqod qiladi, 3.5 foizi pravoslavlilar, qolganlar esa boshqa dinlarga e'tiqod qiladi. Bu ma'lumotlar hukumat qoshidagi din ishlari bo'yicha qo'mita matbuot kotibi Shavkat Hamdamov tomonidan keltirilgan. Turli xil dinlar vakillari o'zlarining hohlagan dinlariga sig'inishadi va e'tiqod qilishadi shu bilan birga e'tiqod sizing tagida ham juda katta ma'no bor. Diniy e'tiqod - diniy ongning tarkibiy va funksional jihatlarini birlashtiradi. Diniy e'tiqod erkinlik va qaramlik munosabatlarining asosi va sharti bo'lib, ayni paytda bu munosabatlarni yengish istagini o'z ichiga oladi. U maqsad va ma'no beradi va imonlilar uchun qadrlidir. Diniy e'tiqod u diniy g'oyalar tasavvurlar tushunchalari afsonalarni haqiqat sifatida qabul qilish hamda ilohiy kuchning mavjudligiga ishonishni o'z ichiga oladi. Diniy e'tiqodda hissiyotlari qo'rqish, zavqlanish quvonch umid va boshqalar diniy tasavvurlar bilan qo'shilib ketib, tegishli yo'nalish ma'no kasb etishi mumkin. Diniy e'tiqod - diniy ongning tarkibiy va funksional jihatlarini birlashtiradi. Diniy e'tiqod - diniy e'tiqodlarning obyektiv mazmunini tashkil etuvchi mavjudotlar, xususiyatlar, o'zgarishlarning obyektiv mavjudligida diniy dogmalar, matnlar, g'oyalar haqiqatiga bo'lgan ishonchdir; obyektiv narsalar bilan aloqa qilish qobiliyati, ularga ta'sir qilish va ulardan yordam olish; diniy hokimiyatlarga - payg'ambarlar, avliyolar, xarizmatiklar, cherkov iyerarxlari, ruhoniylar va boshqalar. Individda dinga munosabat va diniy e'tiqodlarning vujudga kelishida ta'sir etuvchi ruhiy holatlar va ijtimoiy omillar rolining o'zaro munosabatiga e'tibor qaratish lozim. miqdori yoki ularni ro'yxatga olish muddatlari borasida cheklovlar ko'zda tutilmagan.

Xulosa ornida shuni aytish kerakki ushbu maqolada turli xil dinlar vakillari o'rtasidagi psixologik munosabatlar o'rganilib, tarixiy to'qnashuvlar, shaxsiy tarafkashlik va xurofot, mafkuraviy farqlar va dindorlik ularga qanday ta'sir qilishiga e'tibor qaratildi. Unda psixologik munosabatlarning turli xil ko'rinishlari, shu jumladan stereotiplar, xurofotlar, murosasizlik, o'z e'tiqodi yoki dinini idealizatsiya qilish va salbiy munosabat o'rganildi. Diplomatik munosabatlar va global hamjihatlik bilan bog'liq masalalarni ko'rib chiqishda omillar va ko'rinishlar kengroq ta'sir ko'rsatadi. Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatadiki, bir-birini chuqurroq tushunishni rivojlantirish dinlararo muloqotning muhim vazifasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1..B.A.Farfiyev “Madaniyat sotsiologiyasi
- 2.M.Bekmurodov “Madaniyat sotsiologiyasi”
- 3.Ivanov P.I “Umumiy psixologiya”
- 4.Maxsudova M “Muloqot psixologiyasi”
- 5.Axrorjon Y. et al. Faol texnologiyalarni o’smirlar psixologiyasiga ta’siri //Ta’lim fidoyilari. –2022. –T. 13. –No.
- 6.Abdurahmanov F, Abdurahmanova Z Din psixologiyasi - T,2011
7. Karimova V .M .Ijtimoiy psixologiya . Oliy o’quv yurtlari talabalari uchun darslik -T,2012-196-b

КЕТМА-КЕТЛИКНИНГ LIMITI

*Nosirova Mashhuraxon**Andijon Davlat Universiteti Matematika fakulteti**Matematika yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Annotatsiya: Ketma-ketlikning limitida yaqinlashuvchi ketma-ketlik, uzoqlashuvchi ketma-ketlik, chegaralangan ketma-ketlik qanday bo'lishi, o'zgaruvchi ketma-ketlik, ketma-ketlikning cheksiz limitga ega bo'lishi haqida o'rganamiz. Bunda biz ketma-ketlikni yanada chuquroq o'rganamiz,

Kalit so'zlar: limit, yaqinlashuvchi, uzoqlashuvchi, limitga ega bo'lgan, limitga ega bo'lmagan, cheksiz limit, o'zgaruvchi.

Limit tushunchasi matematikaning muhim tushunchalaridan biridir. Limit tushunchasi bilan tanishishni umumiy hadi $x_n = 2 + \frac{(-1)^n}{n}$ bo'lgan ketma-ketlikni o'rganishdan boshlasak maqsadga muvohiq bo'ladi. Ketma-ketligimiz quyidagi ko'rinishda bo'ladi

$$x_1 = 2 - \frac{1}{1}, x_2 = 2 + \frac{1}{2}, x_3 = 2 - \frac{1}{3}, \dots, x_n = 2 + \frac{(-1)^n}{n}, \dots$$

Ixtiyoriy ε musbat son olaylik. Sonlar o'qida markazi 2 nuqtada bo'lgan $(2-\varepsilon; 2+\varepsilon)$ oraliqni hosil qilaylik. Bu holda ketma-ketlik hadlarini shunday N no'merini topaylik, shu N nomerli hadidan keyingi hadlari $(2-\varepsilon; 2+\varepsilon)$ oraliqda yotadi. Haqiqatdan ham 2 nuqta bilan ketma-ketlik hadlarini tasvirlovchi nuqtalar orasidagi masofa ε dan kichik bo'lganda, ketma-ketlikning bunday nomerli hadiga mos kelgan nuqtalar $(2-\varepsilon; 2+\varepsilon)$ oraliqda tushib qoladi, bizga malumki x_n va 2 nuqtalar orasidagi masofa x_n va 2 ayirmasining absolyud qiymatiga, ya'ni $|x_n - 2|$ ga teng bo'ladi,

Demak: ketma-ketlikning n ninchi hadlari

$$\left| 2 + \frac{(-1)^n}{n} - 2 \right| < \varepsilon, \frac{1}{n} < \varepsilon \quad (1)$$

Tengsizlik bajarilgan holda va faqat shu holdagina $(2-\varepsilon; 2+\varepsilon)$ oraliqda yotadi. (1) tengsizlikdan

$$n > \frac{1}{\varepsilon}$$

Bo'lishi kelib chiqadi, Bu esa $\frac{1}{\varepsilon}$ sonining butun qismidan katta nomerga ega bo'lgan ketma-ketlik hadlari $(2-\varepsilon; 2+\varepsilon)$ oraliqda yotishini ko'rsatadi. Ketma-ketlik

hadlarining nomerlari ortib borgani sari bu hadlarga mos kelgan nuqtalar 2 nuqtaga tobora yaqinlashib boradi.

Agar ixtiyoriy musbat ε son uchun shunday N nomer mavjud bo'lsaki, barcha $n > N$ lar uchun

$$|x_n - a| < \varepsilon$$

Tengsizlik bajarilsa, a soni $\{x_n\}$ ketma –ketlikning limiti deyiladi.

a soni $\{x_n\}$ ketma –ketlikning limiti ekanligini quyidagicha yoziladi.

$$\lim_{n \rightarrow \infty} x_n = a$$

Ketma-ketlikning limiti ta'rifiga asosan yuqoridagi misolni quyidagicha yozish mumkin :

$$\lim_{n \rightarrow \infty} x_n = \lim_{n \rightarrow \infty} \left[2 + \frac{(-1)^n}{n} \right] = 2$$

Agar $\{x_n\}$ ketma-ketlik biror chekli a limitga ega bo'lsa, bunday ketma-ketlik yaqinlashuvchi ketma-ketlik deyiladi.

Limitga ega bo'lmagan ketma- ketlik uzoqlashuvchi ketma-ketlik deyiladi.

Limitga ega bo'lgan ketma-ketlik uchun bir nechta teoramalar keltirilgan.

1-teorema. Ketma-ketlik bitta limitga ega bo'ladi.

2-teorema. Har qanday yaqinlashuvchi ketma –ketlik chegaralangan bo'ladi.

3-teorema. Agar $\{x_n\}$ va $\{y_n\}$ ketma-ketliklar mos ravishda a va b limitga ega , ya'ni $\lim_{n \rightarrow \infty} x_n = a$, $\lim_{n \rightarrow \infty} y_n = b$ hamda $a < b$ bo'lsa, shunday N nomer topiladiki $n > N$ bo'lganda $x_n < y_n$ bo'ladi.

4- teorema. Agar $\{x_n\}$, $\{y_n\}$ va $\{z_n\}$ ketma-ketliklar uchun $x_n \leq y_n \leq z_n$ tengsizliklar bajarilib $\{x_n\}$ va $\{z_n\}$ ketma-ketliklar umumiy a limitga ega , ya'ni

$\lim_{n \rightarrow \infty} x_n = a$, $\lim_{n \rightarrow \infty} z_n = a$ bo'lsa , $\{y_n\}$ ketma-ketlik ham o'sha a limitga ega bo'ladi, ya'ni

$$\lim_{n \rightarrow \infty} y_n = a$$

5- teorema. Agar $\{x_n\}$ va $\{y_n\}$ ketma-ketliklarning ikkalasi ham yaqinlashuvchi va $\lim_{n \rightarrow \infty} x_n = a$, $\lim_{n \rightarrow \infty} y_n = b$ bo'lsa, u holda quyidagi tengliklar o'rinlidir.

$$\lim(x_n \pm y_n) = \lim x_n \pm \lim y_n = a + b$$

$$\lim(x_n * y_n) = \lim x_n * \lim y_n = a * b$$

$$\lim \frac{x_n}{y_n} = \frac{\lim x_n}{\lim y_n} = \frac{a}{b} \quad (\lim y_n = b \neq 0)$$

Ta'rif. Hamma hadilari bir xil a songa teng bo'lgan ketma-ketlik o'zgarmas ketma ketlik deyiladi.

Har qanday o'zgarmas $\{x_n = c\}$ ketma-ketlik uchun $\lim x_n = \lim c = c$ bo'ladi.

Masalan: 3,3,3,3,3... ya'ni $x_n = 3$ ketma-ketlik uchun $\lim x_n = \lim 3 = 3$.

Ixtiyoriy $M > 0$ soni uchun bu songa bog'liq shunday N_M soni topilsaki, $\{x_n\}$ ketma-ketlik tartib raqami $N > N_M$ shaetni qanoatlantiruvchi barch hadlar uchun $|x_n| > M$ tengs

$\{x_n\}$ ketma-ketlikning limiti cheksiz ekanligi $\lim x_n = \infty$ yoki $\lim x_n = \pm\infty$ kabi yoziladi.

Xulosa. Ketma-ketlikning limiti matematik analiz kursida muhim o'ringa ega shu sababli bu limit tushunchasini o'rganishga harakat qildik. Yaqinlashuvchi ketma-ketlik limitga ega bo'lishi haqida malimotlar bilib olinadi, uzoqlashuvchi bo'lsa limiti mavjud bo'lmasligiga hamda, limitga ega bo'lgan ketma-ketlik chegaralangan ketma-ketlik ham deb ataladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Oliy va O'rta Maxsus Ta'lim Vazirkigi Andijon Davlat Universiteti (A. Axlimirzayev) "Maktabda matematik analiz elementlari"
2. Azarov T. Mansurov X. "МАТЕМАТИК АНАЛИЗ" 1995
3. Xikmatov. A. X., Turdulayev .T. "Matematik analiz" 1990

CHET TILLARINI O'RGANISHNING INSON SOG'LIGI UCHUN FOYDALI JIHATLARI

Andijon davlat chet tillari instituti talabasi
Mamasaoliyev Sultonmurod Olimjon o`g`li
E-mail:sultonmurod mamasoliyev01@gmail.com
Tel:+998330082805

Ilmiy rahbar: Muqimjon Axunov Muhammadaminovich
(PHD) Filologiya fanlari bo`yicha falsafa doktori,dotsent
E-mail:muqimjon.axunov@bk.ru
Tel:+998979977443

Annotatsiya: Hozirgi kunda Suniy Intellekt rivojlangani sababli insoniyatga o'zga tilda ma'lumot olish va berish juda osonlashdi ya'ni bu shuni anglatadi-ki, siz o'z tomoshabin yoki suhbatdoshingizga o'zingizning ona tilingizda so'zlashishingiz mumkin va tabiiyki qarshingizdagi odam ham o'zga ma'qul tilda siz bilan muloqot qiladi va bu jarayonlar chet tillarini o'rganishga loqaydlik va keraksiz narsadek degan hissiyotlar keltirib chiqarishi mumkin, Ammo bunday emas boshqa tillarni o'rganish nafaqat insonning ish o'qish yoki shu kabi moliyaviy foydalariga bog'liq balki bu inson salomatligi va ayrim jiddiy kasalliklardan himoya ekanligini unutmasligimiz lozim.

Kalit so'zlar: Kognitiv funksiya, Altsgeymer kasaligi, Demensiya kasaligi, zahira rejimi, Ellen Bialystokning tadqiqotlari, Tomas Heinrich Bakning tadqiqotlari, Jeanette Altarriba va Rachel G. Morierninglarning tadqiqotlari.

Annotation: The development of Artificial Intelligence has made it incredibly easy for humanity to receive and transmit information in different languages. This means you can communicate with your audience or interlocutor in your native language, and naturally, the person you are communicating with will also communicate with you in their preferred language. This ease of cross-lingual communication might lead to feelings of apathy and a sense that learning foreign languages is unnecessary. However, this is not the case. Learning other languages is not only linked to professional, educational, or financial benefits but is also crucial for human health and protection against certain serious illnesses.

Keywords: Cognitive function, Alzheimer's disease, Dementia, cognitive reserve, Ellen Bialystok's research, Thomas Heinrich Bach's research, Jeanette Altarriba and Rachel G. Morier's research.

Аннотация: Развитие искусственного интеллекта сделало получение и передачу информации на разных языках невероятно простым для человечества.

Это означает, что вы можете общаться со своей аудиторией или собеседником на родном языке, и, естественно, ваш собеседник также будет общаться с вами на предпочитаемом им языке. Такая легкость межъязыкового общения может привести к апатии и ощущению ненужности изучения иностранных языков. Однако это не так. Изучение других языков связано не только с профессиональными, образовательными или финансовыми преимуществами, но и имеет решающее значение для здоровья человека и защиты от некоторых серьезных заболеваний.

Ключевые слова: Когнитивные функции, болезнь Альцгеймера, деменция, когнитивный резерв, исследования Эллен Биалисток, исследования Томаса Генриха Баха, исследования Жанетт Альтарибба и Рэйчел Г. Мориер.

Keywords: Cognitive function, Alzheimer's disease, Dementia, cognitive reserve, Ellen Bialystok's research, Thomas Heinrich Bach's research, Jeanette Altarriba and Rachel G. Morier's research. **eywords:** Cognitive function, Alzheimer's disease, Dementia, cognitive reserve, Ellen Bialystok's research, Thomas Heinrich Bach's research, Jeanette Altarriba and Rachel G. Morier's research. **eywords:** Cognitive function, Alzheimer's disease, Dementia, cognitive reserve, Ellen Bialystok's research, Thomas Heinrich Bach's research, Jeanette Altarriba and Rachel G. Morier's research.

Kognitiv funksiya bu insonlarning muammolarni hal qila olish, ijodiy fikrlash va fikrlarni aniq ifodalab berish qobiliyatidir. Bu funksiya ayniqsa, keksalik davrda kerak bo'lad i xususan o'z fikrni aniq ifodalay olmaslik yoki mavzuga moslasha olmaslik ham bu funktsiyani pastlaganidan dalolat berdi, lekin chet tillarini o'rganish mobaynida bu funksiya doim rivojlanishida bo'lib qarigan paytda ham yuqoridagi muammolar paydo bo'lishiga to'sqinlik qiladi, Bu borada ko'plab olimlar o'z tadqiqotlarini olib borish, ulardan eng ko'p bizga ma'lumot beruvchi shaxs kanadalik olim Ellen Bialystokdir.

Ellen Bialystok bilingivizm va kognitiv funktsiyalar o'rtasidagi bog'liqlikni chuqur tadqiq qilgan olimdir. Uning izlanishlari shuni ko'rsatadiki bilingivizm ya'ni ko'p tililik ijro funktsiyasi hisoblangan insonning diqqatini boshqarish qobiliyati va tez o'ylash salohiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va odamlarning bir necha vazifalarni bir paytda samaraliroq bajarish bilan birga chalg'ituvchi omillarga kamroq e'tibor qaratishini namoyon etadi

Bilingvizm va qarilik: Uning izlanishlari bilingvizmning qarilikda Altsgeymer kasalligi va boshqa kognitiv buzilishlar xavfini kamaytirishda muhim rol o'ynashi mumkinligini ko'rsatdi. Bialystokning fikriga ko'ra, ko'p tilli shaxslar kognitiv zaxiraga ega bo'lib, ular qarish jarayonida miyani faolroq saqlashda yordam beradi.

Когнитив moslashuvchanlik: Bialystok ko'p tillilikning insonning ko'gnitiv moslashuvchanligiga ta'sirini ham o'rgandi. Bu ko'p tilli odamlarning o'z fikrlashini moslashuvchan boshqarish qobiliyati yuqori ekanligini ko'rsatadi. Masalan, ular turli vaziyatlarga osonroq moslashishi va turli ma'lumotlarni qabul qilishda yaxshiroq natijaga erishishi mumkin

Demensiya (Yosh qarishi bilan bog'liq demensiya kasalligi)

Ta'rifi: Demensiya umumiy atama bo'lib, Altsgeymer kasalligi ham unga kiradi. U insonning xotira, fikrlash va kundalik hayot faoliyatiga ta'sir qiluvchi bir qancha kasalliklarni o'z ichiga oladi.

Altsgeymer kasalligi

Ta'rifi: Altsgeymer kasalligi – ko'gnitiv funktsiyalarning sekin-asta yo'qolishi bilan kechuvchi xotira, fikrlash va xulq-atvor buzilishlariga olib keladigan neyrodegenerativ kasallik.

Til o'rganish va boshqa ko'gnitiv mashg'ulotlar Altsgeymer va demensiya kabi ko'gnitiv kasalliklarning rivojlanishini sekinlashtirishga yordam berishi mumkin. Bu jarayonlar miyani faol holda saqlab, neyronlar o'rtasidagi bog'lanishlarni kuchaytiradi va yangi neyronal yo'llarni yaratishga yordam beradi.

Til o'rganishning demensiyaga ta'siri

Miyaning moslashuvchanlik qobiliyatini oshirish: Yangi til o'rganish miyaning moslashuvchanlik qobiliyatini oshiradi va yangi bog'lanishlar hosil qilishga yordam beradi, bu esa miyaning ko'gnitiv funktsiyalarini qo'llab-quvvatlaydi.

Zaxira imkoniyatlarini yaratish: Ko'p tillilik yoki yangi til o'rganish miyaga ko'gnitiv zaxira beradi, bu esa kasallikning rivojlanishini kechiktiradi yoki yengillashtiradi.

Xotira va diqqatni yaxshilash: Yangi til o'rganishda so'zlarni eslab qolish va qoidalarni qo'llash miyani doimiy ishlashga majbur qiladi, bu esa xotira va diqqat qobiliyatini mustahkamlaydi.

Ko'gnitiv tanazzulni sekinlashtirish: Tadqiqotlar ko'p tilli bo'lgan odamlarning ko'gnitiv tanazzuli sustroq kechishini ko'rsatadi. Bu borada tadqiqod olib borgan olimlardan biri polshalik Tomas Heinrich Bak hisoblanib, u Edinburg universitetida ikki tillilik va yangi til o'rganishning demensiya va boshqa ko'gnitiv tanazzulga ta'sirini tadqiq qilgan yetakchi olimlardan biridir. U ko'gnitiv sog'liq va til o'rganish o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganib, ko'p tillilikning miyaga qanday himoya ta'siri ko'rsatishi mumkinligini isbotlagan.

Bakning asosiy tadqiqotlari va natijalari

1. Ko'p tillilikning ko'gnitiv tanazzulga ta'siri:

Bak bir nechta tadqiqotlarda ikki yoki undan ko'p til biladigan odamlar demensiya kasalligiga kamroq chalinishi yoki ushbu kasallik belgilari kechroq paydo

bo'lishini aniqladi. Tadqiqotlar natijalariga ko'ra, ikki tilli odamlar demensiyaning birinchi belgilari paydo bo'lishini taxminan 4-5 yilga kechiktirishi mumkin.

Bakning izlanishlari shuni ko'rsatadiki, ko'p tilli bo'lish miyada kognitiv zaxira shakllantiradi. Bu zaxira miyadagi neyronal tarmoqlarni kengaytiradi va kognitiv faoliyatlarning mustahkamligini ta'minlayd

2. Til o'rganish va kognitiv moslashuvchanlik:

Thomas H. Bak til o'rganish nafaqat demensiya, balki diqqat, tezkor fikrlash va kognitiv moslashuvchanlikka ham ijobiy ta'sir ko'rsatishini o'rgangan. Yangi til o'rganayotgan insonlar kognitiv vazifalarda yuqori natijalar ko'rsatib, diqqat va kontsentratsiya qobiliyatlarini yaxshilashga muvaffaq bo'lishgan.

Bakning tadqiqotlari yosh o'tgan sari ham yangi til o'rganish kognitiv sog'liqni qo'llab-quvvatlashi va miyani faol ushlab turishi mumkinligini ko'rsatdi

3. Yangi tillarni o'rganishning demensiya ta'siri:

Bak va uning jamoasi tomonidan olib borilgan yana bir tadqiqot shuni ko'rsatdiki, nafaqat bolalikda ikki tilli bo'lish, balki katta yoshda yangi til o'rganish ham kognitiv funksiyalarni mustahkamlashga yordam beradi. Bu kashfiyot til o'rganish faqat yoshlikda emas, balki har qanday yoshda miyaning sog'lig'ini qo'llab-quvvatlashi mumkinligini ko'rsatadi. Ta'rif: Altsgeymer kasalligi – kognitiv funksiyalarning sekin-asta yo'qolishi bilan kechuvchi xotira, fikrlash va xulq-atvor buzilishlariga olib keladigan neurodegenerativ kasallik.

Bundan tashqari chet tillarini o'rganish nafaqat insonning aqliy salomatligiga balkim, uning ruhiy holatiga ham ta'sir o'tkazadi. Bu borada kanadalik psixolog Jeanette Altarriba o'z kitobida quydagilarni ta'kidlaydi.

Tadqiqotlar quyidagilarni ko'rsatadi

Hissiy farqlar: Ikki tillilar turli tillarda hissiyotlarni har xil darajada kuchli ifodalaydi. Birinchi til hissiy jihatdan boyroq bo'lsa, ikkinchi til hissiy masofalanishga yordam beradi. Kitobning ruhiy salomatlik bo'limida ikki tillilikning psixoterapiya jarayoniga ta'siri muhokama qilinadi. Unda ikki tillilar uchun terapiyada qaysi til ishlatilishi bemorning hissiy javoblari va davolanish sifatiga qanday ta'sir qilishini yoritadi bu esa o'z navbatida quydagi ijobiy holatlarga olib keladi. Ikki tillar hissiy kechinmalarni ifoda qilish va qayta ishlashga ta'sir qilishi ya'ni ular bir tilda emas boshqa tillardan ham hissiyotini foydalanganligi uchun stress va travmaga oson moslashadilar va hissiy ochiqlik darajasi ham ularda boshqalarga nisbatan ancha yuqoriroq bo'ladi.

Hissiyot va til: Birinchi til odatda bolalik xotiralari va chuqur hissiy kechinmalar bilan bog'liq, ikkinchi til esa hissiy masofalanish yoki ratsional qarorlarni qo'llab-quvvatlaydi. Bilingvistik shaxslar ba'zi his-tuyg'ularini bir tilda aniqroq ifodalay oladi.

Ruhiy salomatlik: Ikki tillilik stressni boshqarishga yordam beradi va kognitiv moslashuvchanlikni oshiradi. Ikki tilli bemorlar terapiyada ularga qulay bo'lgan tilni tanlaganda yaxshiroq natijalarga erishadi.

Terapiyada til tanlovi: Tadqiqotlar ko'rsatadiki, psixoterapiya jarayonida bemor o'z ona tilida ko'proq hissiy ochiqlikni namoyon qilishi mumkin, biroq ikkinchi tildan foydalanish hissiy masofalanishni ta'minlab, travmalarni qayta ishlashni osonlashtiradi.

Kod almashinuvi: Turli tillarga o'tish (code-switching) shaxsning o'z hissiy holatini boshqarish qobiliyatiga yordam beradi. Bu, ayniqsa, madaniy kontekstlar o'zgarganda foydalidir.

Nevrologik mexanizmlar: Tadqiqotlar ikki tilli shaxslarning miyasi hissiyotlarni qayta ishlashda yuqori moslashuvchanlikni namoyon qilishini ko'rsatdi. Bu, shuningdek, stressni kamaytirishga va qarorlar qabul qilishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jeanette Altarriba va Rachel G. Morierning *Bilingualism: Language, Emotion, and Mental Health* kitobi
2. "Bilingualism in Development: Language, Literacy, and Cognition" Ellen Bialystok
3. "The Cognitive Neuroscience of Bilingualism" Tomas Heinrich Bak

EFFECTIVE APPROACHES TO TEACHING YOUNG LEARNERS

*TSPU Foreign language faculty student:
Xafizova Kamola Shukhratovna
Scientific advisor: Mirkasimova Madina*

Teaching young learners forms the foundation for their lifelong educational and personal development. With their cognitive, emotional, and social capacities rapidly developing, it is crucial to adopt effective teaching strategies that meet their unique needs. This article explores proven approaches that align with scientific and educational research.

Characteristics of Young Learners

- Naturally curious and highly imaginative.
- Learn best through interaction and hands-on activities.
- Require frequent engagement due to short attention spans.
- Thrive in nurturing, positive environments.

Effective Teaching Approaches

1. Behaviorist Approach

This method uses reinforcement and repetition to encourage desired behaviors. Tools such as sticker charts and verbal praise help establish routines and motivate students. Positive reinforcement is particularly effective for younger learners.

2. Constructivist Approach

Based on Piaget's and Vygotsky's theories, this approach focuses on learning through discovery. Activities like group problem-solving and experiments help learners connect concepts to real-world experiences.

3. Montessori Method

The Montessori approach emphasizes self-directed, hands-on learning. Specialized materials encourage independence, critical thinking, and sensory development. Teachers act as facilitators, observing and guiding learners without dictating their activities.

4. Play-Based Learning

Play is an essential tool for fostering cognitive, social, and emotional growth. Structured play activities integrate educational goals while nurturing creativity and collaboration.

5. Project-Based Learning

Encourages students to solve real-world problems through collaborative projects. This method builds teamwork, critical thinking, and problem-solving skills.

6. Differentiated Instruction

Tailoring lessons to address varied learning needs ensures inclusivity. Strategies include flexible grouping, personalized tasks, and the use of diverse resources.

7. Technology Integration

Digital tools like interactive games, apps, and smartboards make lessons engaging and accessible. Technology is particularly effective for visual and auditory learners.

Challenges in Teaching Young Learners

Managing short attention spans.

Addressing diverse learning needs within a single classroom.

Balancing academic content with emotional and social growth.

Conclusion

By combining methods like the Montessori approach, differentiated instruction, and technology integration, educators can create dynamic and inclusive learning experiences for young learners. Understanding their developmental needs is the key to fostering a lifelong love of learning.

Keywords:

Behaviorist Approach

Constructivist Approach

Montessori Method

Play-Based Learning

Differentiated Instruction

Technology Integration

Young Learners

Early Childhood Education

References

1. National Association for the Education of Young Children (NAEYC)
Insights on play-based and experiential learning.
2. Montessori Methodology
Overview of Montessori principles and classroom applications.
Mighty Kids Academy
3. Educational Psychology Research
Piaget's and Vygotsky's theories on cognitive development.
Available in academic journals on developmental psychology.
4. Effective Classroom Management
Techniques for creating structured and positive environments.
Referenced from educator training resources.

RAQAMLI MARKETING VA SOSIAL MEDIA: BREND IMIJINI YARATISHDAGI O'ZGARISHLAR

Egamberdiyev Muzaffar

Alfraganus universiteti Iqtisodiyot kafedrası PhD Dotsent v.b.

Annotatsiya: Mazkur ilmiy tezisdá raqamli marketing va sosial media marketingining brend imijini yaratishda qanday o'zgarishlarga olib kelgani tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi va ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi brendlarni yangi yondoshuvlarni qo'llashga undadi. Ushbu tezisdá, ijtimoiy tarmoqlarda brend yaratishda zamonaviy strategiyalar, reklama kontentining rolini, shuningdek, mijozlar bilan aloqalarni mustahkamlashdagi o'zgarishlar o'rganiladi. Tezisdá raqamli marketingning brend imijini shakllantirishdagi roli va sosial media platformalarining ta'siri bo'yicha so'nggi yillarda yuz bergan o'zgarishlar tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari asosida, sosial media marketingining brend imijini yaratishdagi samaradorligi va uning marketing strategiyalaridagi o'rni ko'rsatiladi.

Kalitso'zlar: Raqamli marketing, sosial media, brend imiji, marketing strategiyalari, ijtimoiy tarmoqlar, reklama kontenti, mijozlar bilan aloqalar, influencer marketing, digital transformation, interaktiv marketing.

Raqamli marketing va sosial media marketingi bugungi kunda kompaniyalar va brendlar uchun eng samarali vositalardan biriga aylangan. 21-asrning ikkinchi yarmida internet va mobil texnologiyalarining jadal rivojlanishi, shuningdek, ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi brendlarni yangi marketing yondoshuvlarini qo'llashga undadi. Brendlar endi faqat mahsulot yoki xizmatlarni sotish bilan cheklanmay, balki o'z auditoriyasi bilan yanada yaqin va interaktiv aloqalar o'rnatish orqali brend imijini yaratishga e'tibor qaratmoqda. Instagram, Facebook, Twitter, TikTok kabi ijtimoiy tarmoqlar orqali brendlar o'z mahsulot va xizmatlarini faqatgina reklama qilmay, balki o'z mijozlari bilan doimiy aloqada bo'lib, ular bilan muloqot qilish imkoniyatiga ega bo'lmoqda.

Raqamli marketingning va sosial media marketingining brend imijini yaratishdagi roli ayniqsa ahamiyatlidir, chunki bu metodlar yordamida brendlar nafaqat o'z mahsulotlari haqida ma'lumot taqdim etadi, balki mijozlar bilan interaktiv va shaxsiylashtirilgan muloqotda bo'lish imkoniyatini qo'lga kiritadi. Ushbu tezisdá raqamli marketingning brend yaratishda qanday o'zgarishlarga olib kelgani, sosial media platformalarining brend imijini shakllantirishdagi roli va samaradorligi tahlil qilinadi.

TAHLIL

1. Raqamli Marketing va Sosial Media Platformalarining Rivojlanishi

Raqamli marketingning rivojlanishi internetning keng tarqalishi, mobil qurilmalarning ommalashuvi va raqamli texnologiyalarning tez sur'atlarda rivojlanishi bilan bog'liq. Ijtimoiy tarmoqlar marketingning yangi davrini boshladi. Endi brendlar va kompaniyalar faqat an'anaviy reklama vositalaridan foydalanmasdan, balki o'z auditoriyalari bilan doimiy aloqada bo'lish, ularning fikrlarini eshitish va shaxsiylashtirilgan takliflar orqali yanada yaqin aloqalarni o'rnatishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqishmoqda. Misol uchun, Instagram va Facebook kabi platformalarda brendlar reklama va kontent orqali mijozlari bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqot qilishlari mumkin.

2. Brend Imijini Yaratishda Raqamli Marketingning O'рни

Raqamli marketing brend imijini shakllantirishda asosiy vosita sifatida ishlatilmoqda. Kompaniyalar o'z brendlarini yaratishda social media marketingi yordamida ma'lumot tarqatish, auditoriya bilan muloqot qilish, brendning asosiy qadriyatlarini va imijini targ'ib qilishmoqda. Instagram va Facebook kabi platformalar nafaqat brendni tanitishga, balki uning imijini o'zgartirish va mijozlar orasida ishonchni mustahkamlashga yordam beradi.

3. Ijtimoiy Tarmoqlarda Reklama Kontentining Rolini Tahlil qilish

Sosial media marketingining muvaffaqiyatini ta'minlashda reklama kontentining roli katta. Brendlar, o'zlarining mahsulotlarini va xizmatlarini targ'ib qilishda innovatsion yondoshuvlarni qo'llamoqda. Kontent marketingi orqali brendlar faqat mahsulotlarni sotish bilan cheklanmay, balki ularning qiymatini, foydasini va brendga oid hikoyalarni taqdim etishmoqda. Shaxsiylashtirilgan reklama kontenti, videolar, blog postlari, infografikalar va Instagram hikoyalari mijozlarni brendga jalb qilish va ularning sadoqatini oshirish uchun samarali vositalarga aylangan.

4. Influencer Marketingi va Brend Imijini Shakllantirish

Sosial media marketingidagi yana bir muhim tendensiya — influencer marketingi. Brendlar o'z mahsulotlarini yoki xizmatlarini ma'lum ijtimoiy tarmoq yulduzlari, blogerlar va mashhurlar orqali targ'ib qilishmoqda. Bu yondoshuv, brendning imijini yaratish va auditoriya bilan ishonchli aloqalar o'rnatishda katta rol o'ynaydi. Tadqiqotda, influencer marketingining brend imijini yaratishdagi samaradorligi ham tahlil qilinadi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, sosial media marketingi brend imijini yaratish va mijozlar bilan aloqalarni mustahkamlashda juda samarali vosita hisoblanadi. Brendlar ijtimoiy tarmoqlarda muntazam ravishda faoliyat yuritib, mijozlari bilan doimiy muloqotda bo'lishmoqda. Bu esa, mijozlarning brendga bo'lgan ishonchini oshiradi, ular bilan aloqalarni mustahkamlashga yordam beradi va brendning bozordagi o'rnini mustahkamlaydi.

Tezisdagi raqamli marketing va sosial media platformalarining brend imijini yaratishdagi roli va samaradorligi tahlil qilindi. Ushbu tahlillar orqali, ijtimoiy tarmoqlar orqali marketingning brend yaratishda qanday o'zgarishlarga olib kelganini ko'rsatish mumkin. Raqamli marketingning muvaffaqiyatli qo'llanishi, kompaniyalarga mijozlar bilan yanada yaqin aloqalar o'rnatish, shaxsiylashtirilgan xizmatlarni taklif qilish va ular bilan samarali muloqot qilish imkonini beradi.

Xulosa

Raqamli marketing va sosial media marketingi brend imijini yaratishda katta o'zgarishlar kiritdi. Brendlar uchun marketing strategiyalarini yaratishda ijtimoiy tarmoqlar va raqamli vositalar asosiy o'rin egallaydi. Ushbu marketing usullari nafaqat mahsulotni targ'ib qilish, balki mijozlar bilan yanada samimiy va o'zaro manfaatli aloqalar o'rnatishga yordam beradi. Shaxsiylashtirilgan reklama, influencer marketing, va interaktiv muloqot orqali kompaniyalar o'z brend imijini yanada kuchaytirishlari mumkin. Raqamli marketing va sosial media marketingining brend imijini yaratishdagi o'zgarishlari kompaniyalar uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda va kelajakda bu usullar yanada keng tarqaladi.

ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). *Users of the World, Unite! The Challenges and Opportunities of Social Media*. Business Horizons, 53(1), 59-68.
2. Kotler, P., & Keller, K. L. (2016). *Marketing Management* (15th ed.). Pearson Education.
3. Mangold, W. G., & Faulds, D. J. (2009). *Social Media: The New Hybrid Element of the Promotion Mix*. Business Horizons, 52(4), 357-365.
4. **Salimov, T. (2020).** *Sosial media va raqamli marketing: Amaliy yondashuvlar va metodlar*. Tashkent: Innovatsiya.
5. **Toshpulatov, A. (2017).** *Bozor iqtisodiyoti va marketing: Nazariy va amaliy yondashuvlar*. Tashkent: Fan.
6. **G'ulomov, D. (2019).** *Raqobatbardosh marketing strategiyalari: O'zbekiston misolida*. Tashkent: Turon Zamin.
7. **Akramov, F. (2021).** *Raqamli marketingning yangi trendlar va uning samaradorligi*. Tashkent: Marketing Press.

SOCIAL MEDIA MARKETINGI VA MIJOZLAR SADOQATI: O‘ZBEKISTON MISOLIDA

Egamberdiyev Muzaffar

Alfraganus universiteti Iqtisodiyot kafedrası PhD Dotsent v.b.

Annotatsiya: Mazkur ilmiy tezisda O‘zbekiston bozorida Social media marketingining mijozlar sadoqatiga ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqotda O‘zbekistonning eng mashhur ijtimoiy tarmoqlari – Instagram, Facebook va TikTok orqali amalga oshirilgan marketing kampaniyalarining samaradorligi o‘rganiladi. Mijozlar sadoqatini oshirishda asosiy omillar, shaxsiylashtirilgan reklama kontenti, mijozlarga tezkor javob berish va reklama vositalarining o‘z vaqtida va to‘g‘ri yo‘naltirilishining ahamiyati tahlil qilinadi. Ushbu tezisda shuningdek, mijozlar bilan aloqalarni mustahkamlashda Social media marketingining yangi yondoshuvlaridan foydalanish imkoniyatlari ham ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari, ijtimoiy tarmoqlarda mijozlar bilan doimiy aloqada bo‘lish va brendga bo‘lgan sadoqatni oshirish uchun qanday marketing strategiyalarini qo‘llash samarali ekanligini aniqlashga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: Social media marketingi, mijozlar sadoqati, O‘zbekiston, Instagram, Facebook, TikTok, shaxsiylashtirilgan reklama, marketing strategiyalari, interaktiv marketing, mijozlar bilan aloqalar.

Social media marketingi bugungi kunda kompaniyalar va brendlar uchun eng samarali vositalardan biriga aylangan. Xususan, O‘zbekistonda ijtimoiy tarmoqlarning jadal o‘shishi, kompaniyalar uchun marketingni yangi darajaga olib chiqish imkonini yaratmoqda. Instagram, Facebook, TikTok kabi platformalar orqali brendlar o‘z mijozlari bilan bevosita muloqot qilib, ularning ehtiyoj va qiziqishlarini tushunishga harakat qilmoqdalar. Ushbu tezisning maqsadi, O‘zbekiston misolida Social media marketingi yordamida mijozlar sadoqatini oshirishda qo‘llanilayotgan samarali strategiyalarni tahlil qilishdir.

Mijozlar sadoqati — bu brend yoki kompaniyaga bo‘lgan doimiy qiziqish va sodiqlikni anglatadi. Bu, o‘z navbatida, kompaniyaning uzoq muddatli muvaffaqiyatini ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi. Shuning uchun, ijtimoiy tarmoqlarda brend imijini yaratish va mijozlar bilan aloqalarni mustahkamlash orqali sadoqatni oshirish marketingning ustuvor vazifasiga aylanishi kerak.

Tezisda O‘zbekiston bozoridagi asosiy ijtimoiy tarmoqlar va ulardan samarali foydalanish yo‘llari, shuningdek, shaxsiylashtirilgan reklama, interaktiv muloqot va kontent marketingi kabi yangi yondoshuvlar tahlil qilinadi.

О‘zbekiston bozoridagi ijtimoiy tarmoqlar va ular orqali marketing

О‘zbekistonning ijtimoiy tarmoq bozoridagi holati, statistik ma’lumotlar asosida, turli yosh guruhlar va iste’molchilarning qiziqishlari tahlil qilinadi. 2024 yilgi ma’lumotlarga ko‘ra, O‘zbekiston aholisi orasida Instagram va Facebook eng mashhur platformalardir. TikTok esa yoshlar orasida katta ommalashmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar orqali o‘z mahsulot yoki xizmatlarini targ‘ib qilayotgan brendlar nafaqat reklama qilish, balki mijozlar bilan interaktiv muloqotda bo‘lish imkoniyatiga ega.

Mijozlar sadoqatini oshirishda Social media marketingining roli

Mijozlar sadoqatini oshirishda asosiy omil — bu shaxsiylashtirilgan yondoshuv. Mijozlar uchun maxsus takliflar, eksklyuziv kontent va ijtimoiy tarmoqlarda faol muloqot orqali ularning brendga bo‘lgan sadoqatini mustahkamlash mumkin.

Tadqiqotda, O‘zbekiston bozoridagi muvaffaqiyatli brendlar misolida, Social media marketingi yordamida mijozlar bilan aloqalarni qanday mustahkamlash mumkinligi tahlil qilinadi. Bu jarayonda, reklama kontentining sifatiga, uning maqsadli auditoriyaga to‘g‘ri yo‘naltirilganiga, va marketing strategiyasining o‘z vaqtida amalga oshirilishiga katta e’tibor beriladi.

О‘zbekiston misolida brendlarning Social media marketing strategiyalari

O‘zbekistonlik kompaniyalar, o‘z mijozlariga xizmatlarni taklif qilishda ijtimoiy tarmoqlarda turli yondoshuvlarni qo‘llamoqda. Ularning orasida shaxsiylashtirilgan reklama, mahsulot haqidagi yangi axborotlarni tezkor yetkazib berish va mijozlar bilan real vaqt rejimida muloqot qilish kabilar mavjud.

Tadqiqotda, ayrim o‘zbek brendlarining samarali Social media marketing kampaniyalari misolida brend yaratish va mijozlar sadoqatini oshirishda qanday strategiyalarni qo‘llashlari haqida tahlil qilinadi.

NATIJARLAR

Tezis natijalariga ko‘ra, O‘zbekistonda Social media marketingi kompaniyalar uchun brend imijini yaratishda va mijozlar sadoqatini oshirishda samarali vosita hisoblanadi. Tadqiqotda ko‘rsatilganidek, shaxsiylashtirilgan marketing, mijozlar bilan bevosita muloqot qilish, va interaktiv reklama kontenti ishlatilishi orqali mijozlarning brendga bo‘lgan sadoqati sezilarli darajada oshdi. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlarda brend faoliyatini kengaytirish va mijozlar bilan uzoq muddatli aloqalar o‘rnatish uchun innovatsion yondoshuvlar, masalan, "influencer marketing" va "user-generated content" kabi texnikalar muhim rol o‘ynaydi.

Diagramma 1. Mijozlar Sadoqatini Oshirishdagi Samarali Yondoshuvlar

Yondoshuv	Samaradorlik darajasi (%)
Shaxsiylashtirilgan reklama	80%
Mijozlar bilan interaktiv aloqalar	70%
Influencer marketing	60%
Eksklyuziv kontent va takliflar	55%

XULOSA

O'zbekiston bozorida Social media marketingining mijozlar sadoqatiga ta'siri sezilarli darajada o'smoqda. Instagram, Facebook, va TikTok kabi platformalar orqali brendlar o'z auditoriyasini nafaqat jalb qilmoqda, balki mijozlarning brendga bo'lgan sadoqatini oshirishga muvaffaqiyatli yondashmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Social media marketingi orqali kompaniyalar mijozlarga shaxsiylashtirilgan takliflar, eksklyuziv kontent va real vaqt rejimida interaktiv muloqot orqali yanada yuqori sadoqatni ta'minlashlari mumkin. O'zbekiston bozorida Social media marketingining raqobatbardoshlikni oshirishdagi muhim roli, uzoq muddatli muvaffaqiyat uchun asosiy omil bo'lib qolmoqda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). *Users of the World, Unite! The Challenges and Opportunities of Social Media*. Business Horizons, 53(1), 59-68.
2. Kotler, P., & Keller, K. L. (2016). *Marketing Management* (15th ed.). Pearson Education.
3. Mangold, W. G., & Faulds, D. J. (2009). *Social Media: The New Hybrid Element of the Promotion Mix*. Business Horizons, 52(4), 357-365.
4. **Toshpulatov, A. (2017).** *Bozor iqtisodiyoti va marketing: Nazariy va amaliy yondashuvlar*. Tashkent: Fan.
5. **G'ulomov, D. (2019).** *Raqobatbardosh marketing strategiyalari: O'zbekiston misolida*. Tashkent: Turon Zamin.
6. **Salimov, T. (2020).** *Social media va raqamli marketing: Amaliy yondashuvlar va metodlar*. Tashkent: Innovatsiya.

IMPROVING ACCOUNTING FOR EXCLUSIVE RIGHTS UNDER PATENTS AND LICENSES

N.D.Makhmudova - teacher of institute "ISFT"

Abstract. The increasing role of intellectual property (IP) assets, particularly patents and licenses, in driving corporate value highlights the inadequacies of current accounting practices. Existing standards, such as IAS 38 and ASC 350, often fail to adequately reflect the unique economic and legal characteristics of these intangible assets. This paper critically examines these shortcomings and proposes an enhanced accounting framework. Incorporating advanced valuation models, industry-specific amortization techniques, and dynamic impairment testing, the framework aims to improve the representation of exclusive rights in financial reporting. Empirical analysis demonstrates how this approach enhances decision-usefulness for stakeholders and aligns accounting with economic realities.

Introduction

Patents and licenses grant exclusive rights, enabling businesses to safeguard their innovations and derive economic benefits. As industries such as pharmaceuticals, technology, and entertainment become increasingly IP-driven, the accurate accounting of these assets has become critical for assessing corporate performance and investor decision-making.

Despite their growing significance, patents and licenses are frequently misrepresented in financial statements due to limitations in existing accounting frameworks. These limitations often lead to:

- Overreliance on historical cost methods, which fail to capture future economic potential.
- Inconsistent practices in capitalizing, amortizing, and impairing IP assets.
- Challenges in aligning accounting standards with legal and technological realities.

Research Objectives:

1. Analyze the challenges posed by the unique characteristics of patents and licenses in financial reporting.
2. Develop an accounting framework that incorporates advanced valuation and reporting techniques.
3. Assess the proposed framework's effectiveness using real-world data and case studies.

Methods

This study employs a multifaceted research methodology:

1. Literature Review

Key academic and industry literature, including primary standards like IAS 38 (Intangible Assets) and ASC 350, were reviewed. The analysis also included regulatory guidance, valuation theories, and IP-focused accounting studies.

2. Case Study Analysis

Financial reports from 20 companies in IP-intensive sectors (pharmaceuticals, technology, and media) were examined to understand the impact of current accounting practices on their financial outcomes.

3. Empirical Testing

Economic data was collected to simulate the effects of alternative accounting treatments on key performance indicators (KPIs) such as net income, asset turnover, and market-to-book ratio.

4. Framework Development

The findings informed the design of an enhanced accounting model incorporating:

- Dynamic valuation approaches (e.g., multi-period excess earnings method, real options theory).
- Refined amortization schedules tied to the economic lifecycle of the asset.
- Robust impairment testing aligned with market conditions.

Results

Key Findings from Literature Review

1. Recognition Challenges: Current standards mandate capitalizing only development-phase expenditures, leaving significant R&D costs expensed, despite their future economic benefits.

2. Measurement Inadequacies: Valuation is often based on acquisition costs, ignoring intangible benefits like market positioning or exclusivity.

3. Disclosure Limitations: Financial reports often provide minimal information on the assumptions and methodologies used in IP valuation.

Case Study Insights

Analysis of financial reports revealed discrepancies in:

- R&D Treatment: Over 60% of companies expensed IP-related R&D despite identifiable future benefits.
- Amortization Methods: Uniform schedules often failed to match revenue patterns, leading to distorted profit figures.
- Impairment Testing: Only 40% of companies conducted regular impairment reviews, resulting in delayed recognition of asset devaluation.

Empirical Testing Results

The proposed framework demonstrated:

- Improved Asset Valuation: Application of real options theory increased reported patent values by an average of 35%, better reflecting their potential.
- Enhanced Earnings Accuracy: Dynamic amortization aligned profit recognition with economic performance, reducing volatility by 20%.
- Stronger Stakeholder Confidence: Enhanced disclosures reduced information asymmetry, improving market reactions to financial reports.

Proposed Framework

Recognition: Expand capitalization criteria to include early-stage R&D with probable economic benefits.

Measurement: Incorporate advanced valuation models:

- Multi-Period Excess Earnings Method (MPEEM): Captures the asset's contribution to incremental profits.
- Real Options Valuation (ROV): Quantifies strategic flexibility in managing IP.

Amortization: Tie amortization schedules to expected revenue streams, enabling better matching of costs and benefits.

Impairment Testing: Conduct annual reviews using market data, competitive analysis, and discounted cash flow projections.

Disclosures: Mandate detailed reporting on valuation assumptions, amortization rationale, and impairment review criteria.

Discussion

The findings underscore the limitations of static and cost-based approaches in accounting for patents and licenses. The proposed framework offers a more accurate representation of these assets by:

- Capturing Economic Value: Advanced valuation models reflect the future benefits and risks associated with IP.
- Aligning with Industry Dynamics: Tailored amortization and impairment processes accommodate sector-specific challenges, such as the regulatory landscape in pharmaceuticals or rapid obsolescence in technology.
- Enhancing Transparency: Comprehensive disclosures enable better risk assessment and investment decisions.

Adopting this framework requires firms to invest in specialized valuation expertise and implement robust internal controls. However, the benefits, including improved investor confidence and better alignment with economic reality, outweigh these costs.

Potential challenges include standardizing valuation practices globally and addressing the subjectivity inherent in advanced modeling techniques. Further

research is needed to refine these methodologies and explore the impact of evolving technologies like artificial intelligence on IP valuation.

Conclusion

Accounting for patents and licenses is at a crossroads. The proposed framework bridges the gap between current practices and the economic realities of IP-intensive industries. By addressing recognition, measurement, and disclosure shortcomings, the framework enhances the decision-usefulness of financial statements while aligning accounting practices with corporate strategies and market expectations. Future studies should expand on this work by investigating cross-jurisdictional compatibility and exploring the role of digital IP assets in financial reporting.

References

1. IASB. (2018). IAS 38: Intangible Assets.
2. FASB. (2020). ASC 350: Intangibles—Goodwill and Other.
3. Kaplan, R. S., & Norton, D. P. (2006). *The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action*.
4. Parr, R. L., & Sullivan, P. H. (2017). *Intellectual Property Management in Organizations*.
5. Deloitte. (2023). *The Future of Intellectual Property Valuation and Accounting*.
6. PwC. (2022). *Emerging Trends in Accounting for Intangibles*.
7. Kossovsky, N. (2012). *Intangible Asset Monetization: The Promise of Intangible Asset Value*.

INFORMATIKA DARSLARI UCHUN KO'RGAZMALI QUOLLAR TAYYORLASH

ИЗГОТОВЛЕНИЕ НАГЛЯДНЫХ ПОСОБИЙ ДЛЯ УРОКОВ ИНФОРМАТИКИ CREATING VISUAL AIDS FOR COMPUTER SCIENCE LESSONS

Mamatova Zilolaxon Xabibulloxonovna

*Farg'ona davlat universiteti dotsenti, pedagogika fanlari
bo'yicha falsafa doktori(PhD)*

Mahmudjonova Mashhuraxon Abdulhamid qizi

*Farg'ona davlat universiteti fizika-matematika fakulteti
amaliy matematika yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Annotatsiya: Informatika darslarida ko'rgazmali qurollar dars samaradorligini oshirishning muhim vositasi hisoblanadi. Ushbu maqolada informatika darslari uchun ko'rgazmali qurollarni tayyorlash jarayonida foydalaniladigan materiallar, vositalar va metodlar muhokama qilinadi. Shu bilan birga, ko'rgazmali qurollar yordamida o'quvchilarning bilim va qobiliyatlarini oshirish usullari ham ko'rsatib berilgan.

Аннотация: Наглядные пособия на уроках информатики являются важным инструментом для повышения эффективности обучения. В статье рассматриваются материалы, инструменты и методы, используемые при создании наглядных пособий для уроков информатики. Также описаны способы повышения знаний и навыков учащихся с их помощью.

Abstract: Visual aids in computer science lessons are essential tools for enhancing the effectiveness of teaching. This article explores the materials, tools, and methods used to create visual aids for computer science classes, as well as ways to improve students' knowledge and skills through their use.

Kalit so'zlar: informatika, ko'rgazmali qurollar, ta'lim samaradorligi, materiallar, o'qitish usullari.

Ключевые слова: информатика, наглядные пособия, эффективность обучения, материалы, методы обучения.

Key words: computer science, visual aids, teaching effectiveness, materials, instructional methods.

KIRISH

Informatika hozirgi zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas qismi hisoblanadi. O'quvchilarga nazariy va amaliy bilimlarni yetkazishda dars jarayonining samaradorligini oshirish uchun ko'rgazmali qurollardan foydalanish muhim ahamiyat

kasb etadi. Ko'rgazmali qurollar mavzuni osonroq tushuntirish, o'quvchilarning e'tiborini jalb qilish va ularda yangi bilimlarni o'zlashtirishga qiziqish uyg'otish uchun xizmat qiladi.

Quyida informatika darslari uchun ko'rgazmali qurollarni tayyorlash va ulardan foydalanish bo'yicha usullar bayon qilinadi:

1. Vizual materiallarni yaratish uchun vositalar.

Ko'rgazmali qurollar tayyorlash uchun quyidagi vositalardan foydalanish mumkin:

Multimediali dasturlar: Prezentatsiyalar yaratish uchun PowerPoint, Canva yoki Prezi kabi dasturlarni ishlatish.

Grafik muharrirlar: Diagrammalar va grafikalar tayyorlash uchun Adobe Illustrator, CorelDRAW yoki Inkscape kabi vositalar.

Onlayn platformalar: 3D modellashtirish yoki interaktiv vizualizatsiya uchun SketchUp yoki Tinkercad kabi platformalar.

Bu vositalar yordamida darslar uchun slaydlar, infografikalar, interaktiv o'yinlar va modellar yaratish mumkin.

2. Ko'rgazmali qurollarning turlari.

Informatika darslarida qo'llaniladigan asosiy ko'rgazmali qurollar quyidagilardan iborat:

Interaktiv taxtalar uchun materiallar: O'quvchilarning e'tiborini jalb qilish va ularga mavzuni amaliy tarzda o'rgatish uchun interaktiv prezentatsiyalar va simulyatsiyalar tayyorlash.

Poster va diagrammalar: Algoritmalar va dasturiy yechimlarni tushuntirish uchun grafiklar va blok-sxemalar ishlatish.

Amaliy modellar: Ma'lumotlar tuzilmalari yoki tarmoqlarni ko'rsatish uchun 3D printer orqali yaratilgan jismoniy modellar.

Animatsiya va video darslar: Mavzuni chuqurroq tushuntirish uchun qisqa va aniq videolar yaratish.

3. Tayyorlash bosqichlari.

Ko'rgazmali qurollarni yaratish jarayoni quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

-Maqsadni aniqlash: Darsning mavzusi va maqsadiga mos keluvchi qurollarni tanlash.

- Materiallarni yig'ish: Qurollar uchun kerakli ma'lumotlar va grafiklarni tayyorlash.

- Ishlab chiqish: Dasturiy vositalardan foydalanib materiallarni tayyorlash.

- Sinov va baholash: Yaratilgan qurollarni sinovdan o'tkazish va o'quvchilar uchun qanchalik samarali ekanini tahlil qilish.

4. Ko'rgazmali qurollarning afzalliklari va cheklovlari.

Afzalliklari:

- O'quvchilarning mavzuni yaxshiroq tushunishiga yordam beradi.
- Dars jarayonini qiziqarli va jonli qiladi.
- O'quvchilarning ijodiy va analitik fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Cheklovlari:

- Tayyorlash va qo'llash uchun ko'proq vaqt va resurs talab etiladi.
- Dasturiy vositalar bilan ishlashni bilmagan o'qituvchilar uchun qiyinchilik tug'dirishi mumkin.

Ushbu maqolada informatika darslari uchun ko'rgazmali qurollarni tayyorlashda foydalaniladigan uchta asosiy metod haqida so'z yuritiladi: interaktiv taqdimotlar tayyorlash, taqrizli jadvallar yaratish va virtual laboratoriya muhitidan foydalanish.

1. Interaktiv taqdimotlar tayyorlash. Interaktiv taqdimotlar o'quv jarayonini vizual va dinamik qilish uchun juda samarali vositadir. Ushbu metod orqali murakkab mavzularni sodda va qiziqarli tarzda tushuntirish mumkin. Ushbu metodni amalga oshirish quyidagi bosqichlardan iborat:

a) dasturlar va vositalarni tanlash

Interaktiv taqdimotlar tayyorlash uchun Microsoft PowerPoint, Canva yoki Prezi kabi dasturlardan foydalanish mumkin. Ushbu platformalar mavzuni rang-barang va qiziqarli qilib ko'rsatishga imkon beradi.

b) vizual kontent yaratish

Murakkab mavzularni tushuntirish uchun diagramma, grafik, animatsiya va infografikalarni taqdimotga qo'shish kerak. Masalan, dasturlash blok-sxemalarini animatsiya yordamida harakatlantirish orqali ularning ishlash jarayonini tushuntirish mumkin.

c) interaktiv elementlar qo'shish

Interaktiv taqdimotlar o'quvchilarni faollikka chorlaydi. Masalan, slaydlarga kichik testlar, savollar yoki kod yozish vazifalarini qo'shish mumkin. Shuningdek, o'quvchilar uchun o'yin shaklida kichik topshiriqlar qo'shib, mavzuni mustahkamlashga yordam beriladi.

Interaktiv taqdimotlar informatika darslarini nafaqat qiziqarli, balki o'quvchilarning mavzuni eslab qolishini ham osonlashtiradi.

2. Taqrizli jadvallar yaratish

Taqrizli jadvallar informatika mavzularini tizimlashtirish va tushunarli ko'inishda ifodalash uchun mo'ljallangan vositadir. Ushbu metod quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

a) dasturiy taʼminotdan foydalanish

Microsoft Excel, Google Sheets yoki LibreOffice Calc kabi elektron jadvallar dasturidan foydalanib, murakkab mavzularni tizimlashtirish mumkin. Masalan, operatsion tizimlarning solishtirma jadvalini yaratish orqali oʻquvchilarga ularning afzalliklari va kamchiliklarini tushuntirish osonlashadi.

b) tarkibni tuzish

Jadvallarga mavzuga tegishli barcha maʼlumotlarni kiritish lozim. Masalan, dasturlash tillarini oʻrganish boʻyicha quyidagi taqrizli jadvalni tuzish mumkin:

- Dasturlash tili nomi.
- Asosiy operatorlari.
- Afzalliklari va kamchiliklari.
- Qaysi sohalarda qoʻllanilishi.

c) vizual taqdimot

Jadval elementlarini ranglar, piktogrammalar va grafikalar bilan ajratish orqali maʼlumotni oʻquvchilar uchun qiziqarli va tushunarli qilish mumkin. Rangli jadvallar oʻquvchilarning diqqatini jalb qiladi va ularga mavzuni tezroq oʻzlashtirishga yordam beradi.

Taqrizli jadvallar murakkab maʼlumotlarni tuzilmaga solishga va tizimli fikrlash koʻnikmasini shakllantirishga yordam beradi.

3. Virtual laboratoriya muhitidan foydalanish

Virtual laboratoriya muhiti informatika darslarini yanada interaktiv va amaliy qilish uchun ajoyib vositadir. Bu metod yordamida oʻquvchilar real muhitda ishlash qobiliyatini rivojlantirishi mumkin.

a) virtual platformalar tanlash

Hozirgi kunda koʻplab bepul va pullik platformalar mavjud. Masalan, Code.org, Scratch, yoki Google Colab platformalaridan foydalanib, dasturlash yoki algoritmlar bilan ishlash boʻyicha amaliy mashgʻulotlar tashkil qilish mumkin.

b) amaliy topshiriqlar tashkil qilish

Virtual laboratoriyalarda oʻquvchilar uchun turli darajadagi topshiriqlarni taqdim etish mumkin. Masalan, Python dasturlash tilida oddiy matematik hisob-kitoblardan murakkab maʼlumotlar bazasini yaratishgacha boʻlgan jarayonni bajarish.

c) jarayonni nazorat qilish

Oʻqituvchi oʻquvchilarning faoliyatini kuzatib, ularning natijalarini baholashi va maslahatlar berishi mumkin. Bu esa har bir oʻquvchining individual rivojlanishini taʼminlaydi.

Virtual laboratoriyalar yordamida oʻquvchilar nafaqat nazariy bilimlarga ega boʻlishadi, balki amaliy koʻnikmalarni ham rivojlantiradi.

XULOSA

Informatika darslari uchun ko'rgazmali qurollar tayyorlash dars jarayonini yanada samarali qilishga yordam beradi. To'g'ri tanlangan va mohirlik bilan yaratilgan vizual materiallar orqali o'quvchilarning bilimlarini mustahkamlash va ularda mavzuga bo'lgan qiziqishni oshirish mumkin. Bu borada o'qituvchilarning ijodkorligi va texnik ko'nikmalari muhim rol o'ynaydi.

Yuqorida keltirilgan metodlardan foydalanish o'quv jarayonini yanada samarali qiladi. Interaktiv taqdimotlar o'quvchilarni qiziqitirsa, taqrizli jadvallar mavzuni tizimli tushunishga yordam beradi. Virtual laboratoriyalar esa o'quvchilarni real muhitda ishlashga o'rgatadi. Ushbu metodlarni birlashtirib foydalanish informatika darslarini yanada boyitishga va o'quvchilarning bilim olish jarayonini samarali qilishga xizmat qiladi. Ko'rgazmali qurollarni tayyorlash nafaqat o'qituvchi, balki o'quvchilarning ijodkorligini oshiradi. Zamonaviy texnologiyalar imkoniyatlaridan foydalanib, informatika darslarini qiziqarli va tushunarli qilish o'quv jarayonining samaradorligini oshirishga yordam beradi

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Qosimov A.A., "Zamonaviy pedagogik texnologiyalar". Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti, 2020.
2. Mamatov Sh.S., "Axborot texnologiyalari asoslari". Farg'ona: Iqtisodiyot nashriyoti, 2019.
3. Sharipov U.U., "Informatika va axborot texnologiyalari". Toshkent: O'qituvchi, 2021.

MODERN DIAGNOSIS OF TUBERCULOSIS INFECTION

Alimova Gulrukh Salimovna

*Bukhara State Medical Institute, department of
phthysiology and pulmonology*

Annotation. Latent tuberculosis infection (LTBI) defines the reservoir of tuberculosis in society, and therefore accurate and rapid diagnostics play a key role in disease control. The article defines and characterizes modern methods of LTBI diagnostics, analyzes their main advantages and disadvantages. Latent tuberculosis infection (LTBI) is defined as a state of persistent immune response to antigens of *Mycobacterium tuberculosis* (*M. tuberculosis*) (MBT) that have previously entered the body in the absence of clinical manifestations of active tuberculosis (TB) [1,2]. According to WHO experts, about one quarter of the world's population has latent tuberculosis, including children. Materials and methods. For the period from 2019-2021, a prospective study was conducted in the Department of Pediatric phthysiology to study the informativeness of Diaskintest in the complex diagnosis of tuberculosis in children. Results and discussion. Intoxication syndrome was moderate in 39.1% (46) cases, pronounced in 43.1% (51), and absent in 16.5% (20). At the same time, patients had normergic sensitivity to tuberculin according to Mantoux 2TE in 62.5% (75; $m = 12.3 \pm 0.2$) of cases, in 17.5% (21) there was a low level of specific sensitization ($m = 5.5 \pm 0.2$), in 20.0% (24) hyperergic sensitivity. Conclusion. Thus, the study of latent tuberculosis infection is a pressing issue, since LTBI is a reservoir of future tuberculosis, and without control over it, all efforts to combat tuberculosis will be ineffective [60].

Key words: tuberculosis, latent tuberculosis infection, diagnostics, immunological tests, tuberculin diagnostics, ATR, IGRA test T.B.

Latent tuberculosis infection (LTBI) is defined as a state of persistent immune response to antigens of *Mycobacterium tuberculosis* (*M. tuberculosis*) (MVT) that have previously entered the body in the absence of clinical manifestations of active tuberculosis (TB) [1,2]. According to WHO experts, about one quarter of the world's population has latent tuberculosis, including children [1]. The rest of the population either completely clears the pathogen [3] or develops latent tuberculosis infection (LTBI), a state of immunological sensitization in the absence of clinical signs and symptoms of the disease [4]. The risk that people infected with *M. tuberculosis* will develop tuberculosis during their lifetime is 5-15%, with the disease most often developing within the first five years from the time of primary infection, mainly in

childhood [1]. Tuberculosis remains one of the infectious diseases that claim the greatest number of lives, as there remain serious gaps in treatment and prevention [5,6]. The term LTBI is recommended to be used for patients infected with *Mycobacterium tuberculosis* without clinical and other symptoms of active disease [9]. According to WHO experts, the basic elements of the "Global TB Strategy after 2015" are patient-oriented activities (personalized medicine paradigm). First of all, this is vaccination against tuberculosis and early diagnosis of tuberculosis, systematic screening of persons in contact and high-risk groups, as well as preventive treatment of those at high risk [1]. The existing new paradigm is aimed at prevention, while paying attention to the presence of the LTBI reservoir, which is important for reducing the incidence of tuberculosis, and in combination with treatment of all cases of infection should lead to the elimination of tuberculosis by 2050 [7]. At the same time, the factors that contribute to the progression of latent infection to disease are currently not fully understood [8], and existing methods for detecting and diagnosing tuberculosis infection in children do not allow differentiating latent infection from active tuberculosis [9-11]. Currently, there is an active search for LTBI biomarkers for early diagnosis and prediction of the development of active tuberculosis infection [10]. The main goal of diagnosing latent tuberculosis infection is to provide preventive therapy to individuals at high risk of developing tuberculosis: "the intent to diagnose is the intent to treat" [9-11]. Considering the relevance of the problem of differential diagnosis of latent and active tuberculosis infection in children to optimize its prevention [10], the lack of effective tools, including the "gold standard" for its early diagnosis and prognosis in children [8], the availability of limited data on factors of tuberculosis infection progression, including genetic factors, despite their great practical importance [12], as well as the difficulties associated with the identification of specific antigens depending on the stage of tuberculosis infection for their use in diagnostic tests in children [10], the authors determine the insufficient development of the chosen topic, making it an area of interest for pediatrics and phthisiology.

Materials and methods. For the period from 2019-2021, a prospective study was conducted in the Department of Pediatric phthisiology to study the informativeness of Diaskintest in the complex diagnosis of tuberculosis in children. The analysis of the results of the tuberculin Mantoux 2TE skin test was carried out by introducing purified tuberculin in standard dilution (ready-made form), and a sample with a tuberculosis recombinant allergen in standard dilution - Diaskin test (DST). Quantitative determination of interferon gamma (IFN γ) by enzyme immunoassay (ELISA, ELISA) was used to detect in vitro cellular response to stimulation by these peptide antigens associated with *Mycobacterium tuberculosis* infection. In 66.8% (78) of cases, patients were identified and referred for examination on increasing

sensitivity to tuberculin, 35 people were examined by contact with a tuberculosis patient (29.2%), and 5 children by complaint (4.1%).

Results and discussion. Intoxication syndrome was moderate in 39.1% (46) cases, pronounced in 43.1% (51), and absent in 16.5% (20). At the same time, patients had normergic sensitivity to tuberculin according to Mantoux 2TE in 62.5% (75; $m = 12.3 \pm 0.2$) of cases, in 17.5% (21) there was a low level of specific sensitization ($m = 5.5 \pm 0.2$), in 20.0% (24) hyperergic sensitivity. According to DST, the test was negative in 58 (48.3) people, doubtful in 6 (5.0) ($m = 3.2 \pm 0.1$) and in 56 (46.7) (12.7; $m = 18.0 \pm 0.3$) children positive. The CF test in 57.5% (69) showed a negative result, in 41.7% (50) – positive, in 0.8% (1) – doubtful, which in 87.5% confirms the positive result of DST and allows us to determine a differentiated approach to the appointment of CF. In the complex of serological reactions, the titer of specific antibodies for all reactions was lower than diagnostic in 56.7% (68) of cases, in 30.8% (37) – positive for one and two reactions, which is possible in the presence of MBT infection. In 12.5% (15) of cases in children, a positive AT titer was determined by three and four reactions, which indicated the activity of tuberculosis infection.

A direct dependence of the severity of intoxication syndrome was revealed with negative and positive Diaskin -test, as well as with positive and negative CF. The absence of clinical symptoms was noted significantly often with negative DST (66.7) and CF (80.9), with positive DST (67.3) and CF (59.6), the symptoms of intoxication were significantly often pronounced. There was no similar dependence in children with different sensitivity to tuberculin according to Mantoux 2TE and manifestations of intoxication syndrome. The analysis of the results of immunological tests (Diaskin -test, P. Mantoux 2TE) and radiological (MSCT and MSCT-AG) characteristics of intra-thoracic lymph nodes in the examined children was carried out. In children with low and medium sensitivity to tuberculin, positive results were noted. Attention was drawn to the absence of positive tests in 20.8% for DST and 25.0% for CF in patients with high sensitivity to tuberculin, which may indicate a false positive reaction to tuberculin. In 25.0% of cases, according to the results of radiation examination, patients with high sensitivity to tuberculin according to MSCS have no reaction of VGLU. The comparison of the results of Diaskintest and CF test in the examined children showed almost identical data. The predominance of negative results on CF with a negative DST of 98.3 was noted. % and positive CF with a positive DST of 87.5%. Thus, CF in 95% of cases confirms the results of DST, which gives reason to consider their diagnostic value comparable. The reaction of VGLU during radiation examination (MSCT and MSCT angiography) in patients with the absence of activity of tuberculosis infection according to the results of DST (negative) was absent in 43.1% in 31.1% of cases it was visualized up to 0.5 cm in size, which is the norm.

With a positive DST, the reaction of LU is more 0.5 cm was significantly more common – in 80.4 %, in 73.9% of cases - with lime deposition. The results obtained allowed us to confirm the opinion about the critical size of the VGLU of more than 0.5 cm during the radiation complex examination, since it was precisely this reaction of the LU that was reliably often encountered against the background of positive DST and CF. In children with a positive Diaskintest, pronounced symptoms of intoxication were noted in 67.3% of cases, and 80.4% were visualized LU is more than 0.5 cm according to MSCT and CT angiography, in 73.9% of cases - in the phases of reverse development, which confirms the presence of tuberculosis infection activity. The data obtained allow us to recommend a radiation examination in children with positive DST, as a risk group for tuberculosis, in order to reasonably prescribe adequate therapy. Indicators of the diagnostic value of the Diaskin test (DCH - 77.3, DS - 89.4, PCPR - 91.1, PCOR - 72.4, DE - 77.5) in comparison with P. Mantoux 2TE (DCH - 84.1, DS - 19.6, PCPR - 53.2, PCOR - 47.6, DE - 57.2) is twice as high, which proves its high informativeness and the need to use it in a mandatory complex of phthisiological examination.

Conclusion. Thus, the study of latent tuberculosis infection is a pressing issue, since LTBI is a reservoir of future tuberculosis, and without control over it, all efforts to combat tuberculosis will be ineffective [60]. In recent years, new immunological tests have been introduced into practice in the Republic of Kazakhstan: ATP-Diaskintest, T-SPOT®.TB, QuantiFERON® test, the information content of which in the diagnosis of tuberculosis is quite high. The introduction of these methods allows to improve the diagnostics of LTBI for the timely detection of tuberculosis, determination of the activity of the process, and assistance in the differential diagnosis of pulmonary and extrapulmonary forms of tuberculosis in children and adults. The search for the most informative methods for diagnosing latent tuberculosis infection, identifying factors predisposing to its development in a certain contingent of patients, forming the highest-risk groups and conducting preventive treatment for them using the regimens recommended by WHO is a particularly urgent task in the integrated control of tuberculosis in the country.

References:

1. Aslonov, F. I., S. A. Rustamova, and K. M. Raxmonova. "Immunopathological aspects in patients with first detected pulmonary tuberculosis." *World Bulletin of Public Health* 4 (2021): 91-95.
2. Ulugbek o'gli A. M. Factors Predicting Mortality in Pulmonary Tuberculosis // *Central Asian Journal of Medical and Natural Science*. – 2022. – Т. 3. – №. 3. – С. 362-367.

3. Муаззамов Б. Р., Муаззамов Б. Б., Медведева Н. В. Применение интерактивных педагогических методов преподавания предмета "фтизиатрия" на примере темы "деструктивные формы туберкулёза лёгких" //Новый день в медицине. – 2019. – №. 3. – С. 45-50.
4. Salimovna A. G. Diagnosis of Tuberculosis Infection Activity by ELISA and Transcription Analysis Methods //European Multidisciplinary Journal of Modern Science. – 2022. – Т. 4. – С. 492-497.
5. Рустамова С. А. и др. Изучение причин и факторов, способствующих развитию рецидивов туберкулеза органов дыхания //Медицинский альянс. – 2015. – №. 1. – С. 115-115.
6. Мухамедов К., Джурабаева М., Рустамова С. Частота встречаемости вирусных гепатитов среди впервые выявленных больных туберкулезом легких //Журнал проблемы биологии и медицины. – 2014. – №. 3 (79). – С. 132-133.
7. Davlatovna Y. T. Main directions of tuberculosis research on prevention, diagnosis and treatment //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2022. – Т. 3. – №. 10. – С. 389-396.
8. Yitmasova T. Basic research methods in tuberculosis prevention and treatment //Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences. – 2022. – Т. 1. – №. 5. – С. 55-56.
9. Davlatovna, Y. T. . (2022). Specific Characteristics of the Thyroid Gland Morphometric Parameters in Goit's Disease. Research Journal of Trauma and Disability Studies, 1(9), 221–227.

МАТЕМАТИК MASALALARNI YECHISHDA SUN'IYINTELLEKTDAN FOYDALANISH

Farg'ona Politexnika Instituti Akademik litseyi o'qituvchisi

Mirzaraximova Sevaraxon To'xtamurod qizi

Farg'ona Politexnika Instituti Akademik litseyi o'qituvchisi

Xikmatullayev Raxmatullo

Farg'ona Politexnika Instituti Akademik litseyi o'qituvchisi

Raxmonov Abdulvosit

Annotatsiya: Ushbu maqola matematika fanida masalalarni yechishda suniy intellekt elementlaridan foydalanish va informatikadagi yangi innovatsion texnologiyalarni tadbiq etishga qaratilgan.

Kalit soʻzlar: sun'iy intellekt, texnologiya, matematik masalalar

Abstract: this article focuses on the use of artificial intelligence elements in solving problems in mathematics and the implementation of new innovative technologies in Informatics.

Keywords: artificial intelligence, technology, mathematical issues.

Ushbu maqolada biz o'qituvchilar matematika darslariga tayyorgarlik ko'rish uchun sun'iyintellektdan qanday foydalanishlari va o'z o'quvchilari uchun o'quv tajribasini optimallashtirish uchun matematika darsini qanday boyitishlari mumkinligini o'rganamiz.

Sun'iy intellekt — bu kompyuter tizimlarining inson aqlini takrorlashga intilishi bo'lib, o'rganish, qaror qabul qilish, tasvirlarni tahlil qilish, nutqni tanishish kabi ko'plab sohalarda qo'llaniladi. Ta'lim sohasida, ayniqsa matematika va informatika fanlarida, SI texnologiyalari o'quvchilarga ko'plab yangi imkoniyatlarni yaratadi, masalan, avtomatlashtirilgan o'qitish, shaxsiylashtirilgan yondoshuvlar va interaktiv o'quv vositalari.

Sun'iy intellek o'qituvchilarga o'z talabalari uchun shaxsiy ta'lim yo'llarini yaratishda yordam berishi mumkin. Sun'iy intellek vositalari yordamida o'qituvchilar sinfdagi har bir o'quvchining individual kuchli va qiyinchiliklarini aniqlashlari mumkin. Ushbu ma'lumotdan har bir talabaning o'ziga xos ta'lim traektoriyasiga mos keladigan maxsus mashqlar va mashg'ulotlarni taklif qilish uchun foydalanish mumkin.

Biz hammamiz bilamizki, vaqt har bir o'qituvchi uchun qimmatlidir. SI mashqlarni baholash va natijalarni tahlil qilish kabi ko'p vaqt talab qiladigan SI

vazifalarni avtomatlashtirishga yordam beradi. Ushbu maqsadlar uchun sun'iy intellektdan foydalanib, o'qituvchilar pedagogikaga, o'z talabalari bilan muloqot qilishga va, albatta, o'qitishga ko'proq vaqt ajratadilar. Bundan tashqari, SI ilovalari talabalar erishgan natijalar asosida dars rejalarini tuzishi mumkin.

Matematika darslarida SI ilovalaridan foydalanish o'quvchilarga interaktiv tarzda qiziqarli tarzda o'rganish va shu bilan strategiyalarni tezroq o'zlashtirish imkonini beradi. Buni, masalan, SI-ga asoslangan moslashuvchan o'yinlarni o'ynash orqali amalga oshirish mumkin; bu o'yinlar talabalarning ishlashiga qarab qiyinchiliklarini moslashtiradi va ularni doimo o'z darajasida qiyinlashtiradi. Quyida sun'iy intellektga asoslangan adaptiv dasturlarning ayrim misollari keltirilgan:

Prodigy Game: Prodigy Game-bu o'quvchilar o'yin muhitida o'rganadigan interaktiv matematik platforma. Shu tarzda, bolalar o'z darajasida qiyin vazifalar bilanshug'ullanadilar. <https://www.prodigygame.com/>

Zearn: Zearn o'yin orqali matematikani o'rganishni qo'llab-quvvatlash uchun interaktiv, moslashtirilgan darslarni taqdim etadi. Ilova individual va guruh ko'rsatmalarini taklif etadi.

SI ilovalari orasida taniqli bo'lgan ChatGPT, albatta, matematika darslarini tayyorlashga qiymat qo'shishi mumkin. ChatGPT tufayli o'qituvchilar samarali va individual dars rejasini tuzishda shaxsiy tavsiyalar va interaktiv yordam olishadi. ChatGPT-dan to'g'ri foydalanish maqsadli aralashuvlar va keng qamrovli qamrovni taklif etadi. Dinamik o'zgarishlar talabalar ehtiyojlariga moslashtirilgan yangi mashqlarni bajarishga imkon beradi va yangilanishlar va fikr-mulohazalar o'qituvchigatalabalarning rivojlanishini kuzatishga yordam beradi. Ushbu tadqiqot o'qituvchilar uchun samarali, keng qo'llaniladigan kasbiy rivojlanishni yaratish uchun SI texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlarini namoyish etadi. Bu juda muhim, chunki o'qituvchilar ko'pincha o'z bilimlari va o'qituvchilik mahoratini oshirish uchun yuqori sifatli malaka oshirish dasturlaridan foydalanish imkoniyatiga ega. Vaqt mojarolari yoki shaxsiy malaka oshirish dasturlaridan uzoq bo'lgan qishloq joylarida yashash o'qituvchilarga kerakli yordamni olishiga to'sqinlik qilishi mumkin.

Bundan tashqari, o'qituvchilar uchun mavjud bo'lgan ko'plab shaxsiy malaka oshirish dasturlari ishtirokchilarning o'qitish bilimlari va amaliyotini oshirishi, ammo talabalarning yutuqlariga unchalik ta'sir qilmasligi ko'rsatilgan.

Samarali malaka oshirish dasturlari o'qituvchilarga muammolarni hal qilish, talabalar ishini tahlil qilish va o'qitish amaliyotini kuzatish imkoniyatlarini o'z ichiga oladi. O'qituvchilar, shuningdek, dastur fasilitatorlari tomonidan real vaqtda qo'llab-quvvatlanadi. Bu ko'pincha asenkron onlayn dasturlar uchun qiyin.

SI texnologiyalaridagi yutuqlar tadqiqotchilarga o'qituvchilar uchun ko'proq

интерактив, shaxsiylashtirilgan o'quv muhitini rivojlantirishga imkon beradi. Masalan, ChatGPT kabi generativ SI dasturlarida ishlatiladigan tilni qayta ishlash tizimlari ushbu dasturlarning o'qituvchilarning javoblarini aniqroq tahlil qilish va shaxsiylashtirilgan o'rganish imkoniyatlarini taqdim etish qobiliyatini yaxshilashi mumkin. Shuningdek, SI texnologiyalari biznikiga o'xshash dasturlarni tezroq ishlab chiqish uchun yangi o'quv materiallarini ishlab chiqish uchun ishlatilishi mumkin.

Eng muhimi, SI-ga asoslangan kasbiy rivojlanish dasturlari boy, real vaqtda o'zaro ta'sir ma'lumotlarini to'plashi mumkin. Bunday ma'lumotlar kasbiy rivojlanishdan o'rganish qanday sodir bo'lishini va shuning uchun dasturlarni qanday qilib samaraliroq qilish mumkinligini o'rganishga imkon beradi. O'qituvchilar malakasini oshirish uchun har yili milliardlab dollar sarflanishiga qaramay, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilar malaka oshirish orqali qanday o'rganishlari hali yaxshitushunilmagan.

Xulosa

SI matematik ta'limni yaxshilash va boyitish uchun katta imkoniyatlarga ega. To'g'ri vositadan to'g'ri foydalangan holda, maktablar va o'qituvchilar har bir talaba uchun rag'batlantiruvchi, moslashtirilgan va samarali o'quv muhitini yaratib, matematik ta'limda sun'iy intellektning afzalliklaridan to'liq foydalanishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. www.tdpu.uz – Nizomiy nomidagi TDPU rasmiy sayti
2. www.ziyounet.uz – Ziyonet axborot ta'lim portali
3. www.edu.uz – O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi portali
4. <http://www.ctc.msiu.ru/materials/Book1,2/index1.html>
5. http://www.ctc.msiu.ru/materials/CS_Book/A5_book.tgz
6. Qosimov S.S. Axborot texnologiyalari. – T.: Aloqachi, 2006 – 369 b.
7. Iskusstvenniy intellekt: Sovremenniy podxod – A. Rassel i Norvig. – iz. PirsonPrentice Hall – 2009 – 1132p.

BIOLOGIK MEMBRANALAR, PLAZMOLEZMA, HUJAYRA ORGANOIDLARI-ENDOPLAZMATIK TO‘R

Andijon Davlat Pedagogika Instituti talabasi

Lug‘monjonov Murodiljon

Andijon Davlat Pedagogika Instituti talabasi

Muhammadjonov Ismoiljon

Аннотация: Ushbu maqolada biologik membranalar, plazmolemma, hujayra organoidlari va endoplazmatik to‘rning tuzilishi va funksiyalari haqida batafsil ma’lumot berilgan. Hujayra organoidlarining vazifalari va tuzilishi, xususan, endoplazmatik to‘rning silliq va qo‘pol shakllarining funksiyalari yoritilgan.

Аннотация: В статье представлена подробная информация о строении и функциях биологических мембран, плазмолеммы, клеточных органелл и эндоплазматического ретикулума. Выделены функции и строение органоидов клетки, в частности функции гладкой и шероховатой форм эндоплазматической сети.

Abstract: This article provides detailed information on the structure and function of biological membranes, plasmolemma, cell organelles, and endoplasmic reticulum. The functions and structure of cell organoids, in particular, the functions of the smooth and rough forms of the endoplasmic reticulum, are highlighted.

Kalit so‘zlar: Biologik membrana, plazmolemma, hujayra organoidlari, donador endoplazmatik to‘r, fosfolipid bilayer, ishlab endoplazmatik to‘r, endoplazmatik to‘r.

Ключевые слова: Биологическая мембрана, плазмолемма, клеточные органоиды, гранулярная эндоплазматическая сеть, фосфолипидный бислой, гладкая эндоплазматическая сеть, эндоплазматическая сеть.

Key words: Biological membrane, plasmolemma, cell organoids, granular endoplasmic reticulum, phospholipid bilayer, smooth endoplasmic reticulum, endoplasmic reticulum

Hujayra – barcha tirik organizmlar uchun asosiy qurilish birligi hisoblanadi. U o‘zining hayotiy funksiyalarini bajarishi uchun murakkab tuzilishga ega. Hujayraning ichki va tashqi muhit bilan o‘zaro aloqasi biologik membranalar orqali amalga oshiriladi. Ushbu maqolada biologik membranalar, plazmolemma, hujayra organoidlari va endoplazmatik to‘rning tuzilishi hamda funksiyalari haqida so‘z yuritamiz. Biologik membranalar hujayraning ichki va tashqi qismlarini ajratuvchi va turli jarayonlarni tartibga soluvchi murakkab tuzilmalardir. Ular fosfolipidlar, oqsillar

va uglevodlardan tashkil topgan. Biologik membranalar hujayra va uning ichki organoidlarini tashqi muhitdan ajratib turuvchi va hujayraning ichki muhitini tartibga soluvchi juda muhim tuzilmalardir. Bu membranalar lipidlar, oqsillar va uglevodlardan tashkil topgan bo'lib, o'ziga xos fizik va kimyoviy xususiyatlarga ega.

Biologik membranalarining asosiy tarkibi;

1. Lipidlar:

Membrananing asosiy tuzilmasini tashkil etadi.

Fosfolipidlar ikki qatlam hosil qiladi:

Gidrofob (suvni qaytaruvchi) qismi: ichkariga qaragan.

Gidrofil (suvni tortuvchi) qismi: tashqi tomonlarga qaragan.

Xolesterin membrananing mustahkamligi va suyuqligini boshqaradi.

2. Oqsillar:

Fosfolipid qatlamiga joylashgan yoki unga kiritilgan bo'ladi.

Funksiyalariga qarab ikki turga bo'linadi:

Integrallashgan oqsillar: membranani to'liq kesib o'tadi va transportda ishtirok etadi.

Periferik oqsillar: membrananing yuzasida joylashgan, signal yetkazishda ishtirok etadi.

3. Uglevodlar:

Asosan glikoproteinlar va glikolipidlarga birikkan holda uchraydi.

Hujayralararo tanishuv va signal uzatishda ishtirok etadi.

Biologik membranalarining asosiy funksiyalari

1. Mexanik himoya:

Hujayraning tuzilishini mustahkamlaydi va uni tashqi zararli ta'sirlardan himoya qiladi.

2. Transport funksiyasi:

Passiv transport: Moddalar konsentratsiya gradienti bo'ylab energiya sarflamasdan o'tadi (diffuziya, osmos).

Aktiv transport: Moddalar energiya sarflab, konsentratsiya gradientiga qarshi o'tadi (ion nasoslari orqali).

3. Signal yetkazish:

Membranada joylashgan reseptorlar tashqi signallarni qabul qilib, hujayra ichiga uzatadi.

1. Plazmatik membrana:

Hujayraning tashqi chegarasi bo'lib, uni tashqi muhitdan ajratadi.

2. Ichki membranalar:

Hujayra organoidlarini ajratib turadi (masalan, mitoxondriya, endoplazmatik to'r, Golji apparati membranalari). Membrana quyidagi funksiyalarni bajaradi:

Baryer vazifasi: ichki muhitni tashqi muhitdan ajratadi. Transport vazifasi: moddalar hujayra ichiga va tashqarisiga o'tishini boshqaradi. Signallarni qabul qilish: hujayra sirtida joylashgan retseptorlar signallarni qabul qilib, ichki jarayonlarni boshqaradi.

Biologik membrananing asosiy tuzilishi fosfolipid bilayer bo'lib, uning gidrofil va gidrofob qismlari hujayra ichidagi suvli muhitni muvozanatda ushlab turadi. Plazmatik membrana (plazmalemma) uchta aniq ko'rinadigan qavatdan (qoramtir-oqish-qoramtir) tashkil topgan. O'simlik hujayrasida bu membrana, odatda, invaginatsiyaga (ichiga) - ichki tomoniga egilib kirish xususiyatiga ega. Plazmalemma quyidagi vazifalarni bajaradi: 1) hujayra bilan uni qurshab turgan muhit orasidagi moddalar almashinuvi jarayonida qatnashadi;

2) hujayra qobig'i mikrofibrillalarining sintezi va tuzilishini boshqaradi;

3) hujayraning o'sishi va differensiyalanishini nazorat etib turuvchi gormonal hamda tashqi signallarni yetkazib beradi.

Hujayra organoidlari

Hujayra organoidlari – hujayra ichidagi maxsus funksiyalarni bajaruvchi strukturalar. Ular membrana bilan qoplangan yoki qoplanmagan bo'lishi mumkin. Membrana bilan qoplangan organoidlarga quyidagilar kiradi:

1. Yadro

Hujayraning boshqaruv markazi bo'lib, unda genetik axborot (DNK) saqlanadi. Hujayraning bo'linishi, oqsillar sintezi va metabolizm jarayonlarini boshqaradi.

2. Sitoplazma

Hujayra organoidlarini o'z ichiga olgan jeliob struktura. Unda biokimyoviy reaksiyalar amalga oshadi.

3. Mitoxondriya

Energiya stansiyasi sifatida tanilgan, ATF (adenozin trifosfat) ishlab chiqaradi.

Hujayra nafas olish jarayonini amalga oshiradi.

5. Golji apparati

Moddalarni to'plab, ularni qadoqlaydi va hujayraning kerakli joylariga yuboradi. Sekretor vazifani bajaradi.

6. Lizosomalar

Hujayraning "tozalash tizimi" bo'lib, eskirgan tuzilmalarni va begonamoddalarni parchalab tashlaydi. Ichida fermentlar mavjud.

7. Ribosomalar

Oqsillar sintezida asosiy rol o'ynaydi. Sitoplazmada yoki endoplazmatik to'r yuzasida joylashgan.

Endoplazmatik to‘r (ER): oqsillar va lipidlar sintezini amalga oshiruvchi membranali organoid.

Plazmodesmalar (plazma va yun. desma — bog‘) — o‘simliklarda qo‘shni hujayralar protoplastlarini o‘zaro bog‘lab turuvchi sitoplazma ipchalari. P. xujayra bo‘linishi davrida hujay-ra qobig‘i tarkibida hosil bo‘ladigan naychalarda joylashadi. Naychalar bo‘shlig‘ini plazmatik membrana o‘rab turadi. Naychalar diametri 20—70 nm ga teng bo‘lib, ular soni har xil hujayralarda bir xil bo‘lmasligi mumkin. P. orqali ta’sirlanish va moddalar bir hujayradan ikkinchisiga o‘tib, xujayralar o‘rtasida umumiy bog‘lanish amalga oshiriladi. Plazmolemma (yoki hujayra membranasi) bu hujayraning tashqi chegarasini tashkil qiluvchi ingichka lipid va oqsillardan iborat qatlamdır. U hujayraning ichki qismini tashqi muhitdan ajratib turadi va hujayra ichidagi muhitni barqaror saqlashda muhim rol o‘ynaydi. Plazmolemma quyidagi asosiy funksiyalarga ega: Fosfolipid qatlamlari: Ikki qavatli fosfolipidlardan tashkil topgan bo‘lib, ularning gidrofil ("suvni yaxshi ko‘ruvchi") bosh qismi tashqi tomonga, gidrofob ("suvni yomon ko‘ruvchi") dumi esa ichki tomonga yo‘nalgan. Integrall va periferik oqsillar membrana orqali molekulalarning o‘tishini ta‘minlaydi, retseptorlar sifatida ishlaydi yoki signal uzatishda ishtirok etadi. Membranaga egiluvchanlik va mustahkamlik beradi. Hujayrani tashqi muhitdan himoya qilib, uni ajratib turadi. Ionlar, molekulalar va moddalarni selektiv (tanlab) o‘tkazib turadi. Diffuziya va osmos orqali energiya sarflanmasdan sodir bo‘ladi. Energiya talab qiladi (masalan, ion nasoslari orqali). Plazmolemma yuzasidagi retseptorlar yordamida tashqi muhitdagi signallarni qabul qiladi va hujayra ichiga uzatadi. Hujayraning yuzasidagi glikoproteinlar va glikolipidlar boshqa hujayralar tomonidan tanib olinishi uchun xizmat qiladi. Plazmolemma hujayraning hayotiy faoliyatini ta‘minlashda asosiy rol o‘ynaydi. U modda almashinuvini boshqarish, hujayraning shakli va tuzilishini saqlash hamda boshqa hujayralar bilan muloqot qilish imkonini beradi.

Lizososoma va peroksisoma: hujayradagi chiqindilarni parchalash va zaharli moddalarni zararsizlantirish.

Membrana bilan qoplanmagan organoidlarga esa ribosomalar (oqsil sintezi uchun javobgar) kiradi.

Endoplazmatik to‘r, endop lazmatik retikulum — eukariotlar hujayrasining membranali umumiy organoidi. AQSH olimi K. Porter fibroblastlar endoplazmasida kashf etgan (1945). Uning nafis tuzilishi elektron mikroskop kashf etilganidan keyin o‘rganilgan. Endoplazmatik to‘r hujayrada o‘zaro tutashgan bir qavat membrana bilan sitoplazmadan chegaralangan mayda vakuolalar va naychalar sistemasidan iborat. Endoplazmatik to‘r qalinligi 5— 7 nm, ko‘pincha yadroning tashqi membranasi va hujayra membranasi bilan tutashgan. Endoplazmatik to‘r silliq (agranulyar) va

donador (granulyar) bo'lad. Silliqlik Endoplazmatik to'r membranasida ribosomalar bo'lmaydi. Silliqlik Endoplazmatik to'r lipidlar horil bo'lishi va to'planishida, glikogen almashinuvida, triglitseridlar, steroid gormonlar sintezida, zaharli moddalar to'planishi va ajratilishida qatnashadi. Muskul tolalaridagi silliqlik Endoplazmatik to'r sarkoplazmatik to'rni hosil qiladi. Bu to'r Sa ionlarini otib chiqarish yoki tuplash orqali muskullarning qisqarishi va bo'shashini boshqarib turadi. Donador Endoplazmatik to'r membranasida ribosomalar joylashgan naychalar va yassi qopchiqlardan iborat. Donador Endoplazmatik to'r membranasiga birikkan ribosomalar kompleksi — poliribosomalarda oqsil sintezlanadi. Sintezlangan oqsillar Golji kompleksiga to'planadi yoki hujayradan tashqariga chiqariladi. Sintezlangan oqsillar dastlab donador Endoplazmatik to'r naychalariga tushib, u yerdan ATF sarfi hisobiga hujayraning boshqa qismlariga tashilishi yoki naychalarda to'planib, modifikatsiyaga uchrashi mumkin. Donador Endoplazmatik to'r oqsil sintezlaydigan organlar (me'da osti bezi, so'lak bezlari va boshqalar) hujayrasida ko'p bo'lad; ixtisoslashgan murtak hujayralarida bo'lmaydi

Xulosa

Biologik membranalar, plazmolemma, hujayra organoidlari va endoplazmatik to'r – hujayraning hayotiy faoliyatini ta'minlovchi asosiy tuzilmalar hisoblanadi. Ularning o'zaro uzviy aloqasi tufayli hujayra murakkab biokimyoviy jarayonlarni amalga oshira oladi. Ushbu tuzilmalarni chuqur o'rganish nafaqat biologiya, balki tibbiyot, genetika va biotexnologiya sohalarida ham yangi yutuqlarga erishish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar;

1. <https://search.app?link=https%3A%2F%2Fuz.m.wikipedia.org%2Fwiki%2FPlazma%2Fmembrana%2Fribosoma%2Fgolgi%2Fkompleksi%2Fbiologiya%2Fhujayra%2Fbiologiyasi%2Fasoslari%2F>
2. O' . Prator, L. Siamsuvaliyev, E. Sulaymonov, X. Axunov, K. Ibodov, V. Mahmudov
Botanika
(Morfologiya, anatomiya, sistematika, geobotanika)
3. Karimov Sh. A., To'xtasinov B. T. - "Hujayra biologiyasi" (O'quv qo'llanma)
4. Egamov N. X. - "Umumiy biologiya"
5. Qodirov A., Norqulov A. - "Sitologiya va genetika asoslari"
6. Nematov N. N. - "Biologiya: Molekulyar va hujayra biologiyasi asoslari"
7. https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Plazmatik_membrana#
8. A.S. DARIYEV, T.A. MADUMAROV, E.Y. RO'ZMATOV
Botanika o'simliklar anatomiyasi va morfologiyasi.

TIJORAT BANKLARI KREDIT PORTFELINI TAHLILI VA UNI OPTIMALLASHTIRISH MASALALARI

Ishonqulov Nizomjon Fayzullayevich

*Toshkent Kimyo Xalqaro universiteti, “Bank ishi va
buxgalteriya hisobi” kafedراس dotsenti.*

Zaripov Rasulbek Rustamboy o’g’li

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti talabasi.

Annotatsiya: Maqolada mamlakatimizdagi tijorat banklarining kredit portfelini samarali shakllantirish, uni optimallashtirish masalalari va iqtisodiyotga yo‘naltirilgan kredit qo‘yilmalari hajmi, tijorat banklari aktivlari va ularning tarkibida kreditlarning miqdori tahlili o‘rganilgan va tegishli xulosalar keltirilgan

Kalit so‘zlar: kredit, kredit portfeli, tijorat banklari, optimallashtirish, bank aktivlari, bank kapitali

Annotation: The article examines the effective formation of the credit portfolio of commercial banks in our country, its optimization issues, the volume of credit investments directed towards the economy, the assets of commercial banks, and the analysis of the share of loans in their structure. Relevant conclusions are also provided.

Keywords: credit, credit portfolio, commercial banks, optimization, bank assets, bank capital

Аннотация: В статье рассматриваются эффективное формирование кредитного портфеля коммерческих банков в нашей стране, вопросы его оптимизации, объемы кредитных вложений экономического характера, анализ активов коммерческих банков и суммы кредитов в их структуре. и представлены соответствующие выводы.

Ключевые слова: кредит, кредитный портфель, коммерческие банки, оптимизация, банковские активы, банковский капитал.

KIRISH. Bank sanoati dunyodagi yetakchi tarmoqlardan biridir. Tijorat banking asosiy maqsadi foyda olish bo‘lgani uchun kredit berish birinchi o‘rinda turadi.

Tijorat banklarining kreditlari xo‘jalik yurituvchi subyektlarning joriy va investision xarajatlarini moliyalashtirish manbalaridan biri bo‘lib, iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta‘minlashda muhim o‘rin tutadi. Shu bilan birga, raqobat muhitida bank faoliyati nazoratchilari va menejerlari uchun moliyaviy aktivlarni optimal shakllantirish va ularni to‘g‘ri taqsimlash muhim masala hisoblanadi.

Tijorat banking kredit portfelini shakllantirish, optimallashtirish va sifatli boshqarish kredit siyosatini amalga oshirishning asosiy bosqichi hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda kredit portfelining holati nafaqat bankning kredit siyosati sifatini, balki kelgusida bank uchun kredit faoliyati natijalarini prognoz qilish imkonini ham beradi. Tijorat banklarining kredit portfelini to'g'ri shakllantirish, optimallashtirish masalalari va uning tahlili mobaynida bank tomonidan kreditlarning holati, muddati, iqtisodiy sohalar bo'yicha taqsimlanishi, ta'minot turlari, kreditlarning sifati va boshqa ko'rsatkichlar bo'yicha tahlil ishlarining doimiy tarzda olib borilishi, o'z navbatida kredit portfeli sifatiga o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. So'nggi yillarda bank kredit portfelini optimallashtirish va boshqarish usullari bo'yicha turli metodlar ishlab chiqilmoqda.

Banklar kredit portfelini shakllantirish to'g'risida qaror qabul qilishlari uchun korxonalarining ehtiyojlari, bozor raqobati va bankning imkoniyatlarini inobatga olishlari zarur (Klaassen, 1998). Tijorat banklarida kredit portfelini optimallashtirishda eng yaxshi amaliyot bank mablag'larini boshqarishning optimal aralashmasini keltirib chiqaradigan tartiblarini aniqlashdir.

Tobin izlanishlari natijasiga ko'ra (1965), portfel nazariyasi bank portfelini optimallashtirish va boshqarishda qo'llanilishi mumkin, chunki bank kutilayotgan xavf va likvidlik darajasini hisobga olgan holda aktivlar portfelining daromadlilik stavkalarini maksimal darajada oshirishga intiladi.

Shu bilan bir qatorda iqtisodchi olimlar Cohen and Hammer (1967) tadqiqotlari natijasiga ko'ra, bank kredit portfelini optimallashtirishda uchta maqsad o'rtasida mos muvozanatni topish asosiy masala hisoblanadi, bular: rentabellik, likvidlik va xavfsizlik. Umuman olganda, to'rtta asosiy omil banklarning aktivlar portfelini optimallashtirish va boshqarish xattiharakatlariga muhim ta'sir qiladi. Bu omillarga quyidagilar kiradi: a) mamlakatdagi qonunchilik qoidalari, b) depozitlarning xavfsizlik darajasi, d) iqtisodiyotda kreditga bo'lgan talab, e) bank aksiyadorlarining daromadga intilishlari darajasiga bog'liq. AQSh, Kanada, Angliya va boshqa rivojlangan davlatlarda kredit portfelini saramali shakllantirish va boshqarishda (Credit portfolio management or loan portfolio management) ya'ni CPM katta miqdordagi, asosan likvidlilik darajasi past, turli xildagi kreditlarga ega bo'lgan banklar va boshqa moliya institutlari uchun asosiy funktsiya hisoblanadi. Bugungi kunda optimal kredit portfelini shakllantirish bankning muhim vazifalardan va asosiy muammosi hisoblanadi. Har qanday bankning kredit siyosatining yakuniy maqsadi optimal muvofiqlashgan kredit portfelini shakllantirishdir. Mavjud kredit resurslarining miqdori, ularning qiymati, kredit bo'yicha foiz stavkasi, resurslarni jalb qilish shartlari bo'yicha cheklovlar mavjud bo'lgan holatda optimal kredit portfelini

shakllantirish muammosi va uni hal qilish bank mutaxassislari uchun asosiy va doimiy yechilishi lozim bo‘lgan masala hisoblanadi.

Tahlil va natijalar: Mamlakatimiz tijorat banklari kredit portfeli tahlil qilinganda kreditlarning jami aktivlarga bo‘lgan holatini ko‘rib chiqish amaliy ahamiyatga ega. Buning natijasida banklarning kredit portfelini qanday shakllangankigi, ularning risklilik, daromadlilik va likvidlilik darajalarini qay darajaliligiga baho beriladi.

Quyidagi jadvalda tijorat banklari aktivlari, ularning tarkibida kreditlarning miqdori va ulushi ko‘rsatkichlarini xalqaro amaliyotdan kelib chiqib tahlil qilamiz. Quyidagi 1-jadval ma’lumotlariga asosan, tijorat banklari aktivlari 2023-yilda 556,7 trln. so‘mni tashkil qilib, 2014-yilga nisbatan 500,5 trln. so‘mga ko‘paygan, bu tahlil qilinayotgan davr oralig‘ida deyarli o‘n baravar o‘sganligini ko‘rsa bo‘ladi. Bank aktivlari tarkibida kreditlarning ulushi 2023-yilda 70,1 foizni tashkil qilib, o‘tgan yillarga nisbatan ozgina kamayishga ega bo‘lgan.

1-jadval

Tijorat banklari aktivlari va ularning tarkibida kreditlarning miqdori va ulushi.¹

Ko‘rsatkichlar	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Tijorat banklari jami aktivlari (trln. So‘m)	56,2	65,2	84,1	166,6	214,4	272,7	366,1	444,9	556,7
Kredit qo‘yilmalari (trln. So‘m)	34,5	42,7	53,4	110,6	167,4	211,6	276,9	326,9	390,1
Kredit qo‘yilmalarining bank aktivlari tarkibidagi ulushi (foiz hisobida)	61,4	65,5	63,5	66,4	78,1	77,6	76,5	73,4	70,1

Iqtisodiyotga yo‘naltirilgan kredit qo‘yilmalari hajmi o‘tgan yilga nisbatan 2022- yilda 19,6 foizga oshib, joriy 2023-yil 1-yanvar holatiga 390,1 trln. so‘mga yetganligi, hamda kreditlarning YaIM nisbatan darajasi 43,9 foizni tashkil etganligini ko‘rishimiz.

O‘z navbatida, tijorat banklarining kreditlash imkoniyatini yanada oshirish ular kredit portfelining sifatiga bog‘liq. Bu o‘z navbatida esa, banklar kredit portfelini optimallashtirishga va boshqarish samaradorligini oshirishni taqozo etadi.

¹ www.cbu.uz

2-jadval
Tijorat banklarining muammoli kreditlari (NPL) (mlrd. so‘m).²

Sana	Kreditlar			Muammoli kreditlar (NPL)		
	Jami	shundan:		Jami	shundan:	
		davlat ulushi mavjud banklar	boshqa banklar		davlat ulushi mavjud banklar	boshqa banklar
01.01.2020 y.	211.580,5	186.630,3	24.950,2	3.169,1	2.809,0	360,1
01.01.2021 y.	276.974,8	244.483,9	32.490,9	5.784,8	5.167,6	617,2
01.02.2021 y.	277.754,6	245.001,2	32.753,4	7.487,0	6.858,1	628,9
01.01.2022 y.	326.385,6	280.073,6	46.311,9	16.974,0	15.068,8	1.905,2
01.01.2023 y.	390.048,9	324.680,8	65.368,2	13.992,4	12.643,3	1.349,1
01.01.2024 y.	471.405,5	333.298,1	138.107,4	16.621,4	13.267,2	3.354,2
01.04.2024 y.	478.200,6	335.366,4	142.834,2	21.600,8	16.944,5	4.656,2

Quyidagi 2-jadval ma’lumotlariga ko’ra tahlil qilinayotgan davrda davlat ulushi mavjud banklar o’rtasida bank kredit portfeli hajmi davr boshiga qaraganda joriy yilda sezilarli miqdorda ortganligini ko’rish mumkin va bu o’z navbatida 2020-yil boshida 186.630,3(mlrd.so’m) birlikni tashkil etgan bo’lsa bu ko’rsatkich 2024-yil boshiga kelib 335.366,4(mlrd.so’m) birlikni ko’rsatdi. Shu bilan birga ushbu davr kesimida davlat ulushi mavjud banklar uchun muammoli kreditlar(NPL) miqdori ham mos ravishda o’suvchi grafikni ifodalagan: 2020-yil boshidagi qiymat 2.809,0(mlrd.so’m) birlikni tashkil etgan bo’lsa, 2024-yil davr boshida esa 16.944,5(mlrd.so’m) birlik qiymatni ko’rsatdi. Bundan tashqari davlat ulushi mavjud bo’lmagan banklarda ham umumiy kredit portfel hajmi va muammoli kreditlar miqdori olingan davr boshiga qaraganda 2024-yil 1-chorak boshida katta qiymatni tashkil etgan va buni 2-jdavalda ko’rish mumkin. Bundan shuni xulosa qilish mumkinki, davr mobaynida iste’molga chiqarilgan kredit hajmi oshishi bilan qaytarilishi ehtimoli riskda qolayotgan muammoli kreditlar(NPL) miqdori ham o’sganini ko’rsatdi va bu esa davlat ulushi mavjud bo’lgan va bo’lmagan banklarni ham NPL bilan ishlash tizimini takomillashtirish kerak ekanligini ko’rsatadi.

² www.cbu.uz

1-Chizma

Tijorat banklari kredit portfelini shakllantirish jarayoni.³

Bankning kredit siyosati maqsadlari va strategiyasiga muvofiq kredit limitlari tizimini shakllantirish.

Kredit portfelini shakllantirishda alohida kreditlash obyektlari va turlari bo'yicha kredit mablag'lari ajratish.

Kredit portfelining holati va uni boshqarishni tahlil qilish.

Kredit portfelini shakllantirish va uni optimallashtirish bankning kredit faoliyati umumiy maqsadi shakllantirilganda, kredit siyosati strategiyasi ishlab chiqilgandan so'ng boshlanadi.

Bugungi kunda banklar o'zlarining kreditlarini faqatgina o'z imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda boshqarishlari ancha murakkab bo'lgan masala hisoblanadi. Ularga o'zlarining kredit portfelini optimallashtirish va sifatli boshqarilishi uchun boshqa moliya institutlari bilan aloqa o'rnatishlari ancha yordam beradi. Quyidagi keltirilgan 4-jadvalda tijorat banklarining kredit portfelini optimallashtirishda e'tibor qaratilishi kerak bo'lgan muhim holatlarni keltiramiz

3-jadval

Kredit portfelini optimallashtirishda muhim holatlar.⁴

Holatlar	Bank kredit portfelini optimallashtirish
1-holat	Tijorat banki kredit portfelining strukturasi aniqlash;
2-holat	Kredit portfelini tashkil qiluvchi kreditlarni baholash mezonlarini aniqlash;
3-holat	Kredit portfeli tarkibidagi o'zgarishlar sabablarini baholash
4-holat	Bank kredit portfelining sifat ko'rsatkichlarini aniqlash;
5-holat	Bank kredit portfeliga ko'rilishi mumkin bo'lgan zararlarni qoplash zaxirasini aniqlash;

Yuqoridagi ma'lumotlar asosida tijorat banklari kredit portfelini optimallashtirishda asosiy vazifalar sifatida quyidagilarni ko'rsatishimiz mumkin:

1) kredit riski darajasiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni aniqlash va ularni baholash;

³ Muallif tomonidan tuzilgan.

⁴ Muallif tomonidan tuzilgan.

2) kredit portfelini kredit risklari, mijozlar tarkibi va kreditlar tarkibi bo'yicha optimallashtirish;

3) kreditlarni diversifikatsiya qilishni, ularning likvidligini va daromadligini ta'minlash;

4) yaratilayotgan zaxiraning yetarliligini baholash va uni o'z vaqtida zarur darajada tashkil etib borish;

5) qarz oluvchining kreditga layoqatlilik darajasini va uning moliyaviy ahvoli o'zgarishi ehtimolini aniqlash;

6) bankning kredit siyosatini portfelni optimallashtirish vazifalariga moslab ishlab chiqish va bank bo'linmasi darajasigacha har bir mutaxassis bajarishi kerak bo'lgan vazifalarni belgilash

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, kredit portfelini tahlil qilish bank tomonidan kredit portfeli tarkibi va uning sifat tarkibi yuzasidan doimiy nazoratni amalga oshirishni taqozo etadi.

Hozirgi paytda iqtisodiyotni rivojlantirishga yo'naltirilayotgan bank kreditlar hajmi oshishi, bank kreditlaridan foydalanayotgan turli mulkchilik va xo'jalik yuritish shaklidagi mijozlar miqdorining ko'payishi banklar tomonidan berilayotgan kreditlarni oqilona shakllantish va optimal kredit portfel asosida joylashtirishni taqozo etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. **Abdullaeva Sh.Z.** "Bank risklari sharoitida tijorat banklari kredit portfelini diversifikatsiyalash", i.f.d. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Toshkent, 2000-y.

2. **Otamurodov H.H.** "Tijorat banklari kredit portfelini boshqarishni takomillashtirish", Toshkent, 2019-y.

3. **Герасина Ю.А., Расулов Р.М.** Управление кредитном портфелем коммерческого банка // Бизнес в законе – 2011-у.

4. **Omonov A.A.** "Tijorat banklarining resurslarini samarali boshqarish masalalari". Iqtisod fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. avtoreferati, Toshkent, 2008.

5. **Sattarov O.B.** O'zbekiston Respublikasi bank tizimi barqarorligini ta'minlash metodologiyasini takomillashtirish i.f.d. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. – Toshkent, 2018-y.

6. **Qodirov A.K.** "Tijorat banklarida kredit berish mexanizmini takomillashtirish yo'llari" Toshkent, 2009-yil.

7. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2014-2022-yillardagi faoliyati to'g'risida hisobot.

8. www.cbu.uz O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayt

TIJORAT BANKLARI KREDIT PORTFELINI DIVERSIFIKATSIYA QILISH

*Ahmedov Alijon,
Toshkent Kimyo Xalqaro Universtiteti
Bank ishi fakulteti Ban51-U talabasi*

Annotatsiya. Maqolada respublikamiz tijorat banklari rentabellik ko`rsatchini oshirish yo`lida kredit portfelini diversifikatsiya qilish zarurati, kredit portfeli diversifikatsiyasi bank aktivlar sifatini oshirishi va muammoli aktivlarni kamayishiga qiladigan tasiri yoritilgan.

Kalit so`zlar: bank, aktivlar, kredit, rentabellik, muammoli kreditlar, kredit risklari, kredit risklarini boshqarish, kredit portfelini diversifikatsiya qilish, stres-test, yuqori likvidli aktivlar, standart kreditlar, substandart kreditlar, umidsiz kreditlar.

Kirish. Jahonda moliyaviy globallashuv jadallik bilan o`sb borayotgan bir sharoitda, bank aktivlar riskliligi ham birvarakayiga ortib bormoqda. Shuning uchun banklar barqaror faoliyat yuritish maqsadida o`z aktivlari risklilik darajasini mo`tadil saqlashka harakat qilmoqda. Iqtisodiyot rivojlanishining asosiy instrumentlaridan biri bu kreditlar hisoblangani bois, kredit portfeli sifati va hilma-xilligini taminlash asosiy masalaga aylangan.

Rivojlangan mamlakatlar hususan AQSH va Yevropa mamlakatlari tijorat banklari aktivlar tarkibiga nazar tashlaydigan bo`lsak, AQSH da 2023-yil 42,3 foizni, Yevropa banklarida esa 60,7 foizni kreditlar tashkil qiladi. Shu bois kreditlar sifati, muddati, sohalar kesimida taqsimlanishi, taminlanganlik darajasi va holat ko`rsatkichlari ustida doimiy tarzda nazorat va tahlillar olib borilishi, bank kredit portfeliga ijobiy tasir ko`rsatadi.

Adabiyotlar sharhi. Banklarda kredit portfelini diversifikatsiya qilish masalasida dastlab XX-asrning o`rtalarida AQSH va Yevropa moliya institutlari tatqiqot o`tkazgan. Kredit riskini kamaytirish maqsadida o`tkazgan ilmiy izlaninglari natijasida diversifikatsiya atamasi fanga kirib kelgan.

Kapital va kredit risklarini diversifikatsiya qilishni dastlab Harry Markowitz (1952) ning "Portfel tanlash" nazariyasi asos bo`lib berdi. Keyinchalik "Samarali portfel" nazariyasi esa rivojlantirdi. 1990-yil nomeb mukofotiga sazovor bo`ldi.

Diversifikatsiya va xavfni boshqarish nazariyasiga (CAPM) orqali hissa qo`shgan inson William Sharpe(1964) hisoblanadi.

Robert C. Merton va Myron Scholes bu olimlar kredit riskini baholash va undan kutilishi mumkin bo`lgan zararlarni oldini olish usullarini tadbiq etishkan.

Ushbu olimlar kredit portfelini diversifikatsiya qilish nazariyasi yaralishiga va amaliyotga qo'llanishiga sababchilardan hisoblanadi.

Banklarda kredit riskini diversifikatsiya qilish masalalariga hissa qo'shgan zamonaviy texnologiyalar va modellar foydalangan olimlardan Philipp Jurionning "Value at risk: The new benchmark for managing financial risk" kitobi VaR modeli mohiyatini tushuntiradi.

Stres-testlar va simulyatsiyalar: Ko'plab moliyaviy tashkilotlar kredit portfelini diversifikatsiya qilishda keng qo'llaniladi. "Bank for international settlements" (BIS) Tavsiyalari misol bo'la oladi.

Hozirgi kunda Risklarni taqsimlash va kredit portfeli diversifikatsiya qilish masalasida Big Data (Malumotlar bazasi), mashinaviy o'qitish va sun'iy intellekt kabi yangi texnologiyalardan keng foydalanilmoqda, bu esa kredit riskini aniqlash va choralar korish uchun keng imkoniyatlar yaratib bermoqda.

Metodologiya. Bugungi kunda tijorat banklari aktivlar sifatini oshirish dolzarb masalalardan bo'lib qolmoqda. Bu borada bank tizimimizda asosiy salmoqni egallayotgan kredit portfeli diversifikatsiyasi optimal shakllantirish dolzarb hisoblanadi. Bu borada ajratilayotgan kreditlar salmog'i sohalar kesimida to'g'ri taqsimlanishi eng afzal yo'l hisoblanadi. Kredit portfeli diversifikatsiyasi qay darajada amalga oshirilayotganini analitik va statistik yo'llar orqali aniqlab tahlil qilamiz.

Tahlil. Tijorat banklari kredit portfelini diversifikatsiya qilish deganda, banklarning o'z kredit portfelidagi risklarni kamaytirish uchun turli sohalarga, mijozlarga yoki qarz berishni yoyish jarayoni tushuniladi. Bu shuni anglatadiki, banklar faqat bir turdagi mijozlarga yoki bir sohadagi loyihalarga kredit bermasdan, balki turli sohalarga va segmentlarga tarqatadi.

Masalan: Bank kreditlarini turli sohalarga (sanoat, xizmat ko'rsatish, qishloq xo'jaligi va boshqalar) berishi mumkin. Yirik kompaniyalar va kichik biznesga qarzlarni taqsimlashi mumkin. Uzoq muddatli va qisqa muddatli kreditlarni balanslash orqali diversifikatsiya qilishi mumkin.

Kredit portfelining diversifikatsiyasi bankka kredit xavfini kamaytirish, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va potentsial zararlarni minimallashtirish imkonini beradi. Agar bir soha yoki segmentda muammo yuzaga kelsa, diversifikatsiyalangan portfel tufayli boshqa sohalardagi kreditlar bankning umumiy xavfsizligini saqlab qoladi.

Hozirgi kunda mamlakatimizda barcha banklar tomonidan berilgan kreditlar sohalar kesimida qanday taqsimlanganini O'zbekiston Respublikasining Markaziy Banki bergan malumotlar asosida quyidagi jadval orqali ko'rib chiqamiz:

1-jadval
Markaziy bankning kredit qoyilmalari haqidagi malumotlar¹

Jadval malumotlari asosida 2024 yil oktabr holati bo`yicha sohalar kesimida

Ko`rsatkichlar	mlrd so`m	Ulushi, foizda
Jami kreditlar	515641	100%
Sanoat	147892	29%
Qishloq xo`jaligi	52042	10%
Qurilish sohasi	12959	3%
Savdo va umumiy hizmat	34637	7%
Transport va kommunikatsiya	34508	7%
Moddiy va texnik ta`minotni rivojlantirish	3682	0,7%
Uy-joy kommunal xizmatlar	2338	0,5%
Jismoniy shaxslar	169715	33%
Boshqa sohalar	57869	11%

Ko`rsatkichlar nomi	mlrd so`m	ulushi, foizda
Sanoat	130205	29%
Qishloq xo`jaligi	46507	10%
Qurilish sohasi	12261	3%
Savdo va umumiy xizmat	31554	7%
Transport va kommunikatsiya	33117	7%
Moddiy va texnik ta`minotni rivojlantirish	3693	0,8%
Uy-joy kommunal xizmatlar	2432	0,5%
Jismoniy shaxslar	139126	31%
Boshqa sohalar	52716	12%
Jami	451610	100%

¹ www.cbu.uz

ajratilgan kreditlar salmog`ini ko`rishimiz mumkin. Eng ko`p kreditlar jismoniy shaxslarga ajratilgan kreditlar bo`lib jami portfelning 33% qismini 169715mlrd so`m hisoblanadi. Keyingi o`rinda sanoat sohasiga ajratilgan kreditlar 29% hisoblanadi yani 147892mlrd so`m sanoatga yo`naltirilgan. Qishloq xo`jaligiga ajratilgan kreditlar 10%, 52042mlrd so`m hisoblanadi va qolgan 32% kreditlar boshqa sohalarga ajratilgan kreditlar hissasiga to`g`ri keladi .Anglaganingizdek jismoniy shaxslarga ajratilgan kreditlar eng ko`p qismini egallar ekan albatta bu juda riskli soha hisoblanadi, bularning tarkibida imtiyorli kreditlar ham bor albatta. Keyingi navbatta sanoat sohasiga ajratilgan kreditlar ,so`ngi yillarda prezidentimiz tomonidan olg`a surilayotgan dastur va g`oyalar orqali sanoat hohasiga katta etibor qaratilmoqda imtiyozlar berilmoqda bu esa kredit portfelini kengaytirmoqda.

2- jadval Markaziy bankning kredit qoyilmalari haqidagi malumotlari

Bu jadvalda biz 2023-yil oktabr oyi holati bo`yicha banklar kredit porflelining diversifikatsiya darajasini ko`rishimiz mumkin deyarli farq sezilmagan joriy holat bilan taqqoslaganda summa o`zgargan ammo foizlar deyarli bir hil.

2-jadval

Markaziy bankning kredit qoyilmalari haqidagi malumotlari²

Ko`rsatkichlar nomi	mlrd so`m	ulushi, foizda
Jami	362933	100%
Sanoat	121229	33,4%
Qishloq xo`jaligi	37229	10,3%
Qurilish sohasi	10030	2,8%
Savdo va umumiy ishlab chiqarish	28603	7,9%
Transport va kommunikatsiya	27838	7,7%
Moddiy va texnik ta`minotni rivojlantirish	3447	0,9%
Uy-joy kommunal xizmatlar	1888	0,5%
Jismoniy shaxslar	90452	24,9%
Boshqa sohalar	42217	11,6%

2022-yil oktab holati malumotlarida berilgan kreditlarning sohalar kesimidagi ulushlarini korishimiz mumkin .Jami portfelning yirik 33,4% qismi 121 229 mlrd so`m sanoat sohasiga ajratilgan kreditlar salmog`iga to`g`ri kelar ekan. Keyingi

² www.cbu.uz

o`rinda jismoniy shaxslarga ajratilgan kreditlar 24,9% yani 90 452 mlrd so`m hisoblanadi. 2024-2023- yillardagi statistikalardan sezilarli farqlar mavjud sezganingizdek. Sanoat sohasiga ajratilgan kreditlar salmog`i ancha yuqori jismoniy shaxslarniki esa qariyb 9 % ga farq qilyapdi. Bu jarayonni hammaning hotirasida o`chmas iz qoldirgan pandemiya bilan izohlasak bo`ladi.

Etibor qaratish lozim bo`lgan jihati 2024-yil hamda 2022-yildagi statistikalarga qaraydigan bo`lsak hozirgi kunda 2022 yil oktabr holatidagi ajratilgan kreditlardan 152 708mlrd so`m qariyb 43%ga ortgan. Bu pul kredit siyosatidagi qilinayotgan ishlar natijasini berayotganidan darak beradi. Yildan yilga asosiy stavka kamayib bormoqda bu axolining kreditga bo`lgan talabini ortishiga olib keladi shu bois jismoniy shaxslarga berilgan kreditlar salmog`i shiddat bilan ortgan.

Respublikamizda kredit portfeli masalasida qilinayotgan tizimli ishlar majmuini quyidagi masalalardan ham bilib olishimiz mumkin.

1. Sohalararo balansni ta`minlash: Kreditlar turli iqtisodiy tarmoqlarga, xususan, sanoat, qishloq xo`jaligi, xizmat ko`rsatish va turizmga yo`naltirilmoqda.

2. Kichik biznesni qo`llab-quvvatlash: Kichik tadbirkorlik va startaplarga imtiyozli kreditlar ajratilmoqda.

3. Eksport va ishlab chiqarishni rag`batlantirish: Eksportga yo`naltirilgan loyihalar va mahalliy ishlab chiqaruvchilar kreditlash hajmi oshirilmoqda.

4. Xavfni boshqarish tizimlari: Kredit xavfini baholashning zamonaviy texnologiyalari (skoring tizimlari) joriy etilmoqda.

5. Yashil iqtisodiyot va innovatsiyalar: Ekologik va texnologik innovatsion loyihalar uchun maxsus kredit liniyalari tashkil etilmoqda.

6. Mikromoliyalashni rivojlantirish: Aholini mikrokreditlar bilan qamrab olish kengaytirilmoqda.

7. Raqamli moliya xizmatlari: Kreditlashda raqamli texnologiyalar va onlayn platformalar faol joriy etilmoqda.

Natija. Yillar kesimida oladigan bo`lsak banklar portfelining diversifikatsiya darajasi yirik uch soha hissasiga to`g`ri kelar ekan. Hozirgi kunda jismoniy shaxslarga ajratilgan kreditlar kunsayin ortib bormoqda va risk darajasi ham proporsional ortmoqda. Bu esa diversifikatsiya masalasiga jiddiy etibor qaratish lozim ekanligidan dalolat beradi.

Xulosa. Uch yillik statistik malumotlar natijasida shuni aytish mumkinki O`zbekiston Respublikasi Tijorat banklari kredit portfeli optimal darajada emas asosiy uchta soha portfelning yirik uchdan ikki qismini egallaydi modomiki shulardan birida muammo yuzaga keladigan bo`lsa katta ta`sir qiladi .O`ylaymanki keyingi yillarda bu muammo albatta bartaraf etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Abdullaeva Sh.Z. “Bank risklari sharoitida tijorat banklari kredit portfelini diversifikasiyalash”, i.f.d. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertasiya. Toshkent, 2000-y.
2. Otamurodov H.H. “Tijorat banklari kredit portfelini boshqarishni takomillashtirish”, Toshkent, 2023-y.
3. Герасина Ю.А., Расулов Р.М. Управление кредитном портфелем коммерческого банка // Бизнес в законе – 2023-у.
4. Omonov A.A. “Tijorat banklarining resurslarini samarali boshqarish masalalari”. Iqtisod fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. avtoreferati.
5. Sattarov O.B. O‘zbekiston Respublikasi bank tizimi barqarorligini ta'minlash metodologiyasini takomillashtirish i.f.d. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertasiya avtoreferati. – Toshkent, 2024-y.
6. Qodirov A.K. “Tijorat banklarida kredit berish mexanizmini takomillashtirish yo‘llari” Toshkent, 2009-yil.
7. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2022-2024-yillardagi faoliyati to‘g‘risida hisobot.
8. “Kredit riskini boshqarish tamoyillari” bank nazorati bo‘yicha Bazel qo‘mitasi, Bazel, sentyabr 2023-y.
9. O‘zbekiston Respublikasining 2023-yildagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari
10. www.cbu.uz O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti.

TIJORAT BANKLARNI HUSUSIYLASHTIRISH

Arabov Sardor

Guruh: Ban-51U

Kalit so'zlar: tijorat banklari, xususiylashtirish, imkoniyatlar, strategiya, mulk, sotib olish.

Annotatsiya

Mamlakatlar o'z ustuvor yo'nalishlari va imkoniyatlaridan kelib chiqib, rivojlanish konsepsiyasini belgilaydi, bozor va davlat vositalarini uyg'unlashtiradi, xususiy tadbirkorlik va raqobatni rivojlantirish orqali o'z iqtisodiyoti samaradorligini oshirishga intiladi.

1993–1994 yillar miqdoriy o'zgarishlarning kritik massasi oshishi bilan xususiylashtirishning birinchi bosqichi yillari bo'ldi va 1995-1996 yillar. – miqdoriy emas, balki sifat jihatidan ichki tuzilmaviy o'zgarishlarga asoslangan yangi modelga o'tish bilan ikkinchi bosqich yillari.

Rossiyada 1992-1994 yillarda davlatning korxonalarni to'g'ridan-to'g'ri boshqarish sohasidan tezda chiqib ketishi muammosi ularni ommaviy aksiyalashtirish va vaucher xususiylashtirish orqali hal qilindi. Qisqa vaqt ichida xususiylashtirishning barcha toifalari, jamoaviy va yakka tartibdagi mulkdorlar uchun uning shakllari, usullari va imtiyozlar variantlari belgilab berilgan qonunchilik bazasi yaratildi. Rossiya vaucheri davlat ro'yxatidan o'tkazilmagan va 1992 yil 1 iyul holatiga ko'ra jami davlat ishlab chiqarish aktivlarining balans qiymatidan kelib chiqqan holda hisoblangan pul nominaliga ega edi. Vaucher bosqichida mehnat jamoalari jahon standartlarida misli ko'rilmagan imtiyozlarga ega bo'lishdi. hokimiyatning mulk huquqlarini dastlabki konsolidatsiyasini juda tez sur'atlarda va katta ijtimoiy mojarolarsiz amalga oshirish istagi. Shu sababli, vaucher bosqichi yakunlariga ko'ra, xususiylashtirilgan korxonalarining 75 foizi ustidan nazorat mahalliy aksiyadorlar tomonidan amalga oshirildi va shu bilan kapitalni muqarrar ravishda qayta taqsimlash uchun zaxira yaratildi. Mehnat jamoalarining ulushlari tezda yo'q bo'lib ketdi va vaucherli xususiylashtirish tugaganidan bir yil o'tgach, kompaniyalar kapitalidagi ichki aksiyadorlarning ulushi sezilarli darajada kamaydi, tashqi aksiyadorlar esa deyarli ikki baravar ko'paydi. Yirik institutsional investorlar, asosan, yoqilg'i-energetika kompleksi korxonalari, eksport korxonalari (qora va rangli metallurgiya), savdo kompaniyalariga qiziqish bildirishgan.

Xususiylashtirilgan korxonalarining aksariyati, ayniqsa, ishlab chiqarish tarmoqlari strategik investorni olmagan. Katta spekulyativ foyda olishga umid qilgan banklar vaucherlar bilan raqobatbardosh bo'lmagan kompaniyalarning ko'plab

ulushlarini sotib oldilar va bozorni qayta qurish uchun katta investitsiyalarni talab qildilar. Vaucher bosqichining natijalari kutilganidan ham oddiyroq bo'ldi. Asosiy narsaga erishildi - bozor iqtisodiyotining institutsional asoslarini shakllantirish

Rossiyada boshlandi va xususiy sektorning shakllanishi asosida ijtimoiy tuzilmani o'zgartirishning aniq tendentsiyalari paydo bo'ldi.

Xususiy tadbirkorlik va raqobat jamiyat taraqqiyotida muhim rol o'ynaydi, chunki ular bozor signallariga tezroq javob beradi. Erkin bozor nazariyasi bozor ushbu signallarni - aholi ehtiyojlari va biznes imkoniyatlarini eng to'g'ri aks ettiradi va jamiyatdagi talab va taklifga asoslangan adolatli narxni shakllantiradi, deb da'vo qiladi. Lekin bozor signallari har doim o'rinlimi va adolatli narxga erishish mamlakat iqtisodiy siyosatining asosiy maqsadi bo'lishi kerakmi? Umuman olganda, masalani muhokama qilish jarayonida tijorat banklarini "xususiylashtirish"ga ikki xil yondashuv belgilandi.

Birinchi yondashuv O'zbekiston Davlat mulk qo'mitasi tomonidan davlat xususiylashtirilgan korxonalaridan tijorat banklari kapitalidagi ulushlarini to'g'ridan-to'g'ri begonalashtirish va ushbu aksiyalarni va aksiyalarni Federal mulk jamg'armasi orqali odatdagi tartibda bepul sotish imkoniyatini nazarda tutadi.

Aytish joizki, hozirgi vaqtda tijorat banklarining mutlaq ko'pchiligi mas'uliyati cheklangan shirkat yoki aksiyadorlik jamiyati shaklida tashkil etilgan. Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari tijorat banklarining bevosita aksiyadorlari va aksiyadorlari emas.

Aks holda, faqat davlatning tijorat banklari kapitalida bilvosita ishtirok etishi - davlat korxonalarining banklarning ulushlariga egalik qilishi haqida gapirish mumkin.

Tijorat banklarini xususiylashtirish murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u iqtisodiyotga ijobiy ham, salbiy ham ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ushbu jarayonning asosiy jihatlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Afzalliklari:

- Samaradorlikning oshishi: Xususiy sektor ko'pincha davlat sektoriga qaraganda samaraliroq bo'ladi, chunki u raqobatbardosh muhitda faoliyat yuritadi va foyda olishga intiladi. Bu esa banklarning operatsion samaradorligini, xizmatlar sifatini va innovatsiyalarni rag'batlantirishi mumkin.
- Moliyaviy barqarorlik: Xususiy sektorga o'tish banklarning moliyaviy ahvolini mustahkamlashga yordam beradi, chunki ular o'z kapitalini samarali boshqarishga va xavflarni minimallashtirishga ko'proq rag'batlantirilgan.

- Investitsiyalarni jalb qilish: Xususiylashtirish banklarga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish imkoniyatini yaratadi, bu esa ularning kapitalizatsiyasini oshiradi va rivojlanishini tezlashtiradi.
- Davlat byudjeti daromadlarining oshishi: Xususiylashtirish davlatga qo'shimcha daromad keltirishi mumkin, chunki davlat mulkni sotganda daromad oladi.
- Raqobatning kuchayishi: Xususiylashtirish bank sektorida raqobatni kuchaytirishi mumkin, bu esa mijozlar uchun afzalliklar yaratadi.

Kamchiliklari:

- Monopoliyalar paydo bo'lishi: Xususiylashtirish jarayonida katta banklar birlashishi va monopoliya holatlarini yaratishi mumkin, bu esa raqobatni pasaytiradi va mijozlar uchun noqulayliklar tug'dirishi mumkin.
- Ijtimoiy mas'uliyatning pasayishi: Xususiylashtirish sektor ko'pincha foyda olishga yo'naltirilgan bo'lib, ijtimoiy mas'uliyatga kamroq e'tibor qaratishi mumkin. Bu esa aholining kam ta'minlangan qismlari uchun kreditlash imkoniyatlarining kamayishiga olib kelishi mumkin.
- Narxlarning oshishi: Raqobatning kamayishi va foyda olishga intilish bank xizmatlari narxining oshishiga olib kelishi mumkin.
- Korrupsiya: Xususiylashtirish jarayoni korrupsiyaga moyil bo'lishi mumkin, agar u shaffof va adolatli tarzda o'tkazilmasa.
- Ijtimoiy noxushliklar: Xususiylashtirish ba'zi ishchilarning ishdan bo'shatilishiga va ijtimoiy noxushliklarga olib kelishi mumkin.

Muvaffaqiyatli xususiylashtirish uchun muhim omillar:

- Shaffof va adolatli jarayon: Jarayon barcha qatnashchilar uchun ochiq va adolatli bo'lishi kerak.
- Kuchli qonunchilik va tartibga solish: Bank sektorini tartibga soluvchi kuchli qonunlar va qoidalar bo'lishi kerak.
- Professional boshqaruv: Xususiylashtirilgan banklar professional va tajribali menejerlar tomonidan boshqarilishi kerak.
- Moliyaviy barqarorlikni ta'minlash: Xususiylashtirish jarayoni banklarning moliyaviy barqarorligini ta'minlashga qaratilishi kerak.
- Ijtimoiy ta'sirni baholash: Xususiylashtirishning ijtimoiy ta'siri oldindan baholanishi va minimallashtirish choralari ko'rilishi kerak.

Ushbu tijorat banklari tashkil etilganda, sobiq maxsus banklarning aktivlari va majburiyatlari Milliy Bankning balansiga o'tkazildi, shundan so'ng ilgari yopiq

maxsus banklar tomonidan xizmat ko'rsatgan davlat korxonalari yangi tashkil etilgan banklarning ustav fondlariga badallar kiritdilar. tijorat banklari. Ushbu banklarni belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tkazgandan so'ng, sobiq maxsus banklarning aktivlari va majburiyatlarining bir qismi Milliy bankining balansidan ularga o'tkazildi. Shunday qilib, davlat korxonalari tijorat banklarining ta'sisshilariga aylandi. Shu bilan birga, bunday banklarning kapitalida ishtirok etish davlat korxonalari tomonidan bo'sh mablag'larni investitsiya qilish usuli sifatida emas, balki xizmat ko'rsatuvchi bank muassasasi bilan iqtisodiy munosabatlarni mustahkamlash sifatida qabul qilindi. Bu shuni anglatadiki, mulkdorlar (aksiyadorlar) sonining o'zgarishi yoki ko'payishi, hatto bu yangi mulkdor davlat bo'lsa ham, boshqa mulkdorlarning bilimi va roziligi bilan sodir bo'lishi mumkin.

Banklarni "xususiylashtirish" ga ikkinchi yondashuv ko'proq "radikal" choralarni o'z ichiga oladi. Shunday qilib, O'zbekiston tijorat banklari assotsiatsiyasi vakillari vaqtinchalik tartibga solish loyihasini ishlab chiqdilar. Ushbu loyihaga ko'ra, istisnosiz barcha tijorat banklarida ma'lum "davlat ishtiroki ulushi"ni ajratish, hali qo'shma banklarni majburiy korporativlashtirish rejalashtirilgan edi. Aksiyadorlik banklari, bunday banklarning aksiyalarini ularning amaldagi egalarining (aksiyadorlari,) fikri va manfaatlarini hisobga olmasdan sotish.

Ta'kidlash joizki, loyiha matni, mening fikrimcha, o'ta noprofessional tarzda tuzilgan, amaldagi qonunchilikka keskin zid bo'lgan va bunday loyihani amalga oshirishning salbiy iqtisodiy oqibatlari hisobga olinmagan.

Bozor talabi jamiyatning (biznes va aholining) qulay sharoitlarda (narx va to'lov shartlari) yuqori sifatli tovarlar va xizmatlarni iste'mol qilish istagi bilan bog'liq bo'lgan jamiyat ehtiyojlarini aks ettiradi. Bu talabni xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tovar va xizmatlarni import qilish va/yoki ishlab chiqarish orqali qondirishi mumkin. Bu talabni qondirishda esa banklar muhim o'rin tutadi.

Ular 2025 yilga kelib davlat ishtirokisiz STB aktivlari ulushini 15 foizdan 60 foizgacha oshirmoqchi

O'zbekiston 2020 yilda davlat nazoratidagi birinchi bankini sotishi kerak edi. Biroq Asia Alliance Bank aksiyalarining xususiy mulkdorlarga o'tkazilishi faqat 2021-yil o'rtalarida e'lon qilingan edi. Biroq, 2021 yil oxirida STB hali ham davlat agentligi mulki sifatida ro'yxatga olingan.

2020-yil may oyida O'zbekistonda bank tizimini isloh qilish strategiyasi tasdiqlandi. Strategiyaning asosiy maqsadlaridan biri banklar aksiyalarini xususiylashtirish orqali davlatning sohadagi ishtirokini kamaytirishdan iborat. Masalan, ular jami aktivlardagi

davlat ishtirokisiz banklarning aktivlari ulushini 2020 yildagi 15 foizdan 2025 yilga kelib 60 foizga yetkazmoqchi.

O'tgan yili O'zbekistondagi 32 ta STBdan 13 tasi davlat nazoratida edi. 2020 yil oxiriga kelib respublika o'zining "hovuzi"dan birinchi bank – Asia Alliance (aktivlar bo'yicha 18-o'rin)ni sotmoqchi edi. 2022-yilga mo'ljallangan rejalarda "Ipoteka-bank" (5-son), 2022–2023-yillarda "Aloqabank" (11-son) va "O'zsanoatqurilishbank" (2-son), 2023-yilda "Asaka" bank (3-son)ni xususiylashtirish ko'zda tutilgan.

Strategiyada, shuningdek, "Qishloq qurilish bank" (aktivlari bo'yicha 7-son), "Turonbank" (12-son) va "Xalq bank" (6-son) ATB sotilishi ham ko'zda tutilgan, biroq aynan qachon xususiylashtirish noma'lum. "Poytaxt bank" (30-son) va "O'zagroeksportbank" (32-son) sotuvga qo'yilgan va ularning allaqachon potentsial xaridorlari bor.

Asia Alliance Bank 2009 yilda tashkil etilgan. 2018 yilda STB aksiyalarining 45 foizi davlat organlari tomonidan sotib olindi. O'sha yilning oxirida bank aktsiyadorlari qarzlarni to'lash uchun o'z aksiyalarini respublikaga o'tkazdilar - va moliya instituti to'liq davlat nazoratiga o'tdi.

2019-yil dekabr oyida O'zbekiston Prezidentining Yaponiya bilan munosabatlarni kengaytirish to'g'risida qarori qabul qilingan edi. Hujjatda aytilishicha, 2020-yil may oyida Yaponiyaning Sawada Holdings Co., Ltd. moliyaviy korporatsiyasi. "Asia Alliance Bank" aksiyalarining nazorat paketini 32 million dollarga sotib oladi. Nima uchun bu sodir bo'lganligi haqida hech qachon xabar berilmagan. 2020-yil dekabr oyida, xususiylashtirish rejalaridan farqli o'laroq, bank davlatga, aniqrog'i, Davlat aktivlarini boshqarish agentligiga (SASA) tegishli bo'lib qoldi.

2021-yil fevral oyida "Asia Alliance" savdo maydonchasi talablariga javob bermagani uchun "Toshkent" Respublika birjasi o'z listingini yo'qotdi. Oradan olti oy o'tib, 2021-yil 2-iyul kuni bank saytida uning aksiyalarini asosiy benefitsiari O'zbekiston fuqarosi bo'lgan Gor Investment Ltd (Buyuk Britaniya)ga o'tkazish to'g'risida qaror qabul qilingani haqida xabar paydo bo'ldi.

Gor Investment Ltd 2019 yilgacha moliya institutining asosiy aktsiyadori edi. Bayonotda qayd etilishicha, qaror qabul qilishda uning "bankni samarali boshqarishdagi muvaffaqiyatli tajribasi" hisobga olingan. 2017-yilda bank qariyb 60,14 milliard so'm sof foyda olgan bo'lsa, 2018-yilda bu ko'rsatkich 33,8 milliardga kamaydi, 2019-yilda esa 40,62 milliardga yetdi.

Iyul oyidan boshlab O'zbekiston Markaziy banki statistik ma'lumotlarining "Davlat ishtirokidagi banklar" bo'limida DTBlar ro'yxatini to'xtatdi. Biroq, 2021 yil

27 dekabr holatiga ko'ra, AUGA hali ham Korxonalar va tashkilotlarning yagona davlat reestrída bankning yagona ta'sischisi sifatida qayd etilgan.

Kursiv bankning o'ziga ham, AUGAga ham bitim shartlari bo'yicha so'rov yubordi, ammo nashr paytida javob olmagan.

Banklar navbatda

Ipoteka bank Vengriyaning OTP moliyaviy guruhiga sotiladi - davlat ulushining 75 foizi sotiladi. Bu haqda 2021-yil sentabr oyida bo'lib o'tgan O'zbekiston iqtisodiy forumida majburiy bo'lmagan shartnoma imzolangan edi. Iqtisodiy rivojlanish va qashshoqlikni qisqartirish vaziri Jamshid Qo'chqorov so'ngra kelishuvni yaqin ikki oy ichida yakunlash rejalashtirilganligini aytdi. Bu davrdan keyin u jarayon yakuniy bosqichda ekanligini, biroq bitimning yopilishi hali ommaga e'lon qilinmaganini aytdi.

Ushbu bank aktivlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasining beshta yirik moliya institutlaridan biri hisoblanadi. 1 dekabr holatiga ko'ra, bu ko'rsatkich 35,8 trln. Aktsiyalarni OTPga o'tkazgandan so'ng, u xususiy sektor tomonidan nazorat qilinadigan eng yirik bank bo'ladi.

Tez orada yana ikkita kichik tijorat banklarini xususiylashtirish rejalashtirilmoqda. Gap "Poytaxt bank" va "O'zagroeksportbank" haqida bormoqda. Rossiyaning Expobank va Sovcombank ularni sotib olmoqchi.

Birinchi Toshkent hokimligi tomonidan 2018 yilda ipoteka kreditlari berish va qurilish loyihalarini moliyalashtirish maqsadida tashkil etilgan. Sentyabr oyi oxirida AUGA va Expobank xarid qilish bo'yicha memorandum imzoladi. Deloitte ushbu bitim bo'yicha maslahatchi sifatida ishlaydi. Deloitte konsalting departamentining O'zbekistondagi boshqaruvchi direktori Rustam Muxametshinning Kursivga aytishicha, bankni sotish yakuniy bosqichda.

"Bu bitim jozibador, chunki yaxshi aktivni sotib olishdan tashqari, bu juda istiqbolli bozorga tez kirishdir", deb ta'kidladi ekspert.

Poytaxt bank portfelidagi muammoli kreditlar ulushi 8,7 foizni tashkil etadi (1 dekabr holatiga). Bu bank tizimi bo'yicha o'rtacha ko'rsatkichdan bir oz yuqori - 5,7%.

Taqqoslash uchun, "O'zagroeksportbank" aktivlarining sifati pastroq. Moliyaviy institutning NPL ulushi 88,4% ni tashkil qiladi.

Birinchi Toshkent hokimligi tomonidan 2018 yilda ipoteka kreditlari berish va qurilish loyihalarini moliyalashtirish maqsadida tashkil etilgan. Sentyabr oyi oxirida AUGA va Expobank xarid qilish bo'yicha memorandum imzoladi. Deloitte ushbu bitim bo'yicha maslahatchi sifatida ishlaydi. Deloitte konsalting departamentining O'zbekistondagi boshqaruvchi direktori Rustam Muxametshinning Kursivga aytishicha, bankni sotish yakuniy bosqichda.

“Bu bitim jozibador, chunki yaxshi aktivni sotib olishdan tashqari, bu juda istiqbolli bozorga tez kirishdir”, deb ta’kidladi ekspert.

Poytaxt bank portfelidagi muammoli kreditlar ulushi 8,7 foizni tashkil etadi (1 dekabr holatiga). Bu bank tizimi bo'yicha o'rtacha ko'rsatkichdan bir oz yuqori - 5,7%.

Taqqoslash uchun, “O‘zagroeksportbank” aktivlarining sifati pastroq. Moliyaviy institutning NPL ulushi 88,4% ni tashkil qiladi.

Gap Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki, Osiyo taraqqiyot banki, Xalqaro moliya korporatsiyasi (IFC) kabi xalqaro moliya tashkilotlari bilan hamkorlikda amalga oshirilayotgan yirik davlat banklarini xususiylashtirish haqida bormoqda.

Strategiya doirasida 2026 yil oxiriga qadar sakkizta davlat banki aksiyalarining nazorat paketi xususiy qo‘llarda bo‘lishi kutilmoqda. Xususan, “Asakabank”, “Xalq banki”, “O‘zsanoatqurilishbank”, “Qishloq qurilish bank”, “Ipoteka bank”, “Aloqabank”, “Asia Alliance Bank”, “Turonbank”.

O‘zbekiston bank tizimida jami 26 ta tijorat banklari faoliyat yuritmoqda.

Xulosa qilib aytganda, tijorat banklarini xususiylashtirishning ijobiy va salbiy tomonlari mavjud. Muvaffaqiyatli xususiylashtirish uchun yuqorida keltirilgan omillarni hisobga olish va ehtiyotkorlik bilan yondashish juda muhimdir. Har bir mamlakatning o'ziga xos sharoitlarini hisobga olgan holda, individual yondashuv talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Raizberg B.A., Lozovskiy L.Sh., Starobudtseva E.V. Zamonaviy iqtisodiy lug'at. – M.: INFRA-M, 1997 yil.

Bernard I., Kolley J.-C. Aqlli iqtisodiy va moliyaviy lug'at. Fransuz, rus, ingliz, nemis, ispan terminologiyasi: In 2 jild - T.P: Trans. fr dan. – M.: Xalqaro munosabatlar, 1994 yil
Iqtisodiyoti o‘tish davridagi mamlakatlarda xususiylashtirish: davomiy tarix - tahr. Ira V. Liberman, Daniel J. Cope, 112-bet

Nellis, Jon (1999 yil iyun). "O'tish davri mamlakatlarida xususiylashtirishni qayta ko'rib chiqish vaqti keldimi?" "Moliya va rivojlanish". 36

МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ TASHKILOTLARIDA MASHG'ULOTLARDA ТА'ЛИМ СИФАТИНИ НАЗОРАТ ҚИЛИШ ВА БОШҚАРИШ

G'iyosova Oydin Pirmamatovna

Samarqand viloyoti Paxtachi tumani 30-son DMTT direktori

Annotatsiya: Maqolada mamlakatimizda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish va rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan islohotlar, boshqaruv ta'lim sifatini nazorat qilish va boshqarishtashkil qilish xususida fikr bayon etilgan.

Аннотация: В статье описаны реформы, которые проводятся с целью дальнейшего совершенствования и развития системы дошкольного образования в нашей стране, а также управления и контроля качества образования.

Abstract: The article describes the reforms that are being carried out with the aim of further improving and developing the preschool education system in our country, as well as managing and monitoring the quality of education.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim tizimi, tashkilot, menejment, boshqarish metodlari, kadrlar, ta'lim sifati, ilmiy yondashuv, jarayon, vaziyatli, dasturiy-maqсадli yondashuv, kadrlar siyosati.

Ключевые слова: система дошкольного образования, организация, менеджмент, методы управления, персонал, качество образования, научный подход, процесс, ситуационный, программный подход, кадровая политика.

Key words: pre-school education system, organization, management, management methods, personnel, quality of education, scientific approach, process, situational, programmatic approach, personnel policy.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida mashg'ulotlarda ta'lim sifatini nazorat qilish va boshqarish – bu jarayon maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini ta'minlash uchun muhim vosita hisoblanadi. Ushbu tizim ta'lim sifatini oshirish, o'qituvchi va tarbiyachilar faoliyatini muvofiqlashtirish, shuningdek, bolalar rivojlanishini monitoring qilishga yo'naltirilgan. Quyida ushbu mavzuga oid asosiy yo'nalishlar keltirilgan:

Ta'lim sifatini nazorat qilishning asosiy vazifalari:

- **Ta'lim sifatini baholash mezonlarini ishlab chiqish:** O'quv dasturlari va mashg'ulotlarni umumiy rivojlanish standartlariga muvofiqligini ta'minlash.
- **Bolalar rivojlanishining monitoringi:** Har bir bolaning psixologik, fiziologik va kognitiv rivojlanishini kuzatish va baholash.

➤ **Tarbiyachilarning malakasini nazorat qilish:** Mashg‘ulotlarning mazmuni va metodikasini kuzatish orqali pedagoglarning mahoratini oshirish.

Tekshiruv jarayonida qanday usul va uslublarni qo‘llash nazorat qilish turiga, muayyan guruhda tarbiyaviy jarayonning qay jihati yoki muassasa moliyaviy-xo‘jalik ishlarining qaysi tomonlari tekshirilishi, nazoratchiuslubchining kasbiy mahorati va amaliy tajribasiga bog‘liqdir. Tekshiruv jarayonida turli usullarning qo‘llanishi maktabgacha ta‘lim muassasasi ishini har tomonlama o‘rganishda g‘oyat ahamiyatlidir. Kuzatish usuli bu — pedagogik jarayondagi yutuq va kamchiliklarni, ishdagi qiyinchiliklarni bartaraf etish va ta‘lim-tarbiya ishlari samaradorligini oshirishga xizmat qiladic SHuningdek, kuzatish uslubi — muassasadagi pedagogik jarayonga, uslubiy va moliyaviyxo‘jalik faoliyatining holatiga to‘g‘ri baho berish va zarur xulosalar chiqarishga imkoniyat yaratadi. Yalpi tekshirish usuli orqali muassasaning kun davomidagi faoliyatining barcha jihatlarini: tashkiliy ma‘muriy, moliyaviy-xo‘jalik, ta‘lim-tarbiya ishlarining mazmuni, yo‘nalishlari, samarasi va natijalari kuzatiladi.

Ta‘lim mazmuni, ta‘lim tashkilotlari tartibini va ta‘lim sifatini boshqarishni alohida faoliyat sifatida belgilash mumkin. Bunda uning subyekti boshqaruv vazifalarini hal qilish orqali pedagoglar, ota-onalar, xizmat ko‘rsatuvchi xodimlarning birgalikdagi faoliyatining uyushqoqligini hamda ta‘lim maqsadlari va rivojlanish maqsadlariga erishishga yo‘naltirilganligini ta‘minlaydi.

Nazorat va boshqaruv usullari

• **Davriy baholash tizimi:** Mashg‘ulotlarning sifatini muntazam ravishda tekshirish va natijalar bo‘yicha takliflar berish.

• **Jamoaviy kuzatish:** Ta‘lim jarayonini jamoa bo‘lib kuzatish va baholash orqali xolislikni ta‘minlash.

• **Ota-onalar ishtirokini ta‘minlash:** Ota-onalarning fikr va takliflarini e‘tiborga olish, ular bilan hamkorlikda ish olib borish.

Ta‘lim sifatini boshqarish, eng avvalo, boshqaruv kadrlari tomonidan ta‘lim va kadrlar tayyorlash jarayonini kuzatish kabi faoliyat turidan foydalanishni ko‘zda tutadi. Buning uchun ular tegishli metodlarni, jumladan, kvalimetriya asoslarini, ya‘ni sifatni miqdoriy baholash metodini qo‘llash orqali ta‘lim sifatining boshlang‘ich va berilgan holatini aniq belgilashlari lozim bo‘ladi.

Ilmiy adabiyotlarda mahsulot, xizmatlar sifatini baholash, boshqaruv faoliyatining baholash ob‘ekti to‘g‘risida qadriyat borasidagi mulohazalarni shakllantirishga qaratilgan funksiyasining alohida tipiga kiritiladi. Ta‘lim sifatini o‘lchash sifat

o'Ichovini belgilash va uning qiymatini maxsus algoritmlar yordamida olishni ko'zda tutadi. Bunday jarayonning samaradorligi baholashning statistik metodlarini qo'llash orqali ta'minlanadi. Bu baholanayotgan ob'ektning sifat ko'rsatkichlari qiymati aksariyat hollarda tasodifiy kattaliklar deb hisoblanishi bilan bog'liqdir. Bunday holat ana shu sifatga bevosita yoki bilvosita ta'sir ko'rsatuvchi ko'plab omillar va shart-sharoitlar bilan izohlanadi. SHu bois boshqaruv tarkibi ta'lim sifati haqidagi axborotni olish va ishlashning statistik metodlarini qo'llay bilishi kerak. Shu jihatdan olganda, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim sifatini ta'minlashda zamonaviy yondashuvlar, boshqaruv, innovatsiya va axborot texnologiyalarini ta'lim-tarbiya jarayoniga joriy etishda rahbarlik layoqatini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur vazifani amalga oshirishda maktabgacha ta'lim tashkilotlari rahbar xodimlarining har biridan yuksak kasbiy salohiyat va insoniy sifatlarga ega bo'lish talab etiladi. «Avvalambor, uning vatanparvar va yurtparvarlik fazilatlariga ega bo'lishi, ona yurtini chin qalbidan sevishi va ardoqlashi, el-yurti uchun o'zini ayamassligi, kerak bulsa, bu yo'lda jonini ham fido qilishiga tayyor bo'lishini, o'z kasb-korining ustasi, shu ishning chinakam bilimdoni, bu borada boshqalarga o'rnak bo'lishini kutadi.

Shu bilan birga maktabgacha ta'limni isloh qilishning asosiy shartlaridan biri - buyuk ma'naviy fazilatlarga ega, insoniy fazilatlarni o'zida mo'jassamlashtirgan, yetuk kadr sifatida faoliyat yuritayotgan mutaxassislar avlodini yetishtirishni talab etadi. Hozirgi davrning bu talabi – matabgacha ta'lim tarbiyalanuvchilarini axloqan va ma'nau yetuk, komil insonlar qilib tarbiyalash vazifalarini bajarishni talab etadi. MTT rahbarlari va pedagog kadrlari oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biri – erkin fuqaro ma'naviyatini, ozod shaxsni shakllantirish masalasidir. Boshqacha aytganda, o'z xaq-huquqlarini taniydigan, o'z kuchi va imkoniyatlarini anglagan, atrofda sodir bo'layotgan voqea va hodisalarga mustaqil munosabat bilan yondashgan, ayni zamonda shaxsiy manfaatlarini mamlakat va xalq manfaatlari bilan uyg'un xolda quradigan erkin, har jihatdan barkamol insonlarni tarbiyalash lozim. Shu jihatdan olganda, barkamol insonni tarbiyalash avvalo, pedagoglardan ulkan mahorat va mas'uliyatni talab qiladi. Ustozlik mahorati va tarbiyachilik san'atining tayyor andozasi yoki qolipi mavjud emas. Ushbu san'atni egallash uchun insondan katta kuch, ijodkorlik va ko'p yillik tajriba talab etiladi. onini rejalashtirish, uni amalga oshirish, o'quv reja, dasturlarining mazmun mohiyati bilan

emas, balki bolalarning olgan bilimlari, malaka va ko'nikmalari, mustaqil ravishda olgan bilimlari bilan bog'liq ta'lim natijasi sifati bilan belgilanmoqda.

Ta'lim sifatini oshirish bo'yicha tavsiyalar

- Tarbiyachilar uchun doimiy malaka oshirish kurslarini tashkil qilish.
- Mashg'ulotlarda bolalarning qiziqishlarini inobatga olgan holda faoliyatlarni tashkil etish.
- Ta'lim muassasalari uchun zamonaviy jihoz va resurslarni ta'minlash.

Har tomonlama taraqqiy etgan, aqlan va ma'nan barkamol, jismonan va ruhan tetik farzandlarni maktabgacha tarbiya tashkilotlarida kamol toptirish ahamiyati, Vatanimizning ravnaqi bugungi kunda yosh avlodlarga bergan ta'lim sifati va tarbiya mohiyati bilan chambarchas bog'liqligi alohida dolzarblik kasb etadi. Mamlakatimizda bu borada amalga oshirilayotgan islohotlar buyuk ma'naviy fazilatlarga ega, insoniy fazilatlarni o'zida mo'jassamlashtirgan, yetuk kadr sifatida faoliyat yuritishga zamin hozirlaydi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari o'quv faoliyatining sifati o'quv jarayonini rejalashtirish, uni amalga oshirish, o'quv reja, dasturlarining mazmun mohiyati bilan yemas, balki tahsil oluvchilarning olgan bilimlari, malaka va ko'nikmalari, mustaqil ravishda olgan bilimlari bilan bog'liq ta'lim natijasi sifati bilan belgilanmoqda.

Xulosa: Yuqoridagilardan kelib chiqib, ta'lim jarayonini sifatli boshqarish faqatgina me'yoriy hujjatlar bilan cheklanib qolmay, balki tarbiyachilarning ijodkorligi, bolalarning qiziqishlariga mos yondashuv va resurslarning to'g'ri taqsimlanishi bilan erishiladi. Bu esa kelajakda ijtimoiy faollik va mustaqil fikrlash qobiliyatiga ega avlodni tarbiyalashga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Qarori, 2019., 13 may, PQ 4312 son.
2. Narimbaeva L.K Maktabgacha ta'lim sifatini nazorat qilish va boshqarishning mexanizmlarini takomillashtirish. "Экономика и социум" №9(88) 2021 www.iupr.ru 944-945b
3. Mirziyoev SH.M. "Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz" "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutqi Toshkent-"O'zbekiston"-2016, 11-bet, 20-bet.
4. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyanob halqimiz bilan birga qo'ramiz. -Toshkent:O'zbekiston, 2017.-488 bet.

МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ TASHKILOTLARIDA RAHBAR IMIDJI TUSHUNCHASI VA UNING ROLI

Rajabova Oydin Yunusovna

Samarqand viloyati Paxtachi tumani 41-son DMTT direktori

Аннотация: ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida rahbar imidji va uning ahamiyati haqida aytib o'tilgan.

Аннотация: в данной статье говорится об имидже лидера и его значении в дошкольных образовательных организациях.

Калит so'zlar: maktabgacha ta'lim tashkilotlari, rahbar imidji, pedagog **xodimlar**, tashkilot imidji, zamonaviy rahbar.

Ключевые слова: организации дошкольного образования, имидж лидера, педагогический коллектив, имидж организации, современный лидер.

Zamonaviy ishbilarmonlik dunyosida rahbarlarning imidji va tashkilotlarning umumiy imidji muhim ahamiyat kasb etmoqda. Tashkilotlar va rahbarlar o'rtasidagi o'zaro aloqalar, ularning jamiyatdagi tasavvurlari va obro'si nafaqat ichki ishlar samaradorligiga, balki tashqi bozorlar va mijozlar bilan aloqalariga ham ta'sir qiladi. Bunday aloqalar, o'z navbatida, tashkilotning muvaffaqiyatiga va kelajagini belgilovchi omillarga aylanishi mumkin.

Рahbar imidji — bu rahbarning tashqi ko'rinishi, muloqot uslubi, boshqaruv ko'nikmalari, xatti-harakatlari hamda atrofdagilar bilan munosabatlarida aks etuvchi umumiy qiyofasidir. U nafaqat rahbarning shaxsiy obro'-e'tiborini belgilaydi, balki tashkilotning umumiy obro'si va muvaffaqiyatiga ham bevosita ta'sir qiladi.

Маktabgacha ta'lim tashkiloti rahbari – bu ta'lim tashkilotining umumiy faoliyatini boshqaruvchi, tashkilot ichida ta'lim-tarbiya jarayonini muvofiqlashtiruvchi va sifatli ta'limni ta'minlash uchun javobgar bo'lgan shaxs. Rahbar quyidagi mas'uliyatlarni bajaradi:

Та'lim jarayonini boshqarish:

- Ta'lim va tarbiya jarayonini davlat standartlari asosida tashkil etish.
- Pedagogik kadrlarning ishini muvofiqlashtirish va nazorat qilish.
- Bolalarning rivojlanishini monitoring qilish.

Rahbar imidjini psixologik tahlil qilish, uning shaxsiy xususiyatlarini, qarorlar qabul qilish uslubi va boshqaruvni qanday amalga oshirishi kabi jihatlarni o'rganishga imkon beradi. Rahbarning xulq-atvori, liderlik uslubi, emosional intellekti va muloqot qobiliyatlari uning jamoa va jamiyat oldidagi obro'siga bevosita

ta'sir qiladi. Shuningdek, rahbarning o'ziga xos imidji tashkilotning ichki muhitiga va uning faoliyatiga qanday ta'sir qilishi mumkinligini tahlil qilish zarur.

Tashkilot imidjini shakllantirish esa, o'z navbatida, tashkilotning brendi, kommunikatsiya strategiyasi, boshqaruv madaniyati va ijtimoiy mas'uliyatiga asoslanadi. Tashkilotning umumiy tasavvuri va obro'si jamiyatda qanday qabul qilinishini aniqlaydi. Ularning o'zgarishi va shakllanishi rahbarning liderlik xususiyatlari va tashkilotning strategik qarorlariga bevosita bog'liqdir.

Shu bois, rahbar imidji va tashkilot imidjini shakllantirish jarayonlari bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ularning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi tashkilotning ichki va tashqi muhitda qanday ko'rinishda bo'lishini belgilaydi. Bu mavzu, ayniqsa, rahbarlik va tashkilot boshqaruvi sohalaridagi ilg'or tajribalar va amaliyotlarni o'rganish nuqtai nazaridan dolzarb hisoblanadi.

Ma'lumki, har bir rahbar o'zining mexnat faoliyatida mumkin qadar sipo, axloqli, tarbiyali, bilimli va boshqa ijobiy sifatlarini namoyon qilishga xarakat qiladi. Bu ko'p hollarda ayni shunday kechishi bilan bir vaqtning o'zida xodimlar orasida noto'liq obrazning kelib chiqishiga sabab bo'ladi.

Rahbar imidjini shakllantirish bo'yicha tavsiyalar:

- Doimiy o'zini rivojlantirish va yangi bilimlarga intilish.
- Atrofdagilarga samimiy va hurmat bilan munosabatda bo'lish.
- Muloqot madaniyati va jamoani boshqarish ko'nikmalarini takomillashtirish.
- Shaxsiy tashqi qiyofaga e'tibor berish va o'ziga qarash.
- Qiyin vaziyatlarda ham mas'uliyat va adolatni saqlab qolish.

Ayniqsa, rahbar avtoritar yo'nalishda ishlab o'rgangan bo'lib, yon-atrofiga o'ziga eng yaqin muovin va yordamchilardan boshqalarni yaqinlashtirmagan hollarda noxush ko'rinishlar oladi. Ya'ni, ushbu rahbar xaqida jamoada ikki, uch yoki undan ham ko'prok fikrlar yuradi. Birov o'ta tarbiyali desa, boshqasi qo'pol yoki johil deyishi mumkin. Aslini olganda, o'zi atrofida bu xildagi mish-mishlarning tarqalishlariga sababchi,

bunday holatni yoktiradigan shaxslar ichki chuqur madaniyat soxiblari bo'lishmaydi. Shunday ekan, madaniyatli, o'ta tarbiyali inson, rahbar deganda biz qanday asoslarga tayanishimiz lozim. Bu o'rinda inson madaniyatiasoslari yotadi. Rahbar madaniyati deganimizda esa nafaqat inson madaniyati, butunjahon insoniy qadriyatlar bilimdoni va ularni o'z xayotiy faoliyatida amalda qo'llovchi va bir vaqtning o'zida o'z kasbi, lavozimiga taalluqli axloqiy va amaliy ma'lumotlarga ega, ularni o'z faoliyatida qo'llaydigan kishini tushunamiz.

Shuning uchun ham jahon psixologiyasi, to'plagan nazariy va amaliy ma'lumotlarga ko'ra, haqiqiy insoniylik fazilatlarini o'zida mujassamlashtirgan, fuqarolik burchini, vatan tuyg'usini chuqur his etadigan, yuksak axloqiy salohiyatlarga ega bo'lgan qobiliyatli rahbar shaxsini tarbiyalash zamon talabiga aylanmoqda. Milliy va istiqlol mafkurasi bilan qurollangan, yangi tipdagi yuqori malakali rahbar xodimlar avlodini tarbiyalashda psixologiya fani masuliyatini oshirish, ularning ruhiy olamida siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy tashkilotchilik, tashabbuskorlik faoliyatlarini o'zaro muvofiqlashtirish, rahbarlikning mukammal tizimini vujudga keltirish vazifalari muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Rahbar imidjining ahamiyati:

➤ **Tashkilotning obro'sini oshiradi**

○ Ijobiy imidjga ega rahbar tashkilot uchun ishonch va hurmat uyg'otadi, bu esa ichki va tashqi munosabatlarga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

➤ **Jamoani motivatsiya qiladi**

○ Jamoa rahbariga qarab, o'zini qanday tutishni, tashkilot madaniyatini va maqsadlarni shakllantiradi.

➤ **Ishonchli rahbar qiyofasini yaratadi**

○ Ijobiy imidj rahbarga jamoaning ishonchini qozonishga yordam beradi, bu esa qarorlarning qabul qilinishini va qo'llab-quvvatlanishini osonlashtiradi.

➤ **Ish samaradorligini oshiradi**

○ Muvaffaqiyatli rahbar jamoani samarali boshqarish orqali tashkilotning umumiy natijalariga ijobiy ta'sir qiladi.

➤ **Tashqi hamkorlar bilan munosabatlarni yaxshilaydi**

○ Tashqi hamkorlar rahbarning imidjidan kelib chiqib, tashkilot bilan ishlash istagini bildiradi.

Tashkilotning imidji butun bozorning (segmentning) o'ziga xos ehtiyojlarini qondirish uchun tashkilotning rivojlanish strategiyasiga mos kelishi va shu bilan tashkilotning mijozning ehtiyojlarini qondirish istagini ta'kidlashi kerak. Tasvirni shakllantirishning roli har doim juda muhim. U har doim tashkilotning rivojlanish darajasiga mos keladi, tashkilotning ichki qiyofasi tashqi imidjiga mos keladi. Bozorga taqdim etilgan tashkilot imidji jamiyat rivojlanishining ushbu bosqichiga mos kelishi kerak, imidjning yangi o'ziga xos elementlari asta-sekin mavjud imidjga kiritiladi. Ko'pchilik ijobiy tashkilot imidjini yaratishning asosiy omili samarali reklama ekanligiga ishonishadi. Biroq, doimiy ijobiy imidj yaratish nafaqat reklama kampaniyasini moliyalashtirishni o'z ichiga oladi.

Tashkilot imidjini qanday boshqarish kerak

Immij siyosatini shakllantirish ustida doimiy ish olib borish zarur. Har bir yangi mahsulot chiqarilishi bilan mijozlar ongida tashkilotning ijobiy imidjini mustahkamlash va tashkilot maqomiga mos keladigan muayyan munosabatlarni targ'ib qilish kerak. Bu tashkilot oldida turgan bevosita va uzoq muddatli maqsad va vazifalarni o'z ichiga olgan malakali rejalashtirish orqali amalga oshiriladi.

Call-markaz xizmatining sifati mijozlarning tashkilot haqida ijobiy taassurotlarini shakllantirishning muhim elementidir. Lekin har kuni o'nlab qo'ng'iroqlarni qabul qiladigan operatorlar ishini qanday nazorat qilish kerak? Nutqni tahlil qilish texnologiyasi Calltouch Predict biznes resurslaringizni tejaydi va menejrlarning savodsiz muloqoti yoki qo'polligini aniqlashga yordam beradi. Suhbatlarning to'liq matnli transkriptlarini oling, matndagi kalit so'zlarni tezda toping va xatolarni tuzating.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M "Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz" – T; O'zbekiston, 2017, 146-bet
2. Lvova T.V. Boshqaruv faoliyatining psixologik jihatlarini. 2016. 24-b.
3. Jilina A.I. Menejning (rahbarning) kasbiy malakasining namunaviy modeli. Kitob 3. - Sankt-Peterburg: IOV RAO, 2002. -228 p.
4. Umumiy psixologiya. 1-kitob (E.G.,oziyev) T.2002 y.
5. Yuldoshev Maxmud va boshqalar "Raxbarlik psixologiyasida axloq". -T.: "Sharq", 2010. -192 b.
6. Narzulla Boymurodov «Raxbar psixologiyasi». «Yangi asr avlodi», 2007 yil.
7. Mahmudov I. Boshqaruv psixologiyasi. // - Toshkent: "YUNAKS-PRINT" MCHJ bosmaxonasi, 2005, - 170 bet.
8. «Имидж лидера» под ред. Егоровой-Гантман Е.В.;
9. Pedagog.uz
10. Tdpu.uz

ZAMONAVIY TA'LIMDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH

Eshmamatova Sitora Tuyg'un qizi

Texnologiya, Menejment Va Kommunikatsiya Instituti

Pedagogika va psixologiya kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Zamonaviy ta'lim tizimida interfaol metodlar, o'quv jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu metodlar, o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash, ularning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish va o'rganish jarayonini yanada interaktiv qilishga yordam beradi. Interfaol metodlar, o'quvchilarning o'zaro muloqotini, hamkorlikda ishlashini va mustaqil fikrlashini rag'batlantiradi. Ushbu maqolada, zamonaviy ta'limda interfaol metodlarning ahamiyati, turlari va ularni qo'llash usullari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: interfaol metodlar, zamonaviy texnologiyalar, ta'lim jarayoni, mustaqil fikrlash, dars, muloqot, loyiha.

Interfaol metodlar, o'quvchilarning dars jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlaydi. Bu metodlar, o'quvchilarga o'z fikrlarini ifoda etish, savollar berish va muhokama qilish imkoniyatini beradi. O'qituvchi esa, o'quvchilarning fikrlarini tinglab, ularga yo'l-yo'riq ko'rsatishi va o'rganish jarayonini boshqarishi mumkin. Interfaol metodlar, o'quvchilarning o'zaro munosabatlarini rivojlantirishga, ularni bir-biridan o'rganishga va birgalikda ishlashga undaydi. Zamonaviy ta'limda interfaol metodlardan foydalanish, o'quvchilarning motivatsiyasini oshirishga yordam beradi. O'quvchilar, dars jarayonida faol ishtirok etishlari natijasida, o'zlarini qiziqarli va muhim bir jarayonda his qiladilar. Bu esa, ularning o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Interfaol metodlar, o'quvchilarning o'z-o'zini baholash qobiliyatini ham rivojlantiradi. O'quvchilar, o'z fikrlarini ifoda etish orqali, o'z bilimlarini mustahkamlash va yangi ma'lumotlarni o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Interfaol metodlar, ta'lim jarayonida turli xil shakllarda qo'llanilishi mumkin. Masalan, guruhli ish, muhokama, loyiha asosida o'qitish, rolli o'yinlar va boshqa interfaol faoliyatlar. Guruhli ish, o'quvchilarning birgalikda ishlashini ta'minlaydi va ularning bir-biridan o'rganish imkoniyatini yaratadi. Muhokama esa, o'quvchilarning fikrlarini erkin ifoda etishlariga yordam beradi va ularni o'zaro muloqot qilishga undaydi. Loyiha asosida o'qitish, o'quvchilarga real hayotdagi muammolarni hal qilish imkoniyatini beradi va ularning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Interfaol metodlardan foydalanish, o'quvchilarning bilimlarini amaliyotda qo'llash imkoniyatini yaratadi. O'quvchilar, o'rganilgan nazariy materialni amaliyotda

qo'llash orqali, o'z bilimlarini mustahkamlashlari mumkin. Bu jarayon, o'quvchilarning o'z-o'zini baholash qobiliyatini ham rivojlantiradi. O'quvchilar, o'z bilimlarini amaliyotda qo'llash orqali, o'zlarining kuchli va zaif tomonlarini aniqlash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Zamonaviy ta'limda interfaol metodlardan foydalanish, o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish qobiliyatini rivojlantirishga ham yordam beradi. O'quvchilar, dars jarayonida o'z fikrlarini ifoda etish, savollar berish va muhokama qilish orqali, o'z bilimlarini mustahkamlash va yangi ma'lumotlarni o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu jarayon, o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Interfaol metodlar, o'quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga ham yordam beradi. O'quvchilar, dars jarayonida o'z fikrlarini ifoda etish, savollar berish va muhokama qilish orqali, ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu jarayon, o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi va ularni yangi g'oyalar yaratishga undaydi. Zamonaviy ta'limda interfaol metodlardan foydalanish, o'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga ham yordam beradi. O'quvchilar, dars jarayonida birgalikda ishlash, muhokama qilish va o'z fikrlarini ifoda etish orqali, ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu jarayon, o'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi va ularni jamiyatda faol ishtirok etishga undaydi.[1]

Interfaol metodlardan foydalanish, o'quvchilarning o'z-o'zini baholash qobiliyatini rivojlantirishga ham yordam beradi. O'quvchilar, o'z fikrlarini ifoda etish, savollar berish va muhokama qilish orqali, o'z bilimlarini mustahkamlash va yangi ma'lumotlarni o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu jarayon, o'quvchilarning o'z-o'zini baholash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi va ularni o'z bilimlarini yanada chuqurroq o'rganishga undaydi. Zamonaviy ta'limda interfaol metodlardan foydalanish, o'quvchilarning o'zaro munosabatlarini rivojlantirishga ham yordam beradi. O'quvchilar, dars jarayonida birgalikda ishlash, muhokama qilish va o'z fikrlarini ifoda etish orqali, o'zaro munosabatlarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu jarayon, o'quvchilarning o'zaro munosabatlarini rivojlantirishga yordam beradi va ularni bir-biridan o'rganishga undaydi.[2]

Interfaol metodlar, o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish qobiliyatini rivojlantirishga ham yordam beradi. O'quvchilar, dars jarayonida o'z fikrlarini ifoda etish, savollar berish va muhokama qilish orqali, o'z bilimlarini mustahkamlash va yangi ma'lumotlarni o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu jarayon, o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi va ularni o'z bilimlarini yanada chuqurroq o'rganishga undaydi. Zamonaviy ta'limda interfaol metodlardan foydalanish, o'quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatini

rivojlantirishga ham yordam beradi. O'quvchilar, dars jarayonida o'z fikrlarini ifoda etish, savollar berish va muhokama qilish orqali, ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu jarayon, o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi va ularni yangi g'oyalar yaratishga undaydi. Interfaol metodlar, o'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga ham yordam beradi. O'quvchilar, dars jarayonida birgalikda ishlash, muhokama qilish va o'z fikrlarini ifoda etish orqali, ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu jarayon, o'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi va ularni jamiyatda faol ishtirok etishga undaydi. Zamonaviy ta'limda interfaol metodlardan foydalanish, o'quvchilarning o'zaro munosabatlarini rivojlantirishga ham yordam beradi. O'quvchilar, dars jarayonida birgalikda ishlash, muhokama qilish va o'z fikrlarini ifoda etish orqali, o'zaro munosabatlarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu jarayon, o'quvchilarning o'zaro munosabatlarini rivojlantirishga yordam beradi va ularni bir-biridan o'rganishga undaydi.[3]

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy ta'limda interfaol metodlardan foydalanish, o'quvchilarning ta'lim olish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishga yordam beradi. Ushbu metodlar, o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydi, ularning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi va o'rganish jarayonini yanada interaktiv qiladi. Interfaol metodlar, o'quvchilarning o'zaro munosabatlarini rivojlantirishga, ijodiy fikrlash qobiliyatlarini oshirishga va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Shuning uchun, zamonaviy ta'lim tizimida interfaol metodlardan foydalanish, o'quvchilarning ta'lim olish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilishda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kuznetsova, O. V. (2020). Interfaol ta'lim metodlari: nazariya va amaliyot. Moskva: Oliy ta'lim nashrlari.
2. Gulomova, M. (2021). Ta'limda interfaol metodlar: o'quv jarayonini samarali tashkil etish. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Murodova, D. (2019). Innovatsion ta'lim metodlari: interfaol yondashuvlar. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashri.
4. Ismoilov, A. (2022). O'quv jarayonida interfaol metodlardan foydalanish: tajribalar va natijalar. Buxoro: Buxoro davlat universiteti.
5. Yusupova, N. (2023). Interfaol ta'lim metodlari: nazariy asoslar va amaliy qo'llanma. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.
6. Saidova, L. (2020). Ta'limda interfaol metodlar: o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish. Farg'ona: Farg'ona davlat universiteti.
7. Toshpulatov, R. (2021). Interfaol ta'lim metodlari: o'quv jarayonini modernizatsiyalash. Andijon: Andijon davlat universiteti.

TO'RTINCHI DARAJALI TENGLAMALARNI FERRARI USULI YORDAMIDA YECHISH

Avazova Zilola Toxir qizi

“Tabiiy va aniq fanlar” ga ixtisoslashtirilgan

S.H.Sirojiddinov nomidagi Respublika akademik litseyi o'quvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Ferrari-ning to'rtinchi darajali tenglamalarni yechish usuli tushuntiriladi. Usul tenglamani normallashtirish, kubik a'zoni yo'q qilish, yordamchi o'zgaruvchini kiritish, solventli kub tenglamani yechish va natijada olingan kvadrat tenglamalarni echishni o'z ichiga oladi. Ferrari yondashuvi klassik algebraning nafisligini va uning murakkab polinom tenglamalarini hal qilish uchun tizimli strategiyalarini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar. Kvadrat tenglama, ferrari usuli, resolvent kubik ,polinomli yechimlar, algebraik texnikalar, matematik tarix.

SOLVING QUARTIC EQUATIONS USING FERARRI'S METHOD

Abstract. This article explains Ferrari's method for solving quartic equations, which reduces a fourth-degree polynomial into solvable quadratic forms. The method involves normalizing the equation, eliminating the cubic term, introducing an auxiliary variable, solving a resolvent cubic equation, and ultimately solving resulting quadratic equations.

Key words. Quartic Equation, Ferrari's Method, Resolvent Cubic, Depressed Quartic, Polynomial Solutions, Algebraic Techniques, Mathematical History.

Kvarttik tenglama yoki to'rtinchi darajali polinom quyidagicha ko'rinishda yoziladi:

$$ax^4 + bx^3 + cx^2 + dx + e = 0$$

Bunday tenglamani yechish murakkab bo'lishi mumkin, ammo Lodoviko Ferrari kabi matematiklar tufayli uni yechish uchun tizimli yondashuv mavjud. XVI asrda ishlab chiqilgan Ferrari usuli kvarttik tenglamani kvadrat shaklga aylantiradi, bu uni yechishni osonlashtiradi. Quyida ushbu usulning bosqichma-bosqich tushuntirilishi keltirilgan.

1-bosqich: Kvarttik tenglamani normallashtirish

Barcha a'zolarni aaaa ga bo'lib (agar $a \neq 0$ $\neq 0$ $\neq 0$), tenglamani soddalashtiramiz:

$$x^4 + px^3 + qx^2 + r*x + s = 0$$

Agar $p \neq 0$ $\neq 0$ bo'lsa, kubik a'zoni yo'q qilish uchun quyidagicha o'zgarish kiritamiz:

$$x = y - (p/4)$$

Bu tenglamani quyidagi shaklga keltiradi:

$$y^4 + Ay^2 + By + C = 0$$

bunda AAA, BBB va CCC koefitsientlardan olinadigan konstantalardir.

2-bosqich: Tenglamani "depressiyalangan" kvarttika aylantirish

Kubik a'zoni yo'q qilgandan keyingi natijadagi tenglama "depressiyalangan kvarttik" deb ataladi:

$$y^4 + Ay^2 + By + C = 0$$

3-bosqich: Kubik yordamchi tenglamani kiritish

Tenglamani yanada soddalashtirish uchun Ferrari yordamchi o'zgaruvchi zzz ni kiritadi. z^2z^2 ni qo'shish va ayirish orqali tenglamani qayta yozamiz:

$$y^4 + Ay^2 + By + C + z^2 - z^2 = 0$$

Kvadrat ko'rinishga keltirish uchun a'zolarni guruhlab olamiz:

$$(y^2 + (A/2) + z)^2 = z^2 - [(A^2/4) - C + B*z]$$

O'ng tomoni ham kvadrat ko'rinishda bo'lishi kerak. Quyidagini qo'yyamiz:

$$z^2 - [(A^2/4) - C + B*z] = w^2$$

bunda www — yordamchi o'zgaruvchi. Kengaytirish va qayta guruhlash orqali zzz bo'yicha kubik tenglama hosil qilamiz:

$z^3 + p_1z^2 + p_2z + p_3 = 0$ bunda p_1, p_2, p_3 — AAA, BBB, va CCC dan kelib chiqadigan konstalar.

4-bosqich: Yordamchi kubik tenglamani yechish

Kubik tenglamani z bo'yicha yechish uchun Kardano usuli yoki boshqa yechimlardan foydalanamiz. z topilgandan keyin, w ni aniqlash uchun uni qaytarib qo'llaymiz va kvarttik tenglamani kvadratlar farqi ko'rinishida qayta yozamiz:

$$(y^2 + (A/2) + z)^2 = w^2$$

5-bosqich: Qolgan kvadrat tenglamalarni yechish

Tenglamani kengaytirib, ikkita kvadrat tenglama hosil qilamiz:

$$y^2 + (A/2) + z \pm w = 0$$

Har bir kvadrat tenglamani yechib, y uchun qiymatlar topiladi. Keyin $y = x + (p/4)$ ni qo'yib, x yechimlari olinadi.

1. Asosiy g'oya

Kvarttik tenglamani ikki kvadrat tenglamaga aylantirish mumkin. Kvadrat tenglamalarni yechish usuli ma'lum bo'lgani sababli, bu asosiy kvarttik tenglamani yechishni soddalashtiradi.

2. Kvarttik tenglama ko'rinishi

Kvarttik tenglama quyidagicha beriladi:

$$f(x) = ax^4 + 4bx^3 + 6cx^2 + 4d*x + e = 0 \text{ (Tenglama 1)}$$

3. Asosiy qoida

Quyidagi qoidadan foydalaniladi:

$$(M^2 - N^2) = 0$$

$$\Rightarrow (M + N) * (M - N) = 0$$

$$\Rightarrow M + N = 0 \text{ yoki } M - N = 0 \text{ (Tenglama 2)}$$

4. Boshlanish nuqtasi.

Quyidagi ko'rinishdagi tenglamani qarashdan boshlaymiz:

$$(ax^2 + 2bx + s)^2 - (2mx + n)^2 = 0 \text{ (Tenglama 3)}$$

bunda sss, mmm va nnn noma'lum parametrlar. Tenglamani kengaytirish va soddalashtirish orqali olamiz:

$$(ax^2 + 2bx + s)^2 - (2mx + n)^2 = a^2x^4 + 4abx^3 + (4b^2 + 2as - 4m^2)x^2 + (4bs - 4mn)x + (s^2 - n^2) = 0 \text{ (Tenglama 4)}$$

5. Qiyosiy analiz

Asosiy f(x)f(x)f(x) tenglamasi (1) asosida koeffisientlarni qiyoslab sss, mmm va nnn o'rtasidagi bog'lanishlarni topamiz:

$$2as + 4b^2 - 4m^2 = 6ac$$

$$4bs - 4mn = 4ad$$

$$s^2 - n^2 = a \cdot e \text{ (Tenglama 5)}$$

Bu tizimni quyidagi ko'rinishda yoziladi:

$$as + 2b^2 - 2m^2 = 3ac$$

$$bs - mn = ad$$

$$s - n = a \cdot e \text{ (Tenglama 6)}$$

6. Parametrlarni topish

Tizimni soddalashtirib, sss ni topish uchun yoki qiymatlarni tanlab ko'rish orqali hal qilamiz. Agar kubik tenglama yuzaga kelsa, uni Kardano usuli bilan yechish mumkin. sss qiymati topilgandan keyin, mmm va nnn qiymatlarini hisoblab chiqamiz.

Misol

Quyidagi kvarttik tenglamani yeching:

$$x^4 - 3x^2 - 2x + 1 = 0 \text{ (Tenglama 7)}$$

Yechimlar

Yechimlar quyidagicha hisoblanadi

$$\begin{aligned} x_1 &= \frac{(-1 + \sqrt{s - \sqrt{s^2 - 4m}})}{2} \\ x_2 &= \frac{(-1 - \sqrt{s - \sqrt{s^2 - 4m}})}{2} \\ x_3 &= \frac{(-1 + \sqrt{s + \sqrt{s^2 - 4m}})}{2} \\ x_4 &= \frac{(-1 - \sqrt{s + \sqrt{s^2 - 4m}})}{2} \end{aligned}$$

bunda sss, mmm va nnn qiymatlari yuqorida keltirilgan kubik tenglama yechimi orqali topiladi.

Ferrarining kvarttik (bi-kvadrat) tenglamani yechimi

Ferrari kvarttik tenglamani yechish uchun yangi o'zgaruvchini kiritishni taklif qilgan. Ushbu yangi o'zgaruvchi tenglamani yechishni osonlashtiradigan shaklga keltirish uchun maxsus tanlanadi. Bu tanlash jarayonida kubik tenglamani yechish kerak bo'ladi (bunday tenglama "kvarttik tenglamani yechuvchi" yoki "rezolvent" deb ataladi). Quyidagi tushuntirishda zamonaviy yondashuvlardan foydalaniladi.

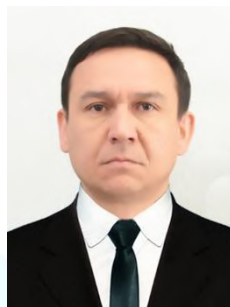
Xulosa

Ferrari usuli kvarttik tenglamalarni yechishda qudratli usul bo'lib, algebraik manipulyasiyalar, yordamchi o'zgaruvchilar va simmetriyadan foydalanishga asoslanadi. Hozirgi zamonaviy hisoblash vositalari bu tenglamalarni odatda sonli usullar bilan hal qilsa-da, Ferrari usuli klassik algebraning nafisligi va o'rta asr matematiklarining ijodkorligini namoyon etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Herbison-Evans, D. "Solving Quartics and Cubics for Graphics," 2005.
Onlayn manba: <http://linus.it.uts.edu.au/~don/pubs/solving.html>
2. Strong, T. Elementary and Higher Algebra. Pratt and Oakley, 1859.
3. Turnbull, H.W. Theory of Equations, 4-nashr. Oliver and Boyd, London, 1947.

КАМ УЧРАЙДИГАН “ВЕРДНИГ-ХОФФМАН АМИОТРОФИЯСИ” КАСАЛЛИГИ ҲАҚИДА

Бобоназаров Санжарбек Саломович

*Республика Суд-тиббий экспертиза илмий-амалий маркази
Тошкент вилоят филиали*

“Вердниг-Гоффман амиотрофияси” - дунё бўйича кам учрайдиган, афсуски хозирча давоси йўқ, бола туғилганидан ёки ҳаётини 1-1,5 ёшидан бошланадиган бел мушакларни атрофияси билан кечадиган ирсий-ген касаллиги бўлиб, келиб чиқиши негизида орқа мия олдинги равоғи нерв хужайралари ҳамда томирларини дигенератив ўзгаришлари ётади. Касаллик мушакларнинг диффуз атрофиясини ўсиб бориши ва парезлар билан бирга кечувчи тўлиқ плегия ривожланиши билан таърифланади. Ушбу касаллик дастлаб 1891 йилда Гвидо Вердниг томонидан талқил қилинган, 1892 йилда Иоганн Хоффман касалликни алоҳида нозологиясини асослаган. Кейинчалик (1893 йилдан бошлаб) Вердниг ва Хоффман касаллик негизида орқа мия олдинги равоғи нерв хужайраларини дигенератив ўзгаришлари ётишини исботлашган.

Вердниг-Хоффман амиотрофияси - 5-хромосома 5q13 локуси даражасида генетик аппаратнинг бузилиши билан кодланган ирсий патологиядир. Мутациялар содир бўладиган ген - омон қолиш моторли нейрон гени деб аталади ва мотор нейронларининг омон қолиши учун масъул бўлган ген ҳисобланади. Вердниг-Хоффман касаллиги билан оғриган беморларнинг 95 фоизида ушбу геннинг теломерик нусхаси йўқ қилинади. Ҳар 50 киши касалликни келтириб чиқарадиган ўзгарган геннинг ташувчиси ҳисобланади. Аммо мероснинг автосомал рецессив тури туфайли боладаги паталогия фақат ҳам онада, ҳам отада тегишли генетик абберрация (хромосомалар структураси ёки миқдорини ўзгариши билан кечадиган мутация типи) мавжуд бўлганда ўзини намоён қилади. Бундай вазиятда паталогияси бўлган боланинг туғилиши эҳтимоли 25%ни ташкил этади.

Патогенез. СМА (спинальная мышечная атрофия) генининг абберациясининг натижаси унинг олдинги шохларида жойлашган орқа мия мотор нейронларининг кам ривожланганлигидир. Бунинг оқибати мушакларнинг етарли даражада иннервацияси бузилиши оқибатида мушаклар кучини йўқотиши ва фаол мотор ҳаракатларини бажариш қобилиятининг аста-секин пасайиши билан оғир атрофияга олиб келади. Асосий хатар - бу нафас олиш функциясини таъминлайдиган кўкрак қафаси мушакларининг заифлиги ва ушбу ҳолат бутун касаллик давомида сақланиб қолишидир.

Амиотрофия белгилари. *Туғма шакли.* СМА I клиник жиҳатдан 6 ойликдан олдин ўзини намоён қилади. Бачадонда бу ҳомиланинг суст ҳаракати билан намоён бўлиши мумкин. Кўпинча мушакларнинг гипотонияси ҳаётнинг биринчи кунларидан бошлаб қайд этилади ва чуқур рефлексларнинг йўқ бўлиб кетиши билан бирга келади. Болалар заиф йиғлайдилар, ёмон сўришади ва бошларини кўтара олмайдилар. Баъзи ҳолатларда (кейинчалик аломатлар пайдо бўлиши билан) бола бошини кўтариб, ҳатто ўтиришни ўрганади, аммо касалликнинг ривожланиши билан бу кўникмалар тезда йўқолади. Характерли белгиларга эрта бульбар бузилишлари, фарингеал рефлекснинг пасайиши ва тилинг фасикуляр буришиши киради. *Эрта болалик шакли.* СМА II 6 ойликдан кейин дебют қилади. Бу даврга келиб, болалар қониқарли жисмоний ва нейропсихик ривожланишга эга, ёш меъёрларига мос улар бошларини ушлаб туриш, ағдариш, ўтириш ва туриш кўникмаларига эга бўладилар. Аммо клиник ҳолатларнинг аксариятларида болалар ҳеч қачон юришни ўрганишга вақтлари бўлмайди. Одатда, бу Вердниг-Хоффман амиотрофияси бола озиқ-овқат инфекцияси ёки бошқа ўткир юқумли касалликка чалинганидан кейин ўзини намоён қилади.

Ташхислаш. Орқа мия мушаклари атрофияси I тури бўлган беморлар педиатрик невролог ва неонатологлар назорати остида бўлишади. Касалликнинг намоён бўлишида бола ёши катта ахамиятга эга, одатда Вердниг-Хоффман амиотрофияси туғилишдан 6 ойгача ривожланиш билан тавсифланади. Тарихда кўпинча ҳомиладорлик пайтида сушт ҳомила ҳаракатлари ҳақида маълумот мавжуд.

Лаборатория синовлари. Биохимиявий қон текшируви креатин фосфокиназ концентрациясининг бироз ошишини аниқлайди. Баъзи беморларда бу кўрсаткич нормал қийматлар ичида бўлиши мумкин. Қонни таҳлил қилиш кислороднинг қисман босимининг пасайиши ва карбонат ангидриднинг кўпайишини аниқлайди. Спирометрияда нафас олиш мушакларининг кучсизлиги туфайли ташқи нафас олиш функциясини ўлчашда ўпканинг ҳаётий қобилиятининг пасайиши шаклида чекловчи бузилишлар қайд этилади. Игнали электроневромиографда кўзгалган потенциалларнинг ўтказувчанлик тезлиги ва амплитудасининг кескин пасайиши, дам олишда спонтан биоэлектрик фаоллик (фассикуляция, фибриляциялар) қайд этиш мумкин.

Вердниг-Хоффман амиотрофиясини даволаш. Даволаш учун барча беморлар касалхоналарда мажбурий касалхоналикка ётқизилиши керак. Оғир ҳолатларда (масалан, нафас олиш мушакларининг заифлиги туфайли оғир гипоксия билан) беморлар интенсив терапия бўлимига ўтказилади ва суъний ўпка вентиляциясига уланади. Бугунги кунда Вердниг-Хоффман амиотрофияси учун этиотропик терапия мавжуд эмас. Барча чоралар симптоматик ва паллиатив характерга эга. Нерв хужайралари ва мушак тўқималарида метаболик жараёнларни яхшилаш учун коэнзим Q10, Л-карнитин ва ноотропиклар буюрилади. Шунингдек, асаб тўқималарининг янгиланишини рағбатлантириш учун В витаминларининг юқори дозалари (В1, В6, В12) қўлланилади.

Прогноз. Вердниг-Хоффман амиотрофияси жуда ноқулай прогнозга эга. Боланинг ҳаётининг биринчи кунларида ўзини намоён қилганда, унинг ўлими, одатда 6 ойликдан олдин содир бўлади. Касаллик 3 ойлик ҳаётдан кейин бошланганда, ўлим ўртача 2 ёшда, баъзан 7-8 ёшда содир бўлади. Эрта болалик шакли секинроқ ривожланиш билан тавсифланади ва болалар 14-15 ёшда вафот этади.

Олдини олиш. Вердниг-Хоффман амиотрофиясининг бирламчи профилактикаси пренатал ташхисни ўз ичига олади. Агар хорион виллус ёки амниотик суюқлик биопсияларида СМА I мутацияси аниқланса, ҳомиладорликни тўхтатишга кўрсатма берилади. Иккиламчи профилактика

асоратларнинг (аспирацион пневмония, бўғимларнинг контрактураси, пастки нафас йўлларидаги инфекциялари) олдини олишдан иборат.

Адабиётлар.

1. Abdullaxo‘jayeva M.S. Patologik anatomiya //Darslik. - Toshkent. “Tafakkur bo‘stoni” nashriyoti, 2012.
2. А.Н. Бакланов, С.В. Колесов, И.А. Шавырин. Хирургическое лечение тяжелых нейромышечных сколиозов у пациентов, страдающих спинальной мышечной атрофией // Хирургия позвоночника. -2011. -№ 3. -С. 31-37.
3. «Патологическая анатомия» Академик АМН СССР проф. А.А.Струков., Член-корр АМН СССР проф. В.В.Серов. Издательство «Медицина», Москва, 1979г. С432-433.

ONA TILI VA ADABIYOT FANLARINI ZAMONAVIY METODLAR ORQALI O'TISH

*Samarqand viloyati Pastdarg'om tumani MMTBga qarashli
24-umumiy o'rta ta'lim maktabining ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi
Allamurotova Dilfuza Abduhakimovna*

Annotatsiya: Ushbu maqolada ona tili fanini o'qitishda zamonaviy va innovatsion metodlardan foydalanish hamda ushbu metodlarning ahamiyati haqida so'z boradi va bu borada kerakli tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: Zamonaviy metodlar, kommunikativ ko'nikma, axborot texnologiyalari, didaktik o'yinlar.

Ko'p yillar davomida an'anaviy dars o'tish ta'limning asosiy shakllaridan biri bo'lib keldi. An'anaviy darsda o'qituvchi faol, o'quvchi esa passiv ishtirokchiga aylanadi. Bu esa o'quvchining mustaqil fikrlashi, izlanuvchanlik qobiliyati rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Hozirgi vaqtda izlanuvchan va tajribali o'qituvchilar bilish faoliyatini jadallashtirishda ta'lim jarayonini didaktik o'yin bilan uyg'unlashtirib samarali natijalarga erishmoqdalar. Didaktik o'yinli dastur yangi mavzuni bayon qilish, mustahkamlash, bolalar bilimini sinab ko'rish va baholash jarayonida qo'llanilishi mumkin. O'qituvchi o'quvchilarni yakkama-yakka, keyinchalik guruhli o'yinlarga tayyorlashi, ular muvafaqiyatli chiqqanidan so'ng ommaviy o'yin darslarini o'tkazishi kerak. Chunki, o'quvchilar didaktik o'yin darslarida ishtirok etish uchun kerakli bilim, ko'nikma va malakalarni egallagan bo'lishlari zarur. Bolaning o'qituvchini aytganini takrorlab loqayd o'tirganidan ko'ra, qanday bo'lsa ham fikr yuritgani mehnat qilgani ma'qul.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari shiddat bilan rivojlanayotgan bir paytda bunday darslar yaxshi samara bermaydi. Bugungi davr talabi dars jarayonini noan'anaviy tarzda mazmunli tashkil etish, o'quvchilarning qiziqishini orttirib, ularning o'quv jarayonidagi faolligini ta'minlashni taqozo etadi.

Noan'anaviy darslarni tashkil etishda interfaol metodlar muhim bo'g'in hisoblanadi. Ular o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro faol munosabatlarida tashkil etiladigan mashg'ulot turidir. Bunda o'qituvchi va o'quvchi o'zaro hamkorlikda ishlaydi. Fikrlar to'qnashuvi yuzaga keladi. O'quvchining erkin fikrlash jarayoni yangi pog'onaga ko'tariladi. O'qituvchi shu tarzda o'quvchilarni faollashtiradi, o'zlashtirishi past o'quvchilar dunyoqarashi va tafakkurini boyitib boradi.

Ta'lim uzoq davom etadigan jarayon bo'lib, uning sifati darsda qo'llanilgan metodlarga bog'liq. Darsning mazmunli o'tishi, unda qanday metodlardan

foydalanilgani va natijaga erishilgani o'qituvchining mahorati, bilim darajasini belgilaydi. Darsda metodlar to'g'ri tanlansa, maqsadga tez va oson erishiladi. Interfaol metodlarni tanlash har bir darsning didaktik maqsadidan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi. Bu esa o'qituvchidan har doim bir xil usulda emas, dars mavzusiga mos metodlar asosida dars o'tishni talab etadi. Buning uchun o'qituvchi doimo o'z ustida ishlashi, bilim va kasbiy malakasini oshirib borishi, ilm-fan yangiliklaridan xabardor bo'lishi va o'z faoliyatida ulardan samarali foydalanishi lozim.

O'qituvchi bir vaqtning o'zida ijodkor, aktyor va fan bilimdoni bo'lsa kasbiy mahoratidan kelib chiqqan holda darsning mazmuni, o'quvchilarga yetkazish usul va shakllari, vositalarini oldindan belgilab, mavzuga mos metodni tanlasagina dars samaradorligi yuqori bo'ladi. «Ona tili va adabiyot» darslariga noan'anaviy darslarni olib kirish va uni ta'lim mazmuniga singdirish, dars o'tishning yangi-yangi usullarini topish Davlat ta'lim standartlari talablarini bajarishga zamin yaratadi. Inson shaxsini har tomonlama kamol toptirish, o'sib kelayotgan yosh avlodda umuminsoniy va milliy qadriyatlarga hurmat tuyg'usini uyg'otishda, milliy tilga, o'z xalqining an'alariga iftixor hissini kamol toptirishda «Ona tili va adabiyot» darslarining o'rni beqiyosdir. Shuningdek, hozirgi davrda XXI asr pedagogidan nafaqat nazariy bilim balki shu bor bilimni o'quvchilar ongiga samaraliroq usullar orqali yetkazish, berilgan bilimning oson, puxta va tez o'zlashtirilishiga zamin yaratish, o'quvchilar ongida mantiqiy fikrlash, ijodkorlik va ravonlikni shakllantirish ham talab etilmoqda.

Turli xildagi interaktive metodlar va o'yinlarning dars davomida foydalanilishi avvalo, pedagog mahorati bilan bogliq. Sababi, metodlar darsdan bir kun oldin tayyor holga keltirilishi, kerakli ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar, qisqa savol-javob va testlar, baholash mezonlarini shakllantirish shuningdek o'rganuvchilarni rag'batlantirish va jazolash maqsadga muvofiq. Har bir metod o'quvchilarning yoshi, qiziqishlari, o'gil bolalar va qiz bolalar sonining proporsiyasi, o'zlashtirish jarayoning tez yoki nisbatan sekin ekanligi, qobiliyatlari va ustunlik jihatlarini hisobga olgan holda oson va qiyin turlarga bo'lingan holda tanlanishi va tayyorlanishi muallimdan talab etiladi. Bundan tashqari 45 daqiqa davom etadigan dars mashg'ulotida harakatli o'yinlarning mavjudligi ha alohida ahamiyatga ega. Chunki, bolalarni charchatmaslik va ularni oqilona tanlangan 3-4 daqiqalik harakatli o'yilar orqali miyaga va mushaklarga dam berish ham ustozning vazifasi hisoblanadi. Dars jarayonlarida notiqlik, suhbat, hikoya, mustaqil ish, yozma ish, hozirgi zamon bilan bog'lash orqali ijtimoiy-siyosiy bilimlarni ham oshirib borish, mustaqil fikrga tayanish shakllariga katta e'tibor berilishi lozim.

Yana bir e'tiborga olinishi lozim bolgan jihat bu ona tili va adabiyot darslari davomida computer texnologiyalardan foydalanishdir. Buning uchun birinchi navbatda o'qituvchi sinfxonani kerakli jihozlar bilan ta'minlanishini tashkil etishi,

so'ngra mavzuga doir taqdimotlar, videolar, qisqa filmlar, rasmlar va ijod namunalarini yaratishi yoki internet saytlaridan sifatlarini tanlab yuklab olishi lozim. Buning asosiy sababi, ular o'quvchilarning ijodkorligini va dunyoqarashini kengaytirishga, visual o'rganishni rivojlantirishga va albatta o'quv jarayonining qiziqarliroq va sifatliroq tashkil etilishiga yordam beradi. Bu usul Grammatik jihatdan murakkab mavzularning oson tushunilishiga, rasmlar orqali o'quvchilarning mustaqil oddiy gapdan to kichik matn tuza olish qobiliyatini o'stirishga, adabiyot namoyondalari hayoti va ijodini ko'z oldida gavdalantirish va yaxshiroq yodda saqlashga, ularning ijod namunalaridan ekran orqali bahramand bo'lishga yordam berishi bilan alohida xarakterlanadi.

An'anaviy darsda o'qituvchi faol, o'quvchi esa passiv ishtirokchiga aylanadi. Bu esa o'quvchining mustaqil fikrlashi, izlanuvchanlik qobiliyati rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Hozirgi vaqtda izlanuvchan va tajribali o'qituvchilar bilish faoliyatini jadallashtirishda ta'lim jarayonini didaktik o'yin bilan uyg'unlashtirib samarali natijalarga erishmoqdalar. Didaktik o'yinli dastur yangi mavzuni bayon qilish, mustahkamlash, bolalar bilimni sinab ko'rish va baholash jarayonida qo'llanilishi mumkin. O'qituvchi o'quvchilarni yakkamayakka, keyinchalik guruhli o'yinlarga tayyorlashi, ular muvafaqqiyatli chiqqanidan so'ng ommaviy o'yin darslarini o'tkazishi kerak. Chunki, o'quvchilar didaktik o'yin darslarida ishtirok etish uchun kerakli bilim, ko'nikma va malakalarni egallagan bo'lishlari zarur. Bolaning o'qituvchini aytganini takrorlab loqayd o'tirganidan ko'ra, qanday bo'lsa ham fikr yuritgani mehnat qilgani ma'qul. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari shiddat bilan rivojlanayotgan bir paytda bunday darslar yaxshi samara bermaydi. Bugungi davr talabi dars jarayonini noan'anaviy tarzda mazmunli tashkil etish, o'quvchilarning qiziqishini orttirib, ularning o'quv jarayonidagi faolligini ta'minlashni taqozo etadi.

Noan'anaviy darslarni tashkil etishda interfaol metodlar muhim bo'g'in hisoblanadi. Ular o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro faol munosabatlarida tashkil etiladigan mashg'ulot turidir. Bunda o'qituvchi va o'quvchi o'zaro hamkorlikda ishlaydi. Fikrlar to'qnashuvi yuzaga keladi. O'quvchining erkin fikrlash jarayoni yangi pog'onaga ko'tariladi. O'qituvchi shu tarzda o'quvchilarni faollashtiradi, o'zlashtirishi past o'quvchilar dunyoqarashi va tafakkurini boyitib boradi.

Ta'lim uzoq davom etadigan jarayon bo'lib, uning sifati darsda qo'llanilgan metodlarga bog'liq. Darsning mazmunli o'tishi, unda qanday metodlardan foydalanilgani va natijaga erishilgani o'qituvchining mahorati, bilim darajasini belgilaydi. Darsda metodlar to'g'ri tanlansa, maqsadga tez va oson erishiladi. Interfaol metodlarni tanlash har bir darsning didaktik maqsadidan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi. Bu esa o'qituvchidan har doim bir xil usulda emas, dars mavzusiga

mos metodlar asosida dars o'tishni talab etadi. Buning uchun o'qituvchi doimo o'z ustida ishlashi, bilim va kasbiy malakasini oshirib borishi, ilm-fan yangiliklaridan xabardor bo'lishi va o'z faoliyatida ulardan samarali foydalanishi lozim. O'qituvchi bir vaqtning o'zida ijodkor, aktyor va fan bilimdoni bo'lsa, kasbiy mahoratidan kelib chiqqan holda darsning mazmuni, o'quvchilarga yetkazish usul va shakllari, vositalarini oldindan belgilab, mavzuga mos metodni tanlasagina dars samaradorligi yuqori bo'ladi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash mumkinki, ta'lim mazmunini boyitishga oid ishlarni muntazam ravishda olib borish lozim. O'quvchilar ma'naviyatini shakllantirishda pedagogic omillarni ham ko'plab topsa bo'ladi. Ular ta'lim mazmunini yangi sifat bosqichiga ko'tarishga mustahkam didaktik asos bo'la oladi va ularni ta'lim mazmuniga ustalik bilan kiritish esa, o'ziga xos innovatsion jarayon bo'lib, bunda o'qituvchidan yuksak pedagogic mahorat talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Jumaniyozov, S. A. (2020). Abdulla Qahhor hikoyalarini o'rganishda innovatsion metodlar. *Science and Education*, 7(5).
2. Khodjamkulov, U., Botirova, S., Shofkorov, A., & Abdirimova, I. (2020). Bases of Organizing Cooperation between Educational Institutions through Clusters (on the Example of the Education System of Uzbekistan). *Journal of Critical Reviews*, 7(12), 166-169.
3. Khodjamkulov, U., Makhmudov, K., & Shofkorov, A. (2020). The Issue of Spiritual and Patriotic Education of Young Generation in the Scientific, Political and Literary Heritage of Central Asian Thinkers. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(05), 6694-6701.
4. Makhmudov, K. (2020). Integrating a Mother Tongue while Teaching a Foreign Language: Problems and Solutions. *Literature and History*, (1), 89-91.

AGROTURIZMNING IQTISODIY TARMOG'I VA TADQIQOT OBYEKTI SIFATIDAGI XUSUSIYATLARI, SHAHARSOZLIK TIZIMIDAGI O'RNI

*Yusubova Sharqiyaxon San'at qizi – doktorant
Toshkent Arxitektura Qurilish Universiteti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada agroturizm sohasining iqtisodiy tarmog'i hamda uning xususiyatlari, shaharsozlikdagi o'ziga xos o'rni va agrar soha obyektlariga qiladigan sayohatlarning iqtisodiy masalalari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Agroturizm, obyekt, subyekt, qishloq turizmi, sayyohlik, mustaqil turizm.

Har bir fan va yo'nalishning ilmiy asoslari amaliyot va ilmiy taraqqiyot natijalariga bog'liq holda rivojlanib, o'zgarib boradi. Shu jumladan, agroturizm yangi yo'nalish bo'lsada, uning tarixiy shakllangan ilmiy asoslari mavjud bo'lib, uni yanada rivojlantirish talab etiladi.

Mamlakatimizda ko'p asrlik boy merosga ega bo'lgan betakror qishloq xo'jaligi va qishloq turmush tarzi sayyohlarni o'ziga jalb etadi. Shuni alohida ta'kidlash zarurki, O'zbekiston dehqonchilikning eng qadimiy o'choqlaridan biridir. Uning hozirgi hududida g'o'za miloddan avvalgi VII-VI asrlardan buyon yetishtirilgan. Bundan qariyb 3 ming yil avval g'alla ekinlari, sholi, kunjut, qovun, tok va boshqa mevalar, o'simliklar o'stirilgan va ular o'zining yuqori ozuqa sifati bilan alohida ajralib turadi. Uzoq o'tmish merosi, hozirgi zamon agrar madaniyati mamlakatimizda o'ziga xos qishloq, xo'jalik turlari va an'analari, urf-odatlar bilan bayramlarining shakllanishi barchada katta qiziqish uyg'otadi va agroturizmning shakllanishi hamda rivojlanishiga to'liq asos bo'ladi. Masalan, "Navro'z" bayrami agrar sohaga oid ko'plab qadimiy urf-odatlar, marosimlarni qamrab olgan. Mavjud agrar rekreatsion imkoniyatlaridan to'liq foydalanish, ayniqsa uni agroturizm orqali rivojlantirish va qishloq aholisining farovonligini oshirish dolzarb muammolar qatoriga kiradi.

So'nggi yillarda turizmni rivojlantirish orqali iqtisodiyotni taraqqiy toptirish va xalq farovonligini yuksaltirishga alohida e'tibor berilmoqda. Shu maqsadda 2016 yil 2 dekabrda "O'zbekiston Respublikasining turizm sohasini jadal rivojlantirishni ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni hamda "O'zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi Qarori e'lon qilindi. Mazkur normativ-huquqiy hujjatlarda: an'anaviy madaniy-tarixiy turizm barobarida, uning qishloq, ziyorat, ekologik, ma'rifiy, etnografik, gastronomik, davolash-sog'lomlashtirish, ishbilarmonlik, sport turlarini keng ommalashtirish; tizim uchun yetuk kadrlarni tayyorlashni tubdan takomillashtirish;

sohani kompleks rivojlantirishga doir milliy va hududiy dasturlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirish; xalqaro hamkorlikni yangi bosqichga ko'tarish; BMTning Jahon sayyohlik tashkiloti, xorijiy mamlakatlarning shu faoliyat bilan shug'ullanadigan tashkilotlari bilan hamkorlikni kengaytirish; respublikamizning barcha hududlarida turizm industriyasi obyektlarini joylashtirish kabi dolzarb vazifalar ko'zda tutilgan bo'lib, ushbu yo'nalishda muayyan chora-tadbirlar hayotga tadbiriq etilmoqda.

Shuningdek, sohada boshqaruvni takomillashtirish maqsadida "O'zbekturizm" Milliy kompaniyasi negizida Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasi tashkil etildi. Qisqa davr ichida jahon andozalari darajasidagi o'nlab mehmonxona majmualari va oromgohlar qad rostladi, sayyohlikning yangi turlari va yo'nalishlari vujudga keldi, xorijiy sarmoyalarning kirib kelishi izchil olib borilmoqda. 2020 yilda respublikamizga tashrif buyurgan sayyohlar soni 2mln. 520 ming nafardan ortiqni tashkil etib, 2019 yilga nisbatan 24.3 foizga oshgan. Shu bilan bir qatorda hozirda turizm xizmatlari eksporti 2019 yilga nisbatan 24 foizga oshib 1 mlrd. 557 mln AQSh dollarini tashkil etmoqda. Shuningdek, 2020 yil davomida hajmi 128 ta turoperatorlik xizmatlarini ko'rsatuvchi tadbirkorlik subyektlari tashkil etilib, turoperatorlarning bugungi kundagi soni 561 tani, turizm xizmatlarini ko'rsatuvchi tadbirkorlik subyektlari soni 442 tani tashkil qildi.

Mazkur tadqiqot uchun ibratli xorijiy tajribalarni o'rganish va ulardan mamlakatimizda agroturizmni rivojlantirishda foydalanish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Agroturizm dastlab qishloq, dehqon, fermer turizmi kabi nomlar XX asrning 70-yillaridan boshlab rivojlana boshladi. Xususan, Italiyada 1985 yil 5 dekabrda agroturizm to'g'risida maxsus qonun qabul qilindi. Qonunda turizm bilan shug'ullanayotgan fermerlarga soliq imtiyozlari, imtiyozli bank kreditlari berish belgilandi, informatsion ma'lumotlarni bepul olish imkoniyatlari yaratildi. Bular agroturistik servis va marshrutlarni jadal rivojlantirishni rag'batlantirdi. Natijada 1985 yilda Italiya provinsialarida fermerlar 550 ming agroturistlarni qabul qilgan bo'lsa, 2020 yilga kelib sayyohlarning soni 12 mln. kishidan ortib ketdi, sof daromad esa 750 mlrd. lirani tashkil etdi. Bunday ijobiy tajriba Fransiya, Germaniya va Irlandiya kabi davlatlarda ham agroturizmni rivojlanishiga turtki bo'lib xizmat qildi. So'nggi o'n yilliklarda shunday jarayon Polsha, Chexiya, Bolgariya, Ukraina, Rossiya kabi davlatlarda ham sodir bo'lmoqda.

Agroturizm atamasining ilmiy adabiyotlarda hozirga qadar umume'tirof etilgan aniq ta'rifi ishlab chiqilmagan. Bu borada mutaxassislarning turli qarashlari mavjud va ular o'rtasida printsipial farqlar bor. Chunonchi, N.Tuxliyev va G.Abdullayeva agroturizmni ta'riflashda uni ikkiga, ya'ni qishloq va fermer(dehqon) turizmlariga

ajratadi. Ularning fikricha qishloq turizmi - sayyohlik guruhlarini an'anaviy ravishda uzoq qishloq, ovul va poselka yoki ularning atrofida joylashtirishni tashkil etishi, fermer turizmi esa turistlarni fermer xo'jaliklarida joylashtirish bilan farq qiladi. Unda qishloq turizmi faqat sayyohlarni qayerga joylashtirishga qarab ajratilgan. Zero, turizm turistlarni faqat joylashtirish bilan cheklanmaydi. Bunda qishloq turizmi (farm tourism) – turizmning bir turi sifatida qishloq hududlariga yo'naltirilgan sayyohlik ekanligi e'tibordan chetda qolgan. Chunki ushbu turizm turi turistlarga qishloqdagi mahalliy urf-odatlar, tarixiy-madaniy obyektlar bilan tanishtirish kabi vazifalarni ham bajaradi.

A.N.Bulgakova fikricha, qishloq turizmi – bu turizmning maxsus turi, qishloq tabiati, hayot tarzi va qishloq xo'jalik yuritish an'analari (professional va noprofessional tarzda) bilan tanishtirish maqsadida qishloq hududlarida tashkillashtirilgan va tashkillashtirilmagan shakllarni o'z ichiga oladigan turistlarning dam olish shakli. Qishloqqa turistlar oqimining ortishi ularning bo'sh vaqtlarini agrolandshaftlar bag'rida o'tkazish, qishloq hayotini his etish va qishloq aholisi bilan muloqotda bo'lish, hatto qishloqda yashash va ishlash xohishi ortib borishi bilan izohlash mumkin. A.N.Bulgakova turizm tushunchalari tizimida qat'iy ierarxiyaga amal qilish zarur deb ta'kidlaydi. “Qishloq joylarida turizm” tushunchasi umumiy bo'lib, u “Qishloq turizmi” tushunchasidan farq qiladi, ya'ni uning sinonimi emas. Masalan, qishloq turizmida turistlar uy hayvonlarini parvarish qilish, mahalliy taomlarni ta'tib ko'rish, qishloqda sayr qilish kabi faoliyatlar bilan shug'ullanishlari mumkin. U tarixiy, diniy, arxeologik, ekologik turlari bilan ham qo'shib olib boriladi. Bunda muallif qishloq turizmiga aniq ta'rif bermagan, uni boshqa turizm turlari bilan qo'shib yuborilish sabablariga aniqlik kiritmagan.

Agroturizm atamasi “agrar” va “turizm” kabi ikki so'z birikmasidir. Bunda turizm so'zi fransuz tilida tourisme – sayohat qilish, dam olish bilan bir qatorda sport va umumtarbiyaviy yoki siyosiy-ma'rifiy vazifalarni bajarish degan keng ma'noli tushuncha. Agrar (lot.agrarius) – 1) yerga, yerdan foydalanishga, unga egalik qilishga oid; 2) sanoatga nisbatan qishloq xo'jalik mahsulotlarini yetishtirish, qayta ishlash va uni realizatsiya qilish bilan bog'liq bo'lgan barcha voqea, hodisa va jarayonlarga oid ijtimoiy munosabatlarni ifodalaydi.

Bizning fikrimizga ko'ra, umumlashtirilgan tarzda, tor ma'noda agroturizm – kishilarning agrar soha obyektlariga qiladigan sayohatlari, keng ma'noda esa u kishilarning doimiy yashash joylaridan muayyan muddatga dam olish, sport bilan shug'ullanish, sog'lomlashtirish, ma'rifiy-ma'naviy kabi vazifalarni ko'zlagan shakldagi qishloq tabiati, hayot tarzi, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi, uning mahsulotlarini tayyorlash, qayta ishlash, saqlash va realizatsiya qilish bilan bog'liq bo'lgan obyektlarga uyushtiriladigan, tashkil etiladigan sayohatlardir.

O'zbekistonda agroturizmni mustaqil turizm turi sifatida rivojlantirish uchun mavjud nazariy-metodologik asoslarini takomillashtirishni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan eng muhim vazifalar qatoriga quyidagilar kiradi: 1. Agroturizmning maqsad, vazifalari va tamoyillarini belgilash; 2. Agroturizmning obyekti va subyektini aniqlash; 3. Agroturizmning predmetini belgilash; 4. Agroturizmning hududiy farqlarini tasniflash va rayonlarga ajratish.

Agroturizmning maqsadi – qishloq hududlarini barqaror rivojlantirishda uning turistik salohiyati va imkoniyatlaridan keng foydalanishdan iborat. Ushbu maqsadni amalga oshirishda jahonda, shu jumladan mamlakatimizda qator mavjud muammolar yechimini topish talab etiladi.

Turistlarni o'ziga jalb etuvchi xususiyatlar, salohiyat va imkoniyatlarga ega bo'lgan xilma xil agroturistik obyektlardan quyidagilarni alohida ajratib ko'rsatish mumkin:

-shaharning agrolandshaftlari – ular o'ziga xos ko'rinish va hududiy tashkil etish xususiyatlariga, mahsulot yetishtirish texnologiyalar zanjiriga, mahsulotlarni saqlash va realizatsiya qilishning hududiy farqlariga, agroturistik salohiyatiga ega bo'ladi;

- agrar sohasining bir- biridan tubdan hududiy farq qiladigan makrozonal turlarining mavjudligi: - qishloq xo'jalik mahsulotlarini yetishtirish, saqlash va realizatsiya qilish bilan bog'liq bo'lgan etnografik odatlar, texnologiyalar, voqea, hodisa va jarayonlarning mavjudligi;

- qishloq aholisining tarixan shaklangan, o'ziga xos agroturistik xususiyatga ega bo'lgan turmush tarzi bilan bog'liq milliy o'ziga xoslik (an'analar, urf-odatlar, marosimlar).

Yuqorida ko'rsatilgan agroturizm obyektlarini har biri muayyan talablarga javob berishi kerak. Jumladan:

- qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi, mahsulotlarni qayta ishlash va realizatsiya qilish jarayonlari bilan uzviy bog'liq bo'lishi;
 - o'ziga xos hududiy ko'rinishga egaligi;
 - sayyohlarning 24 soatdan ortiq bo'lishini ta'minlaydigan yoki ularning tunab qolish imkoniyatining mavjudligi va boshqalar;
 - qishloq hududlarida tabiat yodgorliklari va rekreatsion obyektlarning mavjudligi;
 - qishloq xo'jalik ekinlarini yetishtirish, saqlash va realizatsiya qilish bilan bog'liq bo'lgan an'analarning mavjudligi;
 - irregatsiya va melioratsiya ishlarining o'ziga xosligi;
 - qishloq bayramlarining tomoshabiniga qiziqarli bo'lishi;
- barcha yonalsihlarda tabiat muhofazasi va ekologik xavfsizlikning ta'minlanishi.

Agroturizm subyektlari qatoriga yoki uning qatnashchilari toifasiga jismoniy shaxslar (fuqarolar, oilaviy pudratchilar, yakka tartibda faoliyat yuritayotgan tadbirkorlar) va yuridik shaxslar (fermer va dehqon xo'jaligi, qishloq fuqarolar yig'ini alohida tashkil etilayotgan tashkilotlar va jamoalar)ni kiritish mumkin. Yuridik shaxslarning turizm bilan shug'ullanish faoliyati jismoniy shaxslarga nisbatan davlat, nodavlat va o'zini-o'zi boshqarish organlari tomonidan tartibga solish imkoniyati yuqri bo'lishi bilan ajralib turadi. Shuning uchun ham kelajakda maxsus tayyorgarlik va javobgarlikka ega bo'lgan, agrar yo'nalishdagi turistik tashkilot, birlashma va muassasalarni rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.

Agroturizmning obyekti va subyekti o'rtasida uzviylik bevosita uning predmetini aniqlash imkoniyatini beradi. Shu ma'noda, agroturizmning predmetini agroturistik obyektlarning turistik xususiyatlari tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-2019 yillarda turizm sohasini rivojlantirish bo'yicha birinchi navbatdagi chora- tadbirlar to'g'risida"gi PQ-3217-son Qarori (2017 yil 16 avgust)
2. Yerdavletov S.R. Казахстан туристский. – Almata:Qaynar, 2000
3. Tuxliyev N., Abdullayeva T. Экологический туризм: сущность, тенденции и стратегии развития. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2006
4. Usmonov M.R. O'zbekistonda turizm rivojlanishining mintaqaviy xususiyatlari: Toshkent,2003
5. Yakubjanova Sh.T. Agroturizmning – ekologik va iqtisodiy imkoniyatlar manbai.-Ekologiya xabarnomasi, 2017
6. Nigmatov A., Yakubjanova Sh.T. Agroturizm: milliy turizmning yangi yo'nalishi// O'zbekiston qishloq xo'jaligi.-Toshkent, 2007
7. Toshmurodov T. Xalqaro turizm. Toshkent: Turon-Iqbol, 2007

МАТЕМАТИКА О'QITISH METODIKASI

Latipova Ro'zixon

Andijon davlat universiteti, Matematika va mexanika fakulteti

Matematika yo'nalishi 4M2-guruh talabasi

Kirish

Matematika o'qitish metodikasi — bu matematik bilimlarni talabalarga samarali tarzda yetkazish uchun ishlatiladigan usullar, vositalar va yondoshuvlar tizimidir. Matematika o'qitish metodikasining asosiy maqsadi — o'quvchilarga matematik bilimlarni nafaqat o'rganish, balki ularni amaliyotda qo'llay olish qobiliyatini ham rivojlantirishdir. Matematika ta'limi nafaqat intellektual rivojlanishni ta'minlaydi, balki o'quvchilarning tizimli fikrlash, mantiqiy xulosa chiqarish va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini ham mustahkamlaydi. Shu sababli, matematika o'qitish metodikasini chuqur tushunish va samarali foydalanish har bir o'qituvchi uchun muhim ahamiyatga ega.

1. Matematika O'qitish Metodikasi: Asosiy Yondoshuvlar Matematika o'qitish metodikasi ko'plab yondoshuvlarni o'z ichiga oladi, ular orasida eng muhimlari quyidagilardir:**

An'anaviy metod: Bu usulda o'qituvchi asosiy ma'lumotlarni talabalarga to'g'ridan-to'g'ri tushuntiradi. O'quvchilarga misollar va masalalar yechish orqali matematik tushunchalar o'rgatiladi. Ushbu metod an'anaviy maktab ta'limida keng qo'llaniladi va ko'pincha o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi bir tomonlama aloqa shaklida bo'ladi. –

Faol o'qitish metodlari

Bu usullar o'quvchilarning o'zaro muloqoti, jamoaviy ish va izlanishlarga asoslanadi. O'quvchilar yangi bilimlarni faqat o'qituvchidan emas, balki bir-biridan ham olishadi. Bu metod o'quvchilarning o'z bilimlarini shakllantirishda mustaqillik va tashabbuskorlikni rivojlantiradi. - **Proyektga asoslangan o'qitish:** Bu metodda o'quvchilar matematikani amaliyotda qo'llash imkoniyatini beradigan loyihalar orqali o'rganadilar. O'quvchilar muammoni hal qilishda o'zlarining bilimlarini va ko'nikmalarini qo'llashadi, bu esa ularning matematik tasavvurini kengaytiradi. –

****Interfaol usullar**:** O'quvchilarning faoliyatini oshirish uchun interfaol metodlar qo'llaniladi. Bu usulda o'quvchilar o'zlari masalalarni hal qilishadi, guruh bo'lib ishlashadi, o'z fikrlarini baham ko'rishadi. Interfaol metodlar o'quvchilarni faollashtiradi va ularning fikrlash qobiliyatlarini yaxshilaydi.

2. Matematika O'qitishda O'quvchilarni Faollashtirish

Matematika o'qitishning eng muhim jihatlaridan biri o'quvchilarning faolligini oshirishdir. Faol o'qitish metodlari o'quvchilarning o'z bilimlarini amaliyotda sinab ko'rishiga, savol berishga, boshqalar bilan muloqot qilishga imkon yaratadi. O'quvchilarning faolligini oshirishning bir nechta samarali usullari mavjud: -

Qisqa savol-javoblar: O'quvchilardan masalalar yechishda yoki yangi mavzularni o'rganishda savollar berish. Bu usul o'quvchilarda qiziqishni oshiradi va ularga o'z bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi. –

Guruhli ishlar: O'quvchilarni kichik guruhlarga bo'lish va ularga muayyan masalani yechishni topshirish. Bu usul o'quvchilarning jamoaviy fikrlashini rivojlantiradi va bir-biriga yordam berish orqali yangi bilimlarni o'zlashtirish imkoniyatini yaratadi. –

Kreativ usullar: O'quvchilarga matematik masalalarni ijodiy yondashuv bilan yechish imkoniyatini berish. Bu usul o'quvchilarda matematik fikrlashni kengaytiradi va ular uchun yangi muammolarni hal qilishni qiziqarli va hayajonli qiladi.

3. Matematika O'qitishda Vizual Vositalardan Foydalanish

Matematika ta'limida vizual vositalardan foydalanish o'quvchilarga tushuncha va g'oyalarni aniqroq va tezroq qabul qilishga yordam beradi. Grafiklar, diagrammalar, tasvirlar va boshqa vizual vositalar matematik tushunchalarni mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi. Quyidagi vositalar o'qitish jarayonida samarali bo'lishi mumkin: -

Grafik va diagrammalar: Algebraik va geometrik masalalarni tushunishda grafiklar va diagrammalar yordamida tasvirlash o'quvchilarga murakkab tushunchalarni aniq ko'rsatishda foydali bo'ladi.

Matematik dasturlar: Kompyuter va mobil ilovalar yordamida o'quvchilar matematik masalalarni avtomatik tarzda yechishlari, ularning natijalarini tahlil qilishlari mumkin. Bu, ayniqsa, murakkab hisoblashlarni o'rganishda foydalidir. –

Fizik vositalar:** Matematika darslarida fizik tajribalar va modellar yordamida matematik tushunchalar ko'rsatilishi mumkin. Masalan, geometrik shakllarning ko'rsatilishi, chiziqlar va tekisliklar orasidagi munosabatlarni tasvirlash.

4. Matematika O'qitishning Innovatsion Usullari

Matematika o'qitishda innovatsion usullar yangi texnologiyalar va pedagogik yondoshuvlarni qo'llash orqali o'qitish sifatini yaxshilashga qaratilgan. Bu usullar orasida quyidagi eng ommabop yondoshuvlar mavjud: -

Blended learning (aralash o'qitish): Ushbu yondoshuv an'anaviy o'qitish metodlari bilan zamonaviy texnologiyalarni birlashtiradi. O'quvchilar bir vaqtning o'zida onlayn va oflayn tarzda ta'lim olishadi, bu esa ular uchun qulaylik yaratadi. –

Gamifikatsiya: O'quvchilarning matematikani o'rganish jarayonini o'yinlashtirish orqali qiziqarli va samarali qilish. Bu metod orqali o'quvchilar o'yin shaklida yangi bilimlarni egallashadi, bu esa ularning faolligini oshiradi va motivatsiyasini kuchaytiradi. –

Online resurslar va platformalar: O'quvchilar uchun onlayn kurslar, videodarslar, interfaol masalalar va platformalar orqali o'qitish. Bu o'quvchilarga o'z vaqtida yordam olish, ko'proq mashq qilish va o'z bilimlarini mustahkamlash imkonini beradi.

5. Matematika O'qitishda O'quvchilarning Shaxsiy Yondoshuvi

Har bir o'quvchi o'ziga xos tarzda matematikani o'rganadi. Ba'zi o'quvchilar uchun matematik tushunchalar oson, boshqalari esa ko'proq vaqt va amaliy mashqlar talab qiladi. Shuning uchun o'qituvchi o'quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olib, ularni o'qitish jarayonida moslashtirilgan yondoshuvlarni qo'llashi kerak. –

Differensial o'qitish: Har bir o'quvchining tayyorgarlik darajasini hisobga olib, ular uchun mos o'quv rejalarini tuzish.

Matematika o'qitishning asosiy metodlari

Matematika fanini o'rgatishda an'anaviy va interaktiv metodlardan foydalanish keng tarqalgan.

1. **An'anaviy metodlar.** Bu metodlarda dars o'qituvchi tomonidan nazorat qilinadi va o'quvchilar bilimni o'qituvchining tushuntirishlari asosida o'zlashtiradi. Ko'rgazmali vositalar va misollar yordamida mavzular yoritiladi. Misol:

- O'quvchiga masalalar yechishni oddiy misollardan murakkablariga o'tish yo'li bilan tushuntirish.
- Duskada vizual ko'rgazmalar yordamida geometrik shakllar bilan ishlash.

2. **Interaktiv metodlar.** Bugungi kunda guruhii ishlar, rolli o'yinlar va muammoli vaziyatlarni hal qilish mashg'ulotlari matematika o'qitishda muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda. Bu usullar orqali o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash mumkin.

Misol:

- "Matematik viktorina" shaklidagi o'yinlar o'quvchilarni darsga qiziqtiradi.
- Muammoli topshiriqlarni yechishda birgalikda ishlash.

Bilimni mustahkamlash usullari

Matematika darslarida o'quvchilarning bilimni chuqurlashtirish uchun turli usullar qo'llaniladi:

1. **Amaliy mashqlar.** Matematik formulalarni hayotiy vaziyatlarga moslash orqali o'quvchilar bilimlarini amaliyotda sinovdan o'tkazadilar.
2. **Differensial yondashuv.** O'quvchilarning qobiliyat va darajasiga mos topshiriqlar berish orqali har bir o'quvchining muvaffaqiyatini ta'minlash mumkin.
3. **Nazorat va monitoring.** Darslarda va uy vazifalarida bajarilgan ishlarni muntazam tekshirish, o'quvchilarga baho berish orqali bilim sifati nazorat qilinadi.

Innovatsion yondashuvlar

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) yordamida matematika o'qitish yangi bosqichga chiqmoqda. Elektron darsliklar, masofaviy ta'lim va onlayn platformalar o'quvchilarga bilim olish imkoniyatini kengaytirmoqda.

• **STEM-ta'lim:** matematika, fan, texnologiya va muhandislikni birlashtirgan holda o'quvchilarning ijodiy va mantiqiy fikrlash qobiliyatlari rivojlantiriladi.

• **Mobil ilovalar:** masalalar yechish uchun "Photomath" va "Khan Academy" kabi ilovalar yordam beradi.

Muammolar va hal qilish yo'llari

Matematika o'qitishda qator qiyinchiliklar mavjud:

- O'quvchilar motivatsiyasining pastligi.
- Murakkab mavzularni tushuntirishdagi qiyinchiliklar.
- Ta'lim resurslarining cheklanganligi.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun:

1. O'qituvchilarning malakasini oshirish.
2. Matematika bo'yicha zamonaviy qo'llanmalar va dasturlarni joriy etish.
3. Har bir o'quvchiga individual yondashuvni yo'lga qo'yish lozim.

Xulosa

Matematika o'qitish metodikasini takomillashtirish ta'lim jarayonida yuqori natijalarga erishishning muhim omillaridan biridir. Zamonaviy usullar va innovatsion yondashuvlarni o'quv jarayoniga tatbiq etish nafaqat o'quvchilarning bilimini oshiradi, balki ularning fan bo'yicha qiziqishini ham kuchaytiradi. Shu bois, o'qituvchilar yangi pedagogik yondashuvlarni o'zlashtirishi va o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishiga ko'maklashishi zarur. Matematika o'qitish metodikasi nafaqat o'quvchilarning nazariy bilimlarini rivojlantirish, balki ularni amaliy jihatdan qo'llashga o'rgatishning muhim vositasi hisoblanadi. Ta'lim jarayonida an'anaviy va innovatsion usullarni birlashtirish orqali har bir o'quvchining qobiliyatini ochish va bilim olishga qiziqishini oshirish mumkin. Zamonaviy texnologiyalar, masofaviy ta'lim imkoniyatlari va turli interaktiv metodlar matematikani o'rgatish jarayonini yanada samarali qiladi. Shu bilan birga, darslarda ijodiy yondashuv va o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash ta'lim sifatini oshirishning asosiy shartlaridan biri ekanligi isbotlangan. Kelgusida o'qituvchilar malakasini oshirish,

ilg'or metodikalarni joriy qilish va ta'lim resurslarini boyitish matematikadan sifatli ta'lim berishda asosiy ustuvor yo'nalish bo'lib qoladi. Shunday ekan, har bir darsda zamonaviy va an'anaviy yondashuvlarni uyg'unlashtirish, o'quvchilarni real hayotdagi muammolarni hal qilishga yo'naltirish dolzarb vazifalardan biri sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Нишонов Туланмирза Сойибжонович. Эҳтимоллар назарияси фанини ўқитишда назария билан амалиётнинг боғлиқлик тамойилидан фойдаланиш имкониятлари. *Journal of innovations in pedagogy and psychology*, Vol. 7, Issue 3, 2020, pp.91-96.

2. Nishonov T.S. Professional approach to teaching of elements of probability theory for students of economics. *Наука и образование сегодня* № 12 (59), 2020. 85-87 pp.

3. Ахлимирзаев А., Нишонов Т.С. Роль и значение практическо-профессионального подхода обучения теории вероятностей и математической статистики в подготовке будущих экономистов // *Universum: психология и образование* : электрон. научн. журн. 2021. 2(80). 12-17 с. to'plami.

4. **Evklid** – "*Elementlar*" (O'rta asr yunon matematikasining asosiy asari).

Al-Xorazmiy – "*Hisob al-jabr val-muqobala*" (Algebra fanining boshlang'ich asosi).

5. Nyuton, I. va Leybnits, G. – Differensial va integral hisoblash bo'yicha asarlar. Axundov, T. – "*Matematik tahlil asoslari*" (O'quv qo'llanma, zamonaviy matematik tadqiqotlar bo'yicha).

6. Zeldovich, Ya. B. – "*Matematika va uning qo'llanilishi*" (Ilmiy-ommabop nashr).

Xorijiy universitetlarning ochiq darsliklari: Massachusetts Institute of Technology (MIT) – "*OpenCourseWare: Mathematics*".

7. O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Nashrlari – Matematika rivoji va qo'llanilishi haqida ilmiy maqolalar.

Kapitsa, P. L. – "*Matematikaning hayotiy o'rni*" (ilmiy-ommabop darslik).

8. Kriptografiya asoslari: Rivest, R. L., Shamir, A. va Adleman, L. – RSA algoritmlari haqida ilmiy maqola.

9. Andijon Davlat Universiteti uchun maxsus darsliklar va ilmiy maqolalar

МАТЕМАТИКА О'QITISH METODIKASI

*Omonullayeva Nargiza**Andijon davlat universiteti, Matematika va mexanika fakulteti**Matematika yo'nalishi 4M5-guruh talabasi***Funktsiyalar haqida umumiy tushuncha**

Matematikaning asosiy bo'limlaridan biri bo'lgan **funktsiyalar** tushunchasi qadimiy davrlardan boshlab shakllangan. U Yunon matematikasi, xususan, Evklid va Pifagor asarlaridan boshlab rivojlangan. Zamonaviy matematikada funksiya – bir miqdorni (x argumentini) boshqasiga (y qiymatiga) bog'lash jarayonini ifodalovchi matematik munosabatdir.

Funktsiyaning umumiy ta'rifi:

$$y=f(x)$$

Bu yerda:

- x – funksiya argumenti (mustaqil o'zgaruvchi);
- y – funksiya qiymati (bog'liq o'zgaruvchi);
- f – argumentni qiymatga o'tkazuvchi matematik qoida yoki ifoda.

Funktsiyaning ta'rifi va o'zgaruvchilar

Funksiya – matematikada bir o'zgaruvchini (masalan, x) boshqa bir o'zgaruvchiga (masalan, y) bog'laydigan qoida yoki munosabatni anglatadi. Bu bog'lanish, x o'zgaruvchisining har bir qiymati uchun, aniq bir y qiymatini beradi. Funksiya har doim bir x qiymatiga bir y qiymatini moslab turadi.

Funksiya ta'rifini yanada to'liq tushunish uchun quyidagi misolni keltirish mumkin: Agar biror funksiya f bo'lsa, va x funksiya argumenti bo'lsa, $y=f(x)$ shaklida ifodalansa, demak, $f(x)$ har bir x qiymati uchun aniq bir y qiymatini beradi. Bu matematik ifoda, asosan, funksiyaning qanday ishlashini va o'zgarishlarini ko'rsatadi.

Funktsiyaning ta'rifi va o'zgaruvchilar

Funksiya – matematikada bir o'zgaruvchini (masalan, x) boshqa bir o'zgaruvchiga (masalan, y) bog'laydigan qoida yoki munosabatni anglatadi. Bu bog'lanish, x o'zgaruvchisining har bir qiymati uchun, aniq bir y qiymatini beradi. Funksiya har doim bir x qiymatiga bir y qiymatini moslab turadi.

Funksiya ta'rifini yanada to'liq tushunish uchun quyidagi misolni keltirish mumkin: Agar biror funksiya f bo'lsa, va x funksiya argumenti bo'lsa, $y=f(x)$ shaklida ifodalansa, demak, $f(x)$ har bir x qiymati uchun aniq bir y qiymatini beradi. Bu matematik ifoda, asosan, funksiyaning qanday ishlashini va o'zgarishlarini ko'rsatadi.

Функцийларнинг турлари

1. **Чизиqli функциялар:** Бу энг sodda турдаги функциялардир. Бу функциялар yordamida doimiy o'sish yoki kamayish jarayonlarini ifodalash mumkin. Masalan, to'g'ri chiziq shaklida ko'rinadigan bog'lanishlar chiziqli функциялар bilan tushuntiriladi.

2. **Kvadratik функциялар:** Бу турдаги функциялар yanada murakkabroq bo'lib, ularning grafik shakli parabola ko'rinishida bo'ladi. Ular ko'pincha harakat va tezlanishni tahlil qilishda qo'llaniladi.

3. **Ekspontensial функциялар:** Ushbu функциялар tez o'sish yoki tez kamayishni ifodalashda ishlatiladi. Masalan, inflyatsiya, bakteriyalarning ko'payishi yoki radioaktiv moddalar parchalanishi kabi jarayonlar eksponensial функциялар orqali ifodalanadi.

4. **Logarifmik функциялар:** Бу функциялар ko'pincha biror jarayonning teskari bog'lanishini ifodalashda qo'llaniladi. Masalan, ovoz balandligi yoki zilzilalar kuchini baholash logarifmik функциялар yordamida amalga oshiriladi.

Функцияларнинг kundalik hayotdagi ahamiyati

Функциялар hayotning har bir sohasida qo'llaniladi:

- **Iqtisodiyotda:** Narx va talab o'rtasidagi bog'lanishni tushunishda.
- **Fizikada:** Harakat, tezlik va vaqt o'rtasidagi aloqani aniqlashda.
- **Texnologiyada:** Sun'iy intellekt va dasturlashda algoritmlarni yaratishda.
- **Tabiatshunoslikda:** Hayvonlarning populyatsiyasini tahlil qilishda yoki iqlim o'zgarishlarini kuzatishda.

Функцияларni bilish, ularni o'qish va tahlil qilish qobiliyati har bir sohaga oid muammolarni samarali hal qilish imkonini beradi.

Функциялар va ularning turлари

Чизиqli функциялар: Чизиqli функциялар juda oddiy bo'lib, ular bir xil nishab bilan o'zgaradigan qiymatlarni ifodalaydi. Bunday функцияларni to'g'ri chiziq sifatida tasavvur qilish mumkin. Masalan, biror miqdor vaqt o'tishi bilan doimiy ravishda o'zgarayotgan bo'lsa, bu chiziqli функция sifatida ifodalanadi.

Kvadratik функциялар: Kvadratik функциялар, o'z navbatida, parabola shaklida bo'ladi. Bu функцияlarda o'zgarishlar tezlashgan yoki sekinlashgan holda yuz beradi. Ular ko'pincha geometrik va fizik hodisalarni tasvirlashda ishlatiladi, masalan, ob'ektning tashqi kuchlar ta'sirida harakatini o'rganishda.

Ekspontensial функциялар: Ekspontensial функциялар o'zgaruvchi qiymatlar juda tez sur'atlarda o'sishi yoki kamayishini ko'rsatadi. Bunday функциялар biologiya, iqtisodiyot va boshqa sohalarda tez-tez uchraydi. Ekspontensial o'sish va kamayish jarayonlari o'zgarishni boshqarishda muhim ahamiyatga ega.

Logarifmik funksiyalar: Logarifmik funksiyalar aksincha, eksponensial o'sish jarayonlarining teskari natijasini ko'rsatadi. Bu funksiyalar ko'pincha ilmiy va iqtisodiy modellarda, masalan, halq sonining o'sishida, kompyuter texnologiyalari va moliya sohalarida qo'llaniladi.

Trigonometriya funksiyalari: Trigonometriya funksiyalari to'g'ri chiziqlardan farq qiladi, ular aylana shaklida harakatlanadi. Bu turdagi funksiyalar geometriya, astronomiya va fizika kabi sohalarda keng qo'llaniladi. Trigonometriya funksiyalarining asosiy turlari sinus, kosinus va tangensdir.

Funksiyalarni tahlil qilish va grafikalashtiri

Funksiya tahlili uning grafigini qurish bilan bog'liq bo'ladi. Grafiklar yordamida funksiya o'zgarishlarini vizual tarzda ko'rish mumkin. Masalan, chiziqli funksiya uchun grafik bir to'g'ri chiziq bo'ladi, kvadratik funksiya esa parabola shaklida bo'ladi. Funksiyaning grafigi uning xususiyatlarini, masalan, maksimal yoki minimal qiymatlar, asimptotalar, qarama-qarshilik nuqtalarini ko'rsatishi mumkin.

Funksiyalar va amaliy dasturlar

Funksiyalar nafaqat nazariy matematikada, balki amaliy sohalarda ham keng qo'llaniladi. Misol uchun, iqtisodiyotda talab va taklif orasidagi munosabatlarni ifodalovchi funksiya, biologiyada populyatsiyaning o'sishini ko'rsatuvchi eksponensial funksiya, fizika sohasida haroratning o'zgarishini ifodalovchi funksiyalar qo'llaniladi. Shuningdek, texnologiya va kompyuter ilmida algoritmlar va hisoblash jarayonlari funksiyalarga asoslanadi.

Funksiyaning turlari va xususiyatlari

Bir-biriga mos funksiya (Birinchi turdagi funksiya): Birinchi turdagi funksiya bir o'zgaruvchidan boshqa bir o'zgaruvchiga aniq bog'lanishni ifodalaydi. Bu turdagi funksiyalar xususiyati shundan iboratki, har bir x qiymati uchun faqatgina bir y qiymati mavjud. Bu o'rinda, agar x o'zgaruvchisiga bir nechta y qiymatlari mos kelsa, funksiya noto'g'ri bo'ladi. Masalan, $f(x)=x^2$ funksiya, har bir x uchun bir qiymatga ega bo'lgan, aniq funksiya hisoblanadi.

Ikkilik funksiya: Bunday funksiyalar, bir vaqtning o'zida bir nechta argumentlarni oladi va har bir argumentga mos y qiymatini beradi. Bu turdagi funksiyalar, ayniqsa, ko'p o'zgaruvchilarni o'z ichiga olgan modellarda keng qo'llaniladi. Ikkilik funksiyalar amaliy hisoblashlarda, masalan, iqtisodiy tahlil yoki fizikada ko'plab o'zgaruvchilarning o'zaro ta'sirini ifodalashda ishlatiladi.

Funksiyalarni ifodalash usullari

Matematik formulalar orqali: Funksiyalarni matematik formulalar orqali ifodalash eng keng tarqalgan usuldir. Masalan, $y=3x+5$ shaklida ifodalangan funksiya oddiy chiziqli funksiya sifatida qaraladi. Funksiya formulasi argumentni (x) qo'llash orqali natijani (y) olishni osonlashtiradi.

График usulida: Funktsiyaning grafiki uning xususiyatlarini vizual tarzda ko'rsatadi. Grafik yordamida funktsiya qiymatlari qanday o'zgarishini, ularning o'zaro bog'liqligini va funktsiyaning qarama-qarshilik nuqtalarini tushunish mumkin. Funktsiyaning grafigi uning umumiy shakli haqida muhim ma'lumot beradi.

Jadval orqali: Funktsiyaning qiymatlarini jadval shaklida keltirish ham keng tarqalgan usuldur. Bu usulda, har bir xxx uchun uning mos yyy qiymati ko'rsatiladi. Jadval yordamida funktsiyaning xususiyatlari, masalan, o'sish yoki kamayish tendentsiyalari, aniqroq ko'rinadi.

Funktsiyalarni real hayotda qo'llash

Funktsiyalarni real hayotda qo'llashda turli tuman amaliyotlarda foydalanish mumkin. Ular, masalan, iqtisodiyotda bozordagi talab va taklif orasidagi munosabatlarni ko'rsatish, biologiyada populyatsiyaning o'sish dinamikasini tushuntirish, va fizika sohasida harakatning tezlik, yo'l va vaqt o'zgarishlarini ifodalashda ishlatiladi.

Iqtisodiyotda:

Funktsiyalar iqtisodiy modellarda tez-tez uchraydi. Masalan, talab va taklif orasidagi munosabatni ifodalovchi funktsiya narxlar o'zgarishini tushunishga yordam beradi. Bu orqali iqtisodchilar bozorning kelajakdagi holatini taxmin qilishlari mumkin.

Biologiyada:

Biologik tizimlarda funktsiyalar ekologik tizimlarning o'zgarishini tahlil qilishda yordam beradi. Populyatsiyaning o'sishi yoki kamayishini ifodalovchi eksponensial funktsiyalar ko'pincha ishlatiladi.

Fizikada:

Fizikada harakat va kuchlar orasidagi munosabatlarni tushuntirish uchun funktsiya qo'llaniladi. Masalan, masofaning vaqtga nisbatan qanday o'zgarishini ifodalovchi funktsiya yordamida ob'ektlarning harakatini tahlil qilish mumkin.

Funktsiya va uning amaliyotdagi ahamiyati

Funktsiyalar matematik tahlilning eng muhim qismlaridan biri bo'lib, ularning amaliy dasturlari juda kengdir. Funktsiya tushunchasining asosida yotgan yondashuvlar ilm-fan, texnologiya va kundalik hayotda muhim rol o'ynaydi. Funktsiyalarni o'rganish va tahlil qilish bizga ko'plab masalalarni hal qilishda yordam beradi va turli xil hodisalarni tushunishda qulaylik yaratadi.

Xulosa

Funksiyalar matematikaning eng muhim tushunchalaridan biri bo'lib, ular turli xil hodisalarni tasvirlash va o'rganish uchun qulay vositadir. Funksiya tushunchasini o'rganish nafaqat matematikadan, balki ko'plab boshqa fanlardan ham zarur bo'lgan asoslardir. Shuningdek, funksiya tahlili va ularning amaliy dasturlari kundalik hayotda va ilm-fanda keng qo'llaniladi. Funksiyalar matematikaning eng muhim tushunchalaridan biri bo'lib, ular matematik modellashtirishda, ilm-fan va texnologiyada keng qo'llaniladi. Funksiya bir o'zgaruvchidan boshqa bir o'zgaruvchiga bog'lanishni ifodalaydigan qoidalar majmuasidir. Funksiyalarni to'g'ri tushunish va tahlil qilish, turli ilmiy, texnik va amaliy sohalarida muammolarni hal qilishda, tabiiy hodisalarni modellashtirishda, iqtisodiy va moliyaviy jarayonlarni tahlil qilishda katta ahamiyatga ega. Chiziqli, kvadratik, eksponensial va logarifmik kabi turli funksiyalar bizga har xil jarayonlarning dinamikasini tushunishga yordam beradi. Funksiyalar grafigi yordamida ularning o'zgarishlarini ko'rish, masalan, o'sish va kamayish tendentsiyalarini aniqlash mumkin. Funksiyalarni matematik formulalar, grafiklar yoki jadval shaklida ifodalash usullari mavjud bo'lib, ular bizga funksiyaning xususiyatlarini yaxshiroq tushunishga imkon beradi. Funksiyalar nafaqat matematikada, balki real hayotdagi turli sohalarida, jumladan iqtisodiyot, biologiya, fizika, kompyuter fanlari va boshqa ko'plab sohalarida zarur vosita bo'lib qolmoqda. Ular bizga tizimlar va jarayonlar orasidagi bog'lanishlarni aniqroq tushunishga yordam beradi va ko'plab ilmiy tadqiqotlar va amaliy ishlarda ishlatiladi. Funksiyalarni o'rganish va ularni qo'llash, hozirgi zamon ilmiy va texnik rivojlanishda hal qiluvchi o'rin tutadi. Shu bilan birga, funksiyalarni tahlil qilish va ular yordamida modellar yaratish nafaqat matematik bilimlarni chuqurlashtiradi, balki amaliy muammolarni hal qilishga imkon beradi. O'zgaruvchilar orasidagi munosabatlarni tushunish, amaliy dasturlarni ishlab chiqishda samarali natijalarga erishishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Нишонов Туланмирза Сойибжонович. Эҳтимоллар назарияси фанини ўқитишда назария билан амалиётнинг боғлиқлик тамойилидан фойдаланиш имкониятлари. Journal of innovations in pedagogy and psychology, Vol. 7, Issue 3, 2020, pp.91-96.

2. Nishonov T.S. Professional approach to teaching of elements of probability theory for students of economics. Наука и образование сегодня № 12 (59), 2020. 85-87 pp.

3. Ахлимирзаев А., Нишонов Т.С. Роль и значение практического профессионального подхода обучения теории вероятностей и математической

статистики в подготовке будущих экономистов // *Universum: психология и образование* : электрон. научн. журн. 2021. 2(80). 12-17 с. to'plami.

A. P. Kiselev. *Algebra* (2011). – Bu kitob algebra va uning turli bo'limlari haqida to'liq ma'lumot beradi. Funktsiyalarni o'rganishga bag'ishlangan bo'limlar mavjud.

Yu. A. Braverman. *Matematik tahlil* (2006). – Matematik tahlil va funktsiyalarni chuqur o'rganishga oid adabiyot.

R. L. Devaney. *Chaos: Making a New Science* (1992). – Funktsiyalar va matematik tahlil bilan bog'liq murakkab tizimlarni tushunishga oid kitob.

B. A. Korovin. *Funksiyalar va ularning ilovalariga kirish* (2009). – Funktsiyalarni ilmiy va amaliy nuqtai nazardan o'rganishga bag'ishlangan asar.

I. M. Gelfand. *Matematik tahlil: Funktsiyalar va ularning xususiyatlari* (1987). – Funktsiyalarni tahlil qilish usullari va metodologiyasini yoritadi.

Z. A. Sirojiddinov. *Algebra va analiz asoslari* (2015). – Algebra va tahlilni o'rganishda zarur bo'lgan asarlar to'plami.

H. L. Resnik. *Real tahlil va funktsiyalar* (2003). – Funktsiyalarning xususiyatlari va ularning real dunyodagi qo'llanilishi haqida.

D. A. Hestenes. *Analitik geometriya va algebra* (1988). – Geometriya va algebra kombinatsiyasidagi funktsiyalarni o'rganishga oid adabiyot.

O. V. Makarov. *Funksiyalar va ularning amaliyotdagi qo'llanilishi* (2010). – Funktsiyalarni amaliy sohalarida qo'llash haqida asosiy ma'lumotlar.

SUQROTNING FALSAFIY QARASHLARI

*Denov tadbirkorlik va Pedagogika instituti
Pedagogika fakulteti Maktabgacha ta'lim
yo'nalishi 1-bosqich talabasi
Ochildiyeva Sabrina Abdurasul qizi
Ergasheva Marjona Sherdimurod qizi*

Annotatsiya

Mazkur maqolada Suqrotning Hayoti va falsafiy qarashlari shuningdek o'tmish falsafiy ta'limotlar tarixi bosib o'tilgan bosqich sifatida qaralishi uni o'rganish hozirgi davrda katta ahamiyat kasb etishi. Qadimgi mutafakkirlarning manbalariga tayangan holda to'g'ri va haqqoniy ilmiy tahlillar qilish mumkinligi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar; fazilat, xotira, jasorat, maqsad, falsafiy tatqiqotlar, donolik, ilim axloq.

Ilm taraqqiy etishi uchun sarflangan investitsiyalar ortig'i bilan qoplanishiga shubxa yo'q.

Sh.M.Mirziyoyev

Suqrot faqirona kun kechirib, doimo eski liboslarda, oyoq yalang yurardi. Uning turmush tarzi ham, so'zlari va suhbatlari ham odamlarda katta qiziqish uyg'otardi. Faylasuf ko'p vaqtini odam gavjum maydonlarda, xiyobonlarda o'tkazgan. O'zining suhbatidan bahramand bo'lish niyatida yurgan istalgan kishi bilan savol-javob qilgan. Ushbu muloqotlarning uslubi va xarakteri Platonning suhbat tarzida yozilgan asarlarida o'z ifodasini topgan. Suqrot o'z falsafiy tadqiqotlariga axloqiy masalalarni asos qilib olgan. U olamning kelib chiqishi va tuzilishini o'rganish zaruratini rad etib, bu masalalarni yechishga inson tafakkuri qodir emas deb hisoblagan. Suqrot ta'limotiga ko'ra, falsafaning maqsadi o'z-o'zini bilish bo'lib, bu esa chin ezgulikka erishish yo'lidir; ezgulik — bilim yoki donolikdir. Suqrot insonda 1-dan, o'rta miyonalik, mo'tadillik (ya'ni. ehtirolarni jilovlay bilish)ni, 2-dan, dovyuraklik (ya'ni, xavf-xatarni yenga bilish)ni, 3dan, adolat (ya'ni, ilohiy va insoniy qonunqoidalarga rioya eta bilish)ni eng asosiy ezgulik va yaxshilik belgisi deb hisoblagan. Zamondoshlari va shogirdlarining guvohlik berishicha, Suqrot o'zining chuqur dialektik fikrlashi, ya'ni predmetga oid nomukammal tushunchalardagi ziddiyatlarni ochish orqali o'sha predmetni bilish sari yetaklay olish san'ati, induktiv ta'limotdan foydalanish mahorati bilan katta taassurot uyg'otgan. Suqrot ta'lim-tarbiya amaliyotidagi har qanday aqidaparastlikni qattiq qoraladi. Ta'limning ma'ruza

o'qish shaklidan voz kechib, suhbat va munozaralar orqali haqiqatni izlab topishni asosiy uslubga aylantirdi. U barcha mavjud nuqtai nazarlarning hech biriga qo'shilmay turib, ularni tanqidiy asosda muhokama qilishga intilgan. Pedagogikada majburlashdan, zo'ravonlikdan voz kechish tarafdori bo'lgan. Uningcha, bilim berishning yagona vositasi — ishtirakdir. Suqrot nomi keyingi davrlar uchun donishmand timsoli bo'lib qolgan. Garchi **Suqrotning** o'zi haqiqiy donolik hech narsaga arzimasligini anglaganini ta'kidlagan bo'lsa ham, u haqli ravishda dono odamning ideali hisoblanadi. Suqrot (mil. av. 470/469 — Afina — 399) — yunon faylasufi. Haykaltarosh Sofriniks va doya Fenaretta oilasida tug'ilib o'sgan. O'z ta'limotini og'zaki bayon qilgan, hech qanday yozma manba qoldirmagan. Sofistlarga qarshi kurashish va yoshlarni tarbiyalashni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan. Atrofiga ko'plab iqtidorli talabalarni jamlagan. Bu talabalarning bir qismi (Alkiviad, Kritiy va boshqalar) Afina demokratiyasiga qarshi kayfiyatda bo'lgan. Suqrotni demokratiyaga nisbatan dushmanlikda asossiz ayblashgan. Aslida u boshqaruvning hamma shakli — monarxiya, mustabidlik, aristokratiya, plutokratiya va demokratiyani, agar ular adolatni buzayotgan bo'lsa, tanqid qilgan. Suqrot ta'limotidagi tanqidiy ruh Afina hukmron doiralarini xavotirga solgan. Buning natijasida Suqrot yoshlarni yo'ldan adashtirganlik, fuqarolik me'yorlarini buzganlik hamda "yangi xudolarga sajda qilish"da ayblanib, sudga berilgan va o'lim jazosiga hukm qilingan. Bu hukm turmuda Suqrotga zahar ichirish yo'li bilan ijro etilgan. Suqrotning falsafiy ta'limoti to'g'risidagi ma'lumotlarni unga zamondosh va shogird bo'lgan Ksenofont, Platon, keyinroq Aristotel yozib qoldirgan. Suqrot faqirona kun kechirib, doimo eski liboslarda, oyoq yalang yurardi. Uning turmush tarzi ham, so'zlari va suhbatlari ham odamlarda katta qiziqish uyg'otardi.

U falsafada to'ntarilish yasagan Suqrot metodi muallifidir. Xususan, Suqrot pedagogiyaga ham falsafiy yondashuv olib kirgan, bunda muallim o'quvchining o'zi eng yaxshi javobga kelishi uchun uni yo'naltiruvchi savol-javobga tutadi. Suqrot G'arb falsafasiga hamda uning asoschilari - Aflotun va Arastuga katta ta'sir o'tkazgan, deb hisoblanadi. **Suqrot** - falsafada inqilob qilgan qadimgi yunon faylasufi. U o'ziga xos kontseptsiyalarni tahlil qilish usuli (maievtika, dialektika) bilan faylasuflarning e'tiborini nafaqat inson shaxsini anglashga, balki fikrlashning etakchi shakli sifatida nazariy bilimlarni rivojlantirishga qaratdi. Suqrot barcha fikrlarini og'zaki bayon qildi, ularni yozmaslikni afzal ko'rdi. Uning fikriga ko'ra, bunday yozuvlar xotirani yo'q qildi va u yoki bu haqiqatning ma'nosini yo'qotishiga yordam berdi. Uning falsafasi axloq tushunchalari va fazilatning turli ko'rinishlari, jumladan bilim, jasorat va halollikka asoslangan edi. Suqrot bilim fazilat deb ta'kidlagan. Agar inson ba'zi tushunchalarning mohiyatini anglay olmasa, u holda u fazilatli bo'lib, jasorat, halollik, sevgi va boshqalarni namoyon qila olmaydi. Suqrot,

Aflotun va Ksenofon shogirdlari mutafakkirning yovuzlikka munosabat haqidagi qarashlarini turlicha tasvirlab berishgan. Birinchisi, Suqrot dushmanga qarshi qaratilgan bo'lsa ham, yovuzlikka salbiy munosabatda bo'lgan. Ikkinchisi Suqrot yovuzlikka yo'l qo'ydi, agar u himoya qilish maqsadida bo'lsa. Sokrat o'zini eng aqlli kishilardan biri deb hisoblashgan, o'zi esa bunday deb o'ylamagan. Mashhur yunoncha so'z bugungi kungacha saqlanib qolgan: "Men faqat o'zim hech narsani bilmasligimni bilaman, ammo boshqalar ham buni bilishmaydi". Suqrot odamni ahmoq qilib ko'rsatishga yoki uni qiyin ahvolga solishga intilmagan. U shunchaki suhbatdoshi bilan haqiqatni topmoqchi edi. Shunday qilib, u va uning tinglovchilari adolat, halollik, hiyla-nayrang, yovuzlik, yaxshilik va boshqa ko'plab chuqur tushunchalarni aniqlab olishlari mumkin edi. Suqrot o'z vatandoshlari bilan katta obro'ga ega edi, natijada ular tez-tez uning oldiga bilim olish uchun kelishdi. Shu bilan birga, u izdoshlariga notiqlik va biron bir hunarni o'rgatmagan. Faylasuf o'z shogirdlarini odamlarga, ayniqsa, yaqinlariga fazilat ko'rsatishga undagan. Suqrotning ta'limoti uchun pul olmaganligi qiziq, bu ko'plab afinaliklarning noroziligiga sabab bo'ldi. Bunga o'sha paytda bolalarga ota-onalari ta'lim berganligi sabab bo'lgan. Biroq, yoshlar o'z vatandoshining donoligi haqida eshitib, undan bilim olishga shoshildilar. Keksa avlod g'azablandi, natijada Suqrotga "buzuq yoshlar" uchun o'lik ayblov paydo bo'ldi. Suqrotni o'limga olib borgan yana bir nuqta - xudojo'ylikda ayblash va boshqa xudolarga sig'inish. U odamni xatti-harakatlari bilan baholash adolatsizlikdir, chunki yovuzlik johillik tufayli sodir bo'ladi. Aflotunning ta'kidlashicha, Suqrot butun vaqtini Afinadagi bozorda, uni tinglashga rozi bo'lgan har qanday kishi bilan suhbat qurib o'tkazgan. Ayniqsa, u biron-bir mavzuda qat'iy e'tiqodga ega bo'lganlar bilan suhbatlashishni yoqtirgan. Suqrot bunday odamlarni gapga solib, yordamchi savollar bergan, keyin esa ularning bunday ishonch bilan muhokama qilayotgan mavzusi to'g'risida nodon ekanligini ko'rsatib berilgan. Savollar yordamida mana shunday bahslashish "Suqrot usuli" deb nomlana boshlandi. Uning asosiy hayotiy prinsipi "O'zingni angla" tamoyili bo'lgan. Afinaliklar uni yoqtirmagan, chunki Suqrot ular dunyoqarashining asosiy g'oyalarini rad etgan. Ular esa Suqrotga uning xudo, haqiqat va adolatga ishonmasligini aytgan. Miloddan avvalgi 399-yilda dushmanlari Suqrotni Afina yoshlarini axloqsizlikka o'rgatishda va diniy majburiyatlarga e'tiborsizlikda ayblab sudga chaqirgan. Hech kim bu ayblovlarga ishonmagan va buni Suqrotning o'zi ham juda yaxshi bilgan. Keyinchalik Aflotun tomonidan bayon qilingan uning suddagi himoya nutqi dadil va hazilomuz bo'lganini ko'rish mumkin. O'limga hukm qilinishini bilgan holda Suqrot o'zini haqiqatni izlashga bag'ishlab, avvalgi turmush tarzini davom ettirishini aytgan. U so'nggi kunini qamoqda, do'stlari bilan ruhning boqiyliqi masalasini muhokama qilib o'tkazgan. U taklif qilingan zahar solingan idishni hech ikkilanmasdan olib

simirgan. Ko‘z yosh to‘ka boshlagan do‘stlaridan sukut saqlashni iltimos qilgan Suqrot labida tabassum bilan jon bergan.

Xulosa.

xulosa qilib aytganda falsafani o‘rganishda , Suqrot , Arastu , va Pifagor qarashlari aloxida muhim o‘rin tutadi . Umuman olganda qadimgi dunyo falsafasi keyingi darvrlardagi falsafiy tafakkur va madaniyatga , kishilik jamiyatining rivojlanishiga ulkan tasir ko‘rsatgan .

G‘arb ma‘naviy sivilizatsiyasi shaxsining borlig‘iga , uning o‘zlikni anglash tuyg‘usiga va moddiy dunyodan uzoqlashish orqali o‘zini o‘zi kamol toptirishga murojaat etish ruhi bilan sug‘orilgan bo‘lib ,bu G‘arb xalqlarining turmush tarzida va madaniy qadriyatlarni o‘zlashtirish usullarida o‘z aksini topgan. G‘arb manaviy sivilizatsiyasi o‘zgarishlarga ,haqiqatning tagiga yetish yo‘lidagi izlanishlarga ochiq bo‘lgan . Bu izlanishlar turli shakilda jumladan ateistik , intellectual va amaliy yo‘nalishlarda kechgan .

Adabiyotlar ro‘yxati.

- 1.Karimov I.A.Inson ,uning huquqi va erkinliklari – oliy qadiryat .-T.;O‘zbekiston 2010. 14 tom . 121-122 bet .
- 2.Nishanova Z.T.Mustaqil ijodiy fikirlashni rivojlantirishning psixalogik asoslari.T.;2007.38 bet .
- 3.Ijtimoiy tarmoqlar – Suqrot faoliyati vikipediya .
- 4.SH.M.Mirziyoyev .Toshkent – 2020 .

AL TERMIZIY HAYOTI VA O'TGAN FAOLIYATI

*DTPI Pedagogika fakulteti Maktabgacha
ta'lim yo'nalishi I – bosqich talabasi
Izzatullayeva Shaxzoda Akram qizi
Boymurodova Marjona Almardon qizi*

Annotatsiya

Mazkur maqolada Al Termiziyning xayoti faoliyati batafsil yoritib berilgan .

Kalit so'zlar; Diniy va dunyoviy , ulug'vorlig , odamgarchilik , ma'naviyat .

Kirish ; AL-HAKIM AT-TERMIZIYUning to'liq ismi Abu Abdulloh Muhammad ibn Ali ibn al-Hasan ibn Bashir al-Hakim at-Termiziy bo'lib, tarjimai holiga oid ma'lumotlar o'rta asr arab mualliflaridan Tojuddin as-Subkiy, al-Xatib al-Bag'dodiy, Ibn Hajar al-Asqaloni, as-Sullamiy va boshqalar asarlarida, shuningdek, uning o'zining qalamiga mansub «Bad'u sha'ni Abu Abdulloh» («Abu Abdulloh ishining boshlanishi») nomli avtobiografik risolasida keltirilgan. Uning mazkur shakldagi to'liq ismi alloma tomonidan yozilgan «Navodir ul-usul fi ma'rifat axbor ar-rasul» («Rasululloh xabarlarini haqidagi nodir usullar»), «Ilm ul-avliyo» («Valiylar (yoki avliyolar) ilmi»), «Xatm ul-avliyo» («Avliyolarning oxirigisi») va «Nazoir ul-Qur'on» («Qur'on ibratlari») kabi asarlarning nomlari yoki muqaddima qismlarida ham aynan shu tarzda keltirilgan. Al-Hakim at-Termiziy tavallud topgan sana xususida ham yozilgan manbalar va adabiyotlarda turli yillar keltirilgan. Odatda, o'rta asrlarga oid yozma manbalarda aksar hollarda muallifning faqat vafot etgan yili ko'rsatilib, tavallud etgan sanasi keltirilmaydi. Jumladan, taniqli olim Hoji Xalifa o'zining «Kashf uz-zunun» nomli mashhur asarining bir necha o'rinlarida al-Hakim at-Termiziy vafotini hijriy 255 (melodiy 869) yil deb ko'rsatgan. Shuningdek, allomaning Termiz shahri yaqinida joylashgan maqbarasi ustida o'rnatilgan qabrtoshdagi bitiklarda ham uning hayoti haqida ba'zi ma'lumotlar keltirilib, vafot etgan sanasi hijriy 255 (melodiy 869) deb yozilgan. Boshqa ba'zi manbalarda ham uning mazkur sanada vafot etganligi qayd etiladi. Al-Hakim at-Termiziyning uzoq - 116 yoki 120 yil umr ko'rganligini e'tiborga olsak, alloma sakkizinchi asrning o'rtalarida (taxminan 750-760 yillar oralig'ida) tavallud topganligi ayon bo'ladi. Ayni vaqtda ba'zi zamonaviy tadqiqotchilar uning tavalludi va vafoti haqida batamom boshqa sanalarni ko'rsatganlar. Jumladan, al-Hakim at-Termiziyning hayoti va uning ta'limotini chuqur o'rgangan misrlik taniqli olim Abdulfattoh Abdulloh Baraka al-Hakim at-Termiziy hijriy 205 (melodiy 820) yilda Termiz shahrida tavallud topib, uzoq umr ko'rib, hijriy 320 (melodiy 932) yilda 112 yoshida vafot etganligi haqida yozadi. Mana shularni xulosa qilib aytish mumkinki, bu yo'nalishda kelajakda olib boriladigan chuqur ilmiy tadqiqotlar alloma al-Hakim at-Termiziy tavalludi va vafoti sanalarini aniqlash imkonini beradi, deb o'ylaymiz. Uning maqbarasi Termiz shahrining yaqinida Amudaryo bo'yida joylashgan. Termiz shahri haqidagi qimmatli ma'lumotlarni arab geograflari al-Muqaddasiy (Ahsan ut-taqosim fi ma'rifat al-

aqoliym), al-Istaxriy (al-Masolik val-mamolik), al-Balazuriy-Futuh ul-buldon va boshqa qator mualliflarning asarlarida uchratamiz. Mazkur manbalarda ta'kidlanishicha, al-Hakim at-Termiziy tug'ilgan Termiz shahri ham IX asrda Movarounnahrning eng yirik va obod shaharlaridan biri sifatida mashhur bo'lgan. Shaharda islomiy ilm va madaniyat yuksak darajada taraqqiy etgan. Ilm-fanning turli sohalari, jumladan, islomiy ilmlar bo'yicha Termiz shahridan yetishib chiqqan ko'plab allomalar at-Termiziy nisbasi bilan butun dunyoda mashhur bo'lganlar. Jahoniy ehtiromga sazovor bo'lgan termizlik buyuk siymolardan biri al-Hakim at-Termiziydir. Afsuski, al-Hakim at-Termiziyning bolalik va yoshlik yillari haqida manbalarda aniq ma'lumotlar uchratmadik. Uning ota-onasi haqidagi ba'zi xabarlardan ma'lum bo'lishicha, uning otasi Ali ibn al-Hasan o'z davrida hadis ilmining ko'zga ko'ringan olimlaridan biri sifatida mashhur bo'lgan. Arab tarixchisi al-Xatib al-Bag'dodiy o'zining mashhur «Tarixi Bag'dod» («Bag'dod tarixi») nomli asarida yozishicha, u musulmon olamining eng yirik markazlaridan sanalgan Bag'dod shahrida bo'lib, o'sha davrning mashhur olimu ulamolari bilan hadis ilmining turli masalalari bo'yicha qizg'in bahs va munozaralarda ishtirok etgan. Al-Hakim at-Termiziy o'zining avtobiografik risolasi «Bad'u sha'ni Abu Abdulloh» va «Ar-Radd a'lol-muattila» kabi asarlarida yozishicha, uning onasi va bobosi ham o'z davrida hadis ilmining yetuk bilimdonlaridan bo'lgan. Bu ma'lumotlardan shunday xulosa qilish mumkinki, al-Hakim at-Termiziy ilm-ma'rifat yuksak qadrlanadigan, ziyoli bir xonadonda dunyoga kelib, mana shu ilmiy-ma'naviy muhitda o'sib ulg'aygan. Oxir oqibatda mazkur omillar ta'sirida uning ma'naviy dunyosi va ilmiy tafakkuri shakllanib, kamolga yetgan. Ayni vaqtda shuni alohida ta'kidlash kerakki, al-Hakim at-Termiziyning ilmiy kamolotida uning otasi Ali ibn al-Hasanning xizmatlari benihoya katta. Chunonchi, u o'z farzandi uchun nafaqat mehribon va g'amxo'r ota, balki unga nisbatan talabchan murabbiy va ma'rifatli ustoz maqomida ham bo'lgan. Bu xususda al-Hakim at-Termiziy o'z kitoblaridan birida shunday hikoya qiladi: -Olloh taolo meni ustozim - validimdan judo qilganda men sakkiz yoshda edim. Uning sa'y-harakatlari bois men ilm olishga shunday berilib ketgandimki, kitob mutolaa qilish men uchun asosiy mashg'ulot bo'lib qolgan edi. Vaholanki, mening tengqurlarim o'yin-kulgi va vaqti xushlik bilan band bo'lardilar. Validimning ijtihodlari tufaylik men shu yoshimda «Ilm al-osor» (Qadimiy rivoyatlar (hadislar) haqidagi ilm) va «Ilm ar-ray» («E'tiqod haqidagi ilm») bilimlarini to'liq egallab olgan edim...

Otasi vafotidan keyin al-Hakim at-Termiziy o'z shahridagi yetuk olimlardan asosan tafsir, hadis va fiqh ilmlaridan saboq oladi. Uning termizlik muhaddislar Abu Muhammad Solih ibn Muhammad ibn Nasr at-Termiziy, Solih ibn Abdulloh at-Termiziydan hadis ilmini o'rganganligi haqida manba'larda aniq ma'lumotlar keltirilgan. Shundan so'ngra alloma Fariduddin al-Attorning yozishicha, yoshi yigirma yettiga yetganda al-Hakim at-Termiziy ikki o'rtog'i bilan o'sha paytda butun Sharqda ilmu ma'rifatning eng yirik markazlaridan biri sanalgan Bag'dodga borib ilm olishni niyat qilganda birdan onasi betob bo'lib qoladi va unga: «Ey o'g'lim, men bir mushtipar, zaifa ayol bo'lsam, menga sendan bo'lak boshpanoh bo'lib yordam

beradigan biror kimsa bo'lmasa, mening butun borlig'im faqat sen bilan bog'liq bo'lsa. Sen meni kimga tashlab ketmoqchisan?» - deb unga iltijo qiladi. Validasining bu so'zlari al-Hakim at-Termiziyga qattiq ta'sir qilib, u ilm talabidagi ushbu safaridan voz kechadi. Uning ikki o'rtog'i esa o'z safarlariga o'tlanib yo'lga tushadilar. So'ngra, ushbu voqeadan keyin talay vaqt o'tgach, al-Hakim at-Termiziy Bag'dodga borolmaganligi uchun g'oyatda afsuslanib, maqbaralardan birining yonida yig'lab xafa bo'lib turganida uning yonida yuzidan nur yog'ilib turgan bir shayx paydo bo'lib, undan yig'lashining sababini so'raydi. Al-Hakim unga yuz bergan voqeani birma-bir aytib beradi. Shunda shayx: Istasang, men senga har kuni turli ilmlardan saboq berib, seni o'qitaman, deydi. Al-Hakim uning bu so'ziga darhol rozi bo'ladi. Bu hol bir necha yil davom etadi. So'ngra u bilsa bu kishi Xizr alayhissalom ekanlar. Uning bu saodatli marhamatga erishishi validai mushfiqasining duosi barokotidan bo'lgan edi[5]. Ayni shu voqea boshqa manbalarda biroz boshqacharoq tarzda hikoya qilinadi...Bu hikoya haqiqatmi yoki afsonaviy rivoyatmi, qanday bo'lmasin uning oilasi haqida muayyan darajada tasavvur beradi. Chunonchi, ushbu hikoyadan ma'lum bo'lishicha, u ota-onasining yakkayu yagona farzandi bo'lgan, onasining iltijosiga qaraganda ularning oilasida al-Hakimdan boshqa unga boshpanoh bo'lib, qaraydigan kimsa bo'lmagan. U o'z onasiga mehribon, uni boquvchisiz tashlab ketishga jur'at qilmagan - oilaparvar, qanchalik ilm olishga ishtiyoqi kuchli bo'lgani bilan o'z validasining so'ziga quloq solib, uning duosini olganligi bois oxir-oqibatda ilm olishda ham o'z matlabiga erishadi. Shuningdek, manbalarda uning oilaviy ahvoli, rafiqasining soliha, taqvodor, pokiza ayol ekanligi, oilada oltita farzandi bo'lganligi haqida ham ba'zi ma'lumotlar keltirilgan.

AL-HAKIM AT-TERMIZIYNING USTOZLARI

Ayni vaqtda al-Hakim at-Termiziy saboq olgan ustozlari haqida manbalarda keltirilgan ma'lumotlardan quyidagilarni aytish mumkin:

1. Al-Hakim at-Termiziyning birinchi ustози, yuqorida zikr etilganidek, uning otasi Ali ibn al-Hasan at-Termiziy edi. Bu haqdagi ma'lumotlar al-Xatib al-Bag'dodiyning «Tarixi Bag'dod» (2-jild, 373-bet) nomli asarida keltirilgan.

2. Qutayba ibn Sa'iyd as-Saqafiy al-Balxiy haqidagi ma'lumotlar ham al-Xatib al-Bag'dodiyning «Tarixi Bag'dod» (4-jild, 264-bet) nomli asarida keltiriladi. U ilm olish talabida yoshligidan ko'p mamlakatlarga safar qilgan. Shu maqsadda Bag'dod, Makka, Madina, Shom va Misr kabi mamlakatlarga borgan. O'z davrining yetuk muhaddislaridan hisoblangan Molik ibn Anas, Al-Lays ibn Saad, Abdulloh ibn Lahiy'a, Yaqub ibn Abdurahmon, Hamod ibn Zayd, Ismoil ibn Ja'far, Sufyon ibn Uyaynadan hadislar eshitgan. O'z navbatida Qutayba ibn Sa'iyddan ham Ahmad ibn Hanbal, Abu Bakr ibn Abu Shayba, Yusuf ibn Muso, Abu Dovud as-Sijistoni, Ibrohim al-Harbiy, Muso ibn Horun, abu Zur'a, Imom al-Buxoriy va Imom Muslim ibn al-Hajjoj («Sahiyh» asarlarida) va ulardan boshqa ko'plab yirik olimlar hadislar rivoyat qilganlar. U taxminan hijriy 150 (melodiy 767) yilda tavallud topib, qariyb to'qson yil umr ko'rib, hijriy 240 (854 melodiy) yilda o'zi uzoq muddat istiqomat qilgan Balxning Bug'lon nomli qishlog'ida vafot etgan.

3. Solih ibn Abdulloh at-Termiziy. Uning haqidagi muxtasar ma'lumotlar al-Xatib al-Bag'dodiyning «Bag'dod tarixi» (1-jild, 315-bet) va Ibn Hajar al-Asqaloniyning «Lison al-meyzon» (3769 raqamda) kabi asarlarida keltirilgan. U uzoq muddat Bag'dodda yashab Molik ibn Anas, Hamod ibn Yahya al-Abah, Abdulvoris ibn Sa'iyd, Absar ibn al-Qosim, Shurayk ibn Abdulloh, Ja'far ibn Sulaymon, Faraj ibn Fazola, Umar ibn Horun al-Balxiy kabi olimlardan hadis ilmidan saboq olgan. Shuningdek, Solih ibn Abdulloh at-Termiziydan, Abdulloh ibn Ahmad ibn Hanbal, Abu Zur'a, Abu Hotam ar-Roziyon va boshqa olimlar hadislar rivoyat qilganlar. Tarixchi Ibn Hibbon o'zining «as-Siqot» nomli asarida uning haqida yozib «Solih ibn Abdulloh at-Termiziy «Sohib sunnat va fazl» deb ta'kidlagan.

4. Solih ibn Muhammad at-Termiziy. Uning ismi sharifi al-Xatib al-Bag'dodiyning «Tarixi Bag'dod», Shamsuddin az-Zahabiyning «Meyzon al-e'tidol» va shuningdek «Lison al-meyzon» kabi asarlarida zikr qilingan. U Muhammad ibn Marvon al-Sadaydan hadislar rivoyat qilgan, shuningdek, haj ibodatini ado etish uchun borayotganda Bag'dodda to'xtab Hamdon ibn Zunnun va o'z yurtdoshi al-Qosim ibn Ibod at-Termiziydan hadislardan saboq olganligi ma'lum. Abul Hasan ibn al-Xilal al-Muqriy undan hadislar rivoyat qilgan. Ba'zi manbalarda uning murji'a oqimiga mansub bo'lganligi, ularga pora berib bir qancha muddat Termiz qozisi lavozimida faoliyat ko'rsatganligi haqida ham qayd etilgan.

5. Sufyon ibn Vakiy'. Taniqli tarixchi Shamsuddin az-Zahabiy o'zining «Meyzon al-e'tidol» nomli asarida (2-jild, 173-bet) uning ismini Sufyon ibn Vakiy' Ibn al-Jarroh Abu Muhammad ar-Ravosiy deb to'liq keltirgan. Muarrix Ibn Hibbonning yozishicha, unga otasi Vakiy' ibn al-Jarroh varrog'ini (yozganlarini oqqa ko'chiruvchisini) almashtirishni maslahat bergan, chunki u (varrog') unga chalkash, mavquf hadislarini ham yozib kelaverganligi sababli ko'p aziyatga muhtalo bo'lgan ekan. Sufyon ibn Vakiy' fozil va haqiqatgo'y shayx bo'lib, Ibn al-Hibbonning yozishicha, hijriy 247 (melodiy 861) yilda vafot etgan. Al-Hasan ibn Umar ibn Shafiq al-Balxiy. Uning to'liq ismi al-Hasan ibn Umar ibn Shafiq ibn Asmo' Abu Ali al-Jarmiy al-Basriy bo'lib, Al-Xatib al-Bag'dodiyning «Tarixi Bag'dod» asarida zikr qilinishicha (7-jild, 355-bet), u tijorat ishlari bilan ko'pincha Balxga borib turgani uchun al-Balxiy nisbati bilan mashhur bo'lgan, so'ngra u Bag'dodga borib unda otasidan, Abdulvoris ibn Sa'iyd, Ja'far ibn Sulaymon va boshqalardan hadislar rivoyat qilgan. Al-Hasan al-Balxiydan Abdulloh ibn Ahmad ibn Hanbal, Abu Zur'a, Abu Hotam ar-Roziyon, Muso ibn Ishoq al-Ansoriy va al-Hasan ibn at-Tayyib al-Shijo'iylar hadislar rivoyat qilgan. Uning haqida Abu Zur'a va Imom al-Buxoriy kabi allomalar ham tahsinga loyiq fikrlarni aytganlar. Al-Hasan al-Balxiy 230 hijriy (845 melodiy) yidda vafot etgan.

7. Ahmad ibn Hizravayh. Uning to'liq ismi Abu Xomid Ahmad ibn Hizravayh al-Balxiy bo'lib, uning haqidagi qisqacha ma'lumotlar Abu Nuaymning «al-Hilya» (10-jild, 42-bet), Abu Abdurrahmon as-Sullamiyning «at-Tabaqot» (103-106-betlar) nomli asarlarida keltiriladi. Ular yozishlaricha, Ahmad ibn Hizravayh Xurosonning yirik mashoyixlaridan biri bo'lgan. U Abu Turob an-Naxshabiy Hotam al-Asamning suhbatida bo'lib, Abu Yaziyd al-Bistomiy bilan uchrashgan. Zamondoshlarining

fikricha, u oliyhimmat, haqiqatgo'y kishi bo'lgan. Vafoti hijriy 240 (melodiy 854) yilga to'g'ri keladi.

8. Abu Turob an-Naxshabiy. Abu Turob an-Naxshabiyning to'liq ismini tarixchilar Asqar ibn Muhammad Hasiyn Abu Turob an-Naxshabiy deb keltirganlar. As-Sullamiy «Tabaqot as-sufiyya», Tojuddin as-Subkiy «Tabaqot ash-shofoi'yya al-kubro» nomli asarlarida Abu Turob an-Naxshabiyning Xurosonning eng buyuk mashoyixlaridan biri bo'lganligini, u o'z ilmi, futuvvati, zohidlik va xudojo'yligi bilan alohida ajralib turganligini ta'kidlaydilar. Tojuddin as-Subkiyning ta'riflashicha, Abu Turob an-Naxshabiy beshak o'z davrining ulug' shayxi bo'lib, ilm va dinni o'zida to'la mujassam qilgan zot bo'lgan. U Abu Hotam al-Attor al-Basriy, Hotam al-Asami al-Balxiy kabi olimlar bilan muloqotda bo'lib hamkorlik qilgan. U turli olimlardan ko'plab hadislar yozib olgan, Imom ash-Shofi'iy asarlarini chuqur o'rgangan. U Muhammad ibn Abdulloh ibn Numayr, Nuayn ibn Hamod, Ahmad ibn Nasr an-Naysoburiy kabi olimlardan hadislar rivoyat qilgan. O'z navbatida Abu Turob an-Naxshabiydan Ahmad ibn al-Jalo', Abu Bakr ibn Osim, Abdulloh ibn Ahmad ibn Hanbal va boshqalar hadislar rivoyat qilganlar. Abu Abdulloh ibn al-Jalo' shunday degan: Men hayotimda olti yuz shayxni uchratganman, lekin ularning orasidan to'rttasiga o'xshaganini sira ko'rgan emasman. Ulardan eng birinchisi, shubhasiz, Abu Turob an-Naxshabiydir. Ibn as-Saloh qolgan uchtalari: ushbu Abdullohning otasi Yahya al-Jalo', Abu Ubayd al-Iusriy va Zunnun al-Misriydir - roziya ollohu anhum degan.

9. Yahya ibn Maoz ar-Roziy. Uning haqidagi muxtasar ma'lumotlar al-Xatib al-Bag'dodiyning «Tarixi Bag'dod», as-Sullamiyning «Tabaqot as-sufiyya» va boshqa ba'zi asarlarda keltirilgan. U Ishoq ibn Sulaymon ar-Roziy, Makkiy ibn Ibrohim al-Balxiy va Ali ibn Muhammad at-Tanofusiy kabi olimlar hadislaridan saboq olgan. Undan esa Ray, Hamadon va Xurosonning boshqa shaharlaridan kelgan olimlar isnodi kam bo'lgan hadislarini rivoyat qilganlar. Yahya ibn Maoz ar-Roziy aksar umrini Nishopurda o'tkazib, to vafotigacha shu yerda yashadi. Shu orada u Bag'dodga ham kelgan edi va shunda shahardagi sufiy mashoyixlar uning huzurida to'planishib, ilmiy munozaralar qilganlar. So'ngra u Bag'doddan chiqib Balxga, va birmuncha muddat Balxda yashagach, yana qaytib Nishopurga keladi, 258 hijriy (872 melodiy) sanada shu yerda vafot etadi.

10. Yaqub ibn Shayba ibn as-Salt. Uning to'liq ismi Yaqub ibn Shayba ibn as-Salt ibn Asfur Abu as-Sadusiy bo'lib, u asli Basra ahlidan. Yaqub ibn Shayba haqidagi ma'lumotlar tarixchi Shamsuddin az-Zahabiyning «Tazkirat ul-huffoz» («Hofizlar haqida tazkira»), al-Xatib al-Bag'dodiyning «Tarixi Bag'dod» nomli asarlarida keltirilgan. Molik ibn Anasning gapiga qaraganda, u asli bag'dodlik faqihlardan sanalgan, ko'plab hadislar rivoyat qilib, qator asarlar ham yaratgan. U Ali ibn Osim, Yazid ibn Horun, Affon ibn Muslim, Muhammad ibn Abdulloh al-Ansoriy, Asvad ibn Omir, Yahya ibn Abu Bakr va ularga o'xshash ko'plab olimlardan hadislar eshitgan. Undan hadis rivoyat qilganlardan o'g'lining o'g'li (nabirasi) Muhammad ibn Ahmad ibn Yaqub, Yusuf ibn Yaqub ibn Ishoq ibn al-Bahlul kabilarni ko'rsatish mumkin. Yaqub ibn Shayba hijriy 262 (melodiy 876) yilda vafot etgan. Al-Hakim at-

Termiziyning yuqorida nomlari zikr etilgan ustozlaridan olgan bilimi, o'z davrining yirik allomasi darajasigacha yetishida salmoqli ta'sir ko'rsatgan, albatta. Ayni vaqtda shuni ham ta'kidlash kerakki, al-Hakim at-Termiziy amal qilgan o'ziga xos so'fiyona nuqtai nazar, uning tutgan fiqhiy yo'li hadislarini rivoyat qilishda muhaddislarning an'anaviy yo'llaridan farq qilishi ba'zi olimu ulamolarning g'azabini keltirib, oxir-oqibatda unga ko'p tashvish keltirdi. Shu bilan birga al-Hakim at-Termiziy muayyan bir so'fiy maktabiga mansub etish ham qiyin, chunki u yuqorida ko'rib o'tganimizdek, Xurosonning eng buyuk shayxlaridan sanalgan Abu Turob an-Naxshabiy va Ahmad ibn Hadravayh bilan yaqin munosabatda bo'lgan, Yahya ibn al-Jalo' al-Bag'dodiy bilan hamkorlik qilgan, Shom maktabining shayxlaridan biri al-Antokiyning asarlarini o'zlashtirib unga shogird martabasida bo'lgan. Ushbu Shom maktabining Misr maktabi bilan aloqalari ham mustahkam bo'lganligi va nihoyat al-Hakim at-Termiziyning Nishopurda al-Malomatiylar maktabi bilan bog'liqligi ham yuqoridagi fikrimizni tasdiqlaydi. Yuqorida bayon qilganlardan ayon bo'layotirki, alloma al-Hakim at-Termiziy o'zining uzoq umri davomida bir qancha bosqichni bosib o'tgan. Binobarin, yozma manbalarga, birinchi navbatda uning avtobiografik tusdagi «Bad' shaan Abi Abdulloh» nomli asariga tayangan holda muhaddisning hayotini quyidagi bosqichlarga bo'lish mumkin:

Birinchi bosqich - al-Hakimning sakkiz yoshgacha bo'lgan bolalik davri. Afsuski, biz uning mana shu davrdagi hayoti haqida aniq ma'lumotlarga ega bo'lmasakda, lekin taxmin qilish mumkinki, uning bolalik yillari ko'pchilik tengqurlariniki kabi odatdagiday har xil o'yinlari ko'ngilochar mashg'ulotlarga to'liq bo'lmagan. Chunonchi, tasavvur qilish mumkinki, agar shu alfozda bo'lganda uning yaqin kelajakda ilmu irfon bilan jiddiy shug'ullanishi uchun (bu o'yinqaroqliklar) imkon bermagan bo'lardi. U bir lahzada ulardan voz kechib o'z ustozlarining jiddiy saboqlariga ma'naviy tayyor bo'lmagan bo'lardi. Shu bois komil ishonch bilan aytish mumkinki, u o'zini yoshlikdan ilmu ma'rifatini chigal so'qmoqlarni yengib o'tadigan murakkab imtihonlarga ma'naviy va ruhiy jihatdan har tomonlama tayyorlay boshlagan edi. *Ikkinchi bosqich* - al-Hakim at-Termiziyning sakkiz yoshidan to yigirma yetti yoshigacha bo'lgan umrini qamrab oladi. Bu davrda uning bir ustози bo'lib, u bor imkoniyati va mahoratini al-Hakimni turli ilmlardan chuqur bilim olishiga sarflaydi, shunga astoydil rahnomalik qilib unga o'z inoyatini ko'rsatadi. Garchand ushbu shayx (ustoz) haqida aniq ma'lumotlar bo'lmasa-da, u o'z shogirdini faqat ilm yo'liga, xususan ilm al-asor (arxeologiya, qadimshunoslik) va ilm ar-ray (diniy masalalarda o'z fikrini bildirish) kabi ilmlarni chuqur egallashiga qaratadi. Bu vazifa oson vazifalardan emas edi. Ushbu ilmlar bilan shug'ullanishni al-Hakim at-Termiziy hatto Makkaga - Baytulloh al-Haramga haj ibodatini ado etish uchun borayotganida Iroqda to'xtab o'tganida ham davom ettiradi. O'sha paytda uning yoshi yigirma yettiga yaqinlashib qolgan edi. Aytish kerakki, aynan mana shu safarlar davomida turli olimlardan olgan bilimlari uning ilmiy hayotida sezilarli iz qoldirgan edi. Manbalarda ko'rsatilishicha, o'z hayotining aynan shu bosqichida al-Hakim at-Termiziy hadis va fiqh ilmlariga alohida e'tibor bergan. Al-Hakim at-Termiziy hayotining *uchinchi bosqichi* Qur'oni karimni yod olish va uni chuqur o'rganish bilan

bevosita bog'langan. U Ollohning kalomini yod olishga alohida ishtiyoq bilan kirishadi, kechani kunduzga ulab uni yod oladi, bu mashg'ulotdan uning qalbi halovatu alohida zavq-shavqqa to'ladi. U endi rabboniy ruhdagi asarlarga g'oyatda berilib, ulardagi ibratli mav'izalar, oxirat ishlariga doir ma'lumotlar, tariqatga boshlovchi piri murshidlarning hikoyatlarini alohida qiziqish bilan o'rganadi. Shu omillar ta'sirida u aqliy yo'nalishdan (ittijoh) batamom ruhiy yo'nalishga tavajjuh qiladi. Mana shu fikr-mulohazalarni jamlab, bu bosqichni al-Hakim at-Termiziy hayotidagi burilish davri (fitrat at-tahavvul) deb atasak, ayni haqiqat bo'lur edi. Binobarin, shu davrda u ro'za tutish, namoz o'qish, Qur'on tilovat qilish kabi ibodatlarga batamom berilib ketadi. Lekin shu bilan birga bu davrda u muayyan bir usul, yoinki biron-bir xos tariqatga ega emasdi. Uning o'z ta'biri bilan aytganda, toki uning qo'liga al-Antokiyning kitobi tushgunga qadar shu yo'sunda hayot kechirgan, keyin esa al-Antokiyning fikrlaridan ta'sirlanib o'z nafsini riyozat (riyozat an-nafs) chekishiga yo'l qo'ygan. Mana shu paytdan e'tiboran uning hayotida uzoq va mashaqqatli boshqa bir davr boshlanadiki, bunda u o'zini hech bir ayamadan riyozat chekishga, xilma-xil imtihonu sinovlarga muhtalo qiladi. U uzlat va xilvatni, odamlardan o'zini chetga olib uzoq tutishni ixtiyor qiladi. Mana shu jarayonlar oqibatida u o'z tariqatini yaratdiki, natijada kechalari uning atrofida ko'plab izdoshlari va maslakdoshlari to'planishib bahsu munozaralar uyushtiradilar, duo va tazarru'lar bilan o'z shuurlarini izhor qiladilar. Aftidan, mana shu bahsu munozaralar paytida o'zining chuqur mazmunga ega bo'lgan so'fiylik tajribalari haqidagi oshkora bayonotlari tufayli diniy masalalarning ba'zi jihatlari, xususan, ilm ar-ra'y, yoinki ilm al-osor, hatto tasavvuf ilmlariga doir fikrlari bilan o'z zamonidagi qator olimlarning qahru-g'azabini qo'zg'ab, ularning shiddatli hujumlariga duchor bo'ladi. Natijada al-Hakim at-Termiziy ustida gap so'zlar ko'payib, uni havoyi gaplarga berilishda va bid'atda ayblay boshlaydilar. Al-Hakim at-Termiziyga ular tomonidan qo'yilgan tuhmatlarni umumlashtirib quyidagilarni aytish mumkin:

1. Hadis rivoyatchilari tomonidan bildirilgan tuhmatlar. Ayni vaqtda, aytish kerakki, u hadisshunos olim ham emas, uning rivoyatchilari toifasiga ham kirmaydi. U o'zining yaroqsiz kitoblarini mavzu (soxta) hadislar bilan to'ldirib, ularda rivoyat ham qilinmaydigan, eshitilmaydigan xabarlarini qalashtirib tashlagan.

2. Faqihlar tomonidan bildirilgan tuhmatlarda go'yoki u ilm ash-shariy'a (shariat ilmi)ga ko'pchilik jamoat qabul qilmaydigan zaif va bo'lmag'ur fikrlarni kiritgan.

3. Mutasavvufklar tomonidan bildirilgan tuhmatlarda ham u haqiqatga xilof ishlarda ayblanib, bu harakatlari bilan faqihlar qoidasidan chiqqan va har qanday dashnom va ta'nalarga sazovor kishi sifatida tasvirlangan. Xullasi kalom, ularning harakatlari shu darajaga borib yetdiki, ular (ayblovchilar) Balx hokimiga xabar yuborib, al-Hakim at-Termiziyga nisbatan ig'voyu tuhmatlarini davom ettirib, uni Ollohga muhabbat haqida gapiradi, odamlar o'rtasida fisqi fasod tarqatadi, ularni bid'atga yetaklaydi, nubuvvatlikni da'vo qiladi deb aybladilar. Al-Hakim at-Termiziyning o'zi ham «Bad'u shaani Abu Abdulloh» nomli avtobiografik asarida ularning bu tuhmatlari haqida zikr qilgan. Natijada Balx hokimi Ollohga muhabbat

haqida gapirmaslik haqida uning va'dasini olib, odamlarni tinchlantirib, ular hishayajoniga bir qadar taskin bergan bo'ldi. Bu zayldagi nohaq tuhmatlardan nafaqat al-Hakim at-Termiziy, balki o'sha davrdagi qator mutasavvufklar ham chetda qolmaganligi haqida manbalarda aniq ma'lumotlar keltirilgan. Ayni vaqtda aytish joizki, bu tarzda ishlar (nohaq tuhmatlar) hokimlar va qozilar tomonidan qonun nuqtai nazaridan shu zaylda osongina hal etilgani bilan, lekin baqir-chaqirga o'rgangan omma, shuningdek, olimu ulamolar o'rtasida bunchalik tez o'tib ketmaydi, chunki ular ma'lum vaqtgacha asl haqiqatni bekitib, quruq safsatayu qandaydir g'arazli maqsadlar yo'lida nohaq tuhmatlar tarqatadilar. Binobarin, bu nohaqliklar dastidan al-Hakim at-Termiziy ham talay muddat ommadan qo'rqqanidan boshini ko'tarib yurishga jur'at qilolmadi.

4. Lekin ahvol shu tariqa davom etmadi. Unga nohaq tuhmatlar qilib, aziyat yetkazganlar o'z muddaolariga yeta olmadilar. Mana shu paytdan e'tiboran al-Hakim at-Termiziyning hayotida yangi bir bosqich boshlanadi. Bunda u xilvat va uzlatdan chiqib, odamlar tomon yuzlanadi. Natijada uning fazlu fazilati to'la namoyon bo'lib, nomi tillarda zikr qilina boshlaydi. Atrofida to'planadiganlarning soni kundan-kunga oshib boradi. Ana shundan keyingina odamlar uning haqida tarqatilgan mish-mishlar, tuhmatlar nohaq bo'htonlardan boshqa narsa emasligini tushunib yetdilar va unga nisbatan o'z hurmatu ehtiromlarini namoyon qildilar. Mazkur bosqichdagi faoliyati davrida ehtimol, keyinchalik ba'zi olimlar tomonidan «al-hakimiyya vat-termiziyya» degan nom bilan atalgan oqimga asos solingan bo'lsa kerak. Ehtimol shu bois at-Termiziyning o'zi ham bu davr haqida to'xtalib, unda shogirdlari va izdoshlari paydo bo'lganligi haqida ta'kidlaydi. Chunonchi, ushbu davrda uning shogirdlarining soni ko'payib, mav'izayu ma'ruzalari yuksak kamolotga yetishdi, obro'-e'tibori oshib, shonu shuhrati chor atrofga tarqaldiki, hatto yaqin o'tmishda unga qarshi fitna uyushtirgan guruhlar ham unga o'z hurmatini bildira boshladilar. Al-Hakim at-Termiziyning shogirdlari ko'p bo'lganligiga qaramay, tarix sahifalarida ular ismi-shariflarining ba'zilar saqlanib qolgan, xolos.

AL-HAKIM AT-TERMIZIYNING SHOGIRDLARI

1. Abu Muhammad Yahya ibn Mansur al-Qoziy

Uning haqidagi ma'lumotlar tarixchi Ibn Imod al-Hanbaliyning «Shazarat uz-zahab» («Oltin bo'lakchalari») nomli asarida keltirilgan. U o'n yildan ortiq Nishopurda qozilik qilgan Abu Abdurrahmon as-Sullamiyning ustozini hisoblanadi. Yahya ibn Mansur Ali ibn Abdulaziz al-Bag'aviy va Ahmad ibn Salma va ular tabaqalariga mansub olimlardan hadis rivoyat qilgan. Yoqut al-Hamaviyning «Mu'jam al-buldon» asarida yozilishicha, hijriy 350 (melodiy 960) yilda, Ibn Imod al-Hanbaliyning yozishicha, hijriy 351 (melodiy 961) yilda vafot etgan.

2. Abu Mansur Ali ibn Abdulloh ibn Xolid az-Zuhliy al-Hiraviy

Uning haqidagi muxtasar ma'lumotlarni al-Xatib al-Bag'dodiyning «Tarixi Bag'dod» asarida uchratamiz. U asli Hirot ahlidan bo'lib, bir guruh xurosonlik olimlardan g'aroyib va afsonaviy tusdagi hadislar rivoyat qilgan. So'ngra Bag'dodga kelib, unda hadislardan saboq bergan. Abu Sa'iyd Abdurrahmon ibn Muhammad al-

Idrisiy: «Mansur ibn Abdulloh al-Hiraviy kazzobdir, uning rivoyatiga e'tiqod qilmaydilar», - degan.

3. Abu Ali al-Hasan ibn Ali al-Jurjoni

Uning haqidagi ma'lumotlarni as-Sullamiyning «Tabaqot as-sufiyya», as-Subkiyning «At-Tabaqot al-kubro» nomli asarlarida uchratamiz. Al-Jurjoni mashhur asarlar muallifi, Xurosonning eng ulug' mashoyixlaridan biri hisoblanardi. As-Sullamiy o'zining malomatiyya haqidagi risolasida undan hadislar rivoyat qilgan.

4. Ahmad ibn Muhammad ibn Iso

U haqidagi muxtasar ma'lumotlar al-Xatib al-Bag'dodiyning «Tarixi Bag'dod», as-Sullamiyning «Tabaqot as-sufiyya» va boshqa asarlarda keltirilgan. Ahmad ibn Muhammad Iroqning eng yirik mashoyixlaridan biri bo'lib, Junayd va uning safdoshlari bilan bahs yuritganlardan edi. E'tiqodda uning tariqati mo'tadilligi bilan ajralib turardi.

5. Abu Bakr Muhammad ibn Umar al-Hakim al-Varroq

U asli termizlik bo'lib, lekin ko'p yillar Balhda istiqomat qilgan. Abu Bakr al-Varroq Ahmad ibn Hadravayh, Muhammad ibn Sa'iyd ibn Ibrohim az-Zohid, Muhammad ibn Umar ibn Xashnom al-Balxiy kabi taniqli olimlarning suhbatidan bahramand bo'lgan. Hadislar isnodini keltirib ko'plab mashhur asarlar yaratgan. Uning asarlari riyozat (matematika), muomalatlar va adab-axloqning turli masalalariga bag'ishlangan. O'z ilmiy salohiyati va donishmandligi bois Abu Bakr al-Varroq ham o'z ustozlari al-Hakim at-Termiziy kabi al-Hakim degan yuksak laqabga sazovor bo'lgan.

6. Muhammad ibn Ja'far ibn Muhammad ibn al-Haysam ibn Umron ibn Burayda

Uning haqida ba'zi ma'lumotlarni keltirgan al-Xatib al-Bag'dodiy uni asli anbarlik deb zikr qilgan. U Ahmad ibn al-Xalil al-Barjuloni, Muhammad ibn Abu al-Avom ar-Riyohiy, Ja'far ibn Muhammad as-Soig', Abu Ismoil at-Termiziydan hadislar eshitgan, shuningdek, Ibrohim ibn Ishoq al-Harbiydan hadislar rivoyat qilgan. O'z navbatida undan Abul Husayn ibn al-Fazl al-Qatton, Abul Faraj ibn Sumayka, Ali ibn Ahmad ar-Razoz kabilar hadislar rivoyat qilganlar. Muhammad ibn Ja'far hijriy 360 (milodiy 971) yil muharram oyining o'ninchi (ashura) kunida vafot etgan. Bu o'rinda doktor Usmon Yahya to'g'ri ta'kidlaganidek, alloma al-Hakim at-Termiziyning shogirdlari va izdoshlaridan atigi bir qismining ismi-shariflari keltirilgan. Albatta, bu hol al-Hakim at-Termiziy ilm bobida erishgan yuksak maqomiga, ayniqsa uning tasavvuf olamidagi mislsiz obro'-e'tiboriga ham mutlaqo mos emas. Bu fikrimizga qo'shimcha yana aytish mumkinki, al-Hakim at-Termiziyning nafaqat shogirdlari va izdoshlari haqida ma'lumotlar kam, balki allomaning hayoti va ilmiy ijodiy faoliyati haqida ham tarixiy asarlar va bibliografik qomuslarda afsuslanarli darajada g'oyatda oz ma'lumotlar keltirilgan. Shu boisdan bo'lsa kerak, XV asrda yashab o'tgan mashhur arab tarixchisi, yuzlab qimmatli asarlarning muallifi Ibn Hajar al-Asqaloni ham chuqur o'kinch bilan «Bu alloma (al-Hakim at-Termiziy)ning to'liq tarjimai holidan voqif bo'lish menga nasib etmadi-da, yana ham Olloh o'zi madadkor» deb yozgan.

Binobarin, al-Hakim at-Termiziyning o'z hayot yo'llari haqida yozib qoldirgan ma'lumotlari favqulodda ahamiyat kasb etadi. Har holda allomaning asarlarida unchalik mukammal, to'liq bo'lmasa-da, uning hayoti va ilmiy-ma'naviy merosining tadrijiy kamoloti haqida yetarli tasavvurga ega bo'lamiz. O'zining hayotiy bosqichlari haqida, masalan, sanalari aniq ko'rsatilgan holda ma'lumot bermagan, ilm yo'lida xorijga qilgan safarlari, o'zi yaratgan asarlar, o'zi asos solgan mazhab yoki maktab haqida ham aniq ko'rsatilmagan. Lekin boshqa ba'zi manbalardan uning Nishopurga rihlat qilganligi va unda hadisdan saboq berganligi, Nishopur olimlaridan Yahya ibn Mansur al-Qoziy undan hadislar rivoyat qilganligi, Termizdan chiqarib yuborilganligi va Balxda bir necha yil yashaganligi haqida ham xabarlar bor. Manbalarga tayanib yana aytish mumkinki, al-Hakim at-Termiziy faoliyatining keyingi ikki bosqichi ilmiy-ijodiy nuqtai nazardan g'oyatda samarali va barakali bo'lgan. Chunonchi, aynan shu davrda uning faoliyatida keng omma bilan muloqot, uning atrofida ko'psonli shogirdlar va izdoshlarning to'planishi va eng muhimi uzoq yillar davomida shakllangan qarashlari, fikr-mulohazalari va hayotiy tajribalari asosida o'zining o'lmas asarlarini yaratdiki, bu asarlar buyuk bir ma'naviy meros sifatida islom madaniyati, ayniqsa tasavvuf ilmi taraqqiyotida salmoqli o'rin egalladi.

AL-HAKIM AT-TERMIZIYNING LAQABLARI

Al-Hakim at-Termiziyning tarjimai holi keltirilgan asarlari, shuningdek, risolalari nomlarida ham u turli laqablar bilan atalganini ko'ramiz. Jumladan, uni ashshayx, al-olim, al-alloma, muhaddis, az-zohid, al-hofiz, ayniqsa aksar hollarda alimom laqablari bilan ataganlar. Bundan tashqari al-Hakim at-Termiziy ba'zi hollarda «al-muazzin» degan laqabga ham ega bo'lgan. Bu laqabni muallifning «Tahsiyl nazoir ul-Qur'on», «Al-Masoil al-maknuna», «Navodir ul-usul fi ma'rifat axbor ar-Rasul» kabi asarlarida, shuningdek, tarixchilar Shamsuddin az-Zahabiyning «Tazkirat ul-huffoz», Ibn Hajar al-Asqaloniyning «Lison al-meyzon» asarlaridagi al-Hakim at-Termiziyning tarjimai holi keltirilgan qismlarida ham ko'rishimiz mumkin. Albatta, ushbu laqablar uning ilmiy salohiyati g'oyatda yuksak bo'lganligi va bu hol ilmu-irfon namoyandalari tomonidan yuksak e'tirof etilganidan dalolat beradi. Ayni vaqtda at-Termiziy asosan al-Hakim laqabi bilan atalib, al-Hakim at-Termiziy (ba'zan at-Termiziy al-Hakim) shaklida keltirilgan. Binobarin, at-Termiziyga berilgan «al-hakim» laqabining ma'nosini talqin qilib ba'zilar unga «tabib» deb ma'no berganlar va shunga ko'ra at-Termiziyning buyuk tabib deb hisoblaganlar. Bu o'rinda shuni aytish zarurki, «tabib» va «hakim» so'zlari o'rtasida muayyan darajada umumiylik mavjud. Aynan shu mavzuga, ya'ni tabiblar, hakimlar haqidagi muhim qomusiy kitoblardan biri Ibn Jaljalning «Tabaqot ul-atibbo val-hukamo»ga murojaat qilsak, unda «Buqrot» bobida shunday deb yozadi: tabib bo'lgan kishi ruhoniyyati toza fazilatli, o'z birodarlariga shafqatli, shakli chiroyli, kiyinishi ozoda, o'z kasbini yaxshi egallagan, Hakim (ya'ni aqli farosati komil), hamma narsani hisobga oluvchi va idrok etadigan bo'lishi shart degan. Al-Hakim at-Termiziyning ilmiy-ijodiy faoliyati xorijiy yurtlarga qilgan safarlari bilan bevosita bog'liqdir. Dastlabki safari davomida u Xurosonning qator shaharlarida bo'lib, ko'p olimlar bilan ilmiy-ijodiy muloqotda bo'lgan. Jumladan, Balxda bo'lganida hadis va tasavvuf ilmlarining taniqli olimlari bilan

uchrashadi. Balxda yetuk muhaddislardan al-Hasan ibn Umar ibn Shaqiyq al-Basriy (u al-Balxiy nisbasi bilan ham mashhur edi), Qutayba ibn Sa'iyd as-Saqafiy al-Balxiy (qaysiki undan Ibn Mojadan boshqa olti sahiyh hadislar to'plamlarining mualliflari hadislar rivoyat qilgandilar) bilan samimiy muloqotda bo'lgan edi. Ayni vaqtda aytish kerakki, al-Hakim at-Termiziyning mutasavvuflar bilan munosabatlari muhaddislarga qaraganda ancha samarali va chuqurroq edi. Shu bilan bir qatorda al-Hakim at-Termiziyning ilm talabidagi rihlatlari faqat Xurosonning barcha shaharlariga bo'lib qolmay, balki Iroqning ham deyarli hamma tomonlarini qamragan edi. Mana shu safarlari chog'ida al-Hakim at-Termiziy ilmiy tafakkurining shakllanishida ayniqsa yirik shaharlar Balx, Nishopur va Bag'dodda bo'lganligi alohida o'rin egallaydi. Mana shu shaharlar bilan bir qatorda at-Termiziyning ilmiy ijodiy faoliyatida u tug'ilib o'sgan ona shahri Termizning ham hissasi benihoya katta bo'lgan. Aynan shu shaharda al-Hakim at-Termiziy ilm toliblariga dars bergan, o'zining o'lmas asarlarini yaratgan. Jumladan, Termizda yaratgan asarlaridan «Hotam al-anbiyo», «Ilal ash-shariy'at» nomli asarlarini ko'rsatish mumkin. Tarixchilar Tojuddin as-Subkiy, as-Sullamiylarning yozishicha, mana shu asarlarni yaratgandan keyin bir toifa kishilar al-Hakim at-Termiziyga qarshi muxolifat bildirib chiqishgan. Oxir-oqibatda u Termizdan badarg'a qilinib, bir necha yillar Balxda yashagan. Ehtimol, at-Termiziyning Balxda yashagan yillari uning hayotining oxirgi yillariga to'g'ri kelar, chunonchi, zikr etilgan ikki asarini alloma umrining so'nggi yillarida yaratgan. Avval zikr qilganimizdek, al-Hakim at-Termiziy dastlabki bilimni otasidan so'ng Termizdagi taniqli olimlardan oladi.

Al-Hakim at-Termiziy muborak haj ibodatini ado etish uchun Makkai mukarrama tomon ravona bo'ladi. Yo'lda u Iroqda to'xtab o'tadi. Iroqning qator shaharlarida, jumladan, Kufa va Basra kabi yirik shaharlarida bir necha kun to'xtab o'tadi. Bu shaharlardagi muhaddislar bilan muloqotda bo'lib, ilmiy-ijodiy munozaralarda ishtirok etadi va sha'bon oyida Makkaga yetib keladi. U to'rt oy, toki haj mavsumi boshlangunga qadar, bu muqaddas shaharning fayzu-barokotidan bahramand bo'ladi. Mana shu davr, aytish kerakki, al-Hakim at-Termiziyning hayot tarzida, uning dunyoqarashida va odamlar bilan o'zaro munosabatida batamom burilish nuqtasini yasaydi va qalbida o'chmas iz qoldiradi. Bu xususda allomaning o'zi keyinchalik shunday yozgan edi. «Sha'bon oyida Makkaga qadam qo'ydim. Hajga qadar Olloh menga u yerda istiqomat qilishni nasib etdi va tunlari menga duo eshigini ochib qo'ydi. Ka'batillohda, duolar mustajob bo'ladigan makonda turib iltijolar qildim. Ko'nglimda tavbani maromiga yetkazish, nafsimni mayda-chuyda narsalardan yiroq qilish azimati paydo bo'lib qolganini his etdim. Ollohdan qalbimni to'g'ri yo'lga boshlashini, dunyoda zohidlardan bo'lishimga madad berishini, Qur'oni karimni tugal yod olishni menga nasib qilishini so'radim. Vatanga qaytayotganimda ko'nglimda Qur'oni karimni yod olishga ishtiyoq paydo bo'lganini sezdim. Yo'lda bir necha surani osonlikcha yod olib qo'ydim. Uyga kelganimdan so'ng sal kun o'tmay uni boshidan oxirigacha xatm qildim». Ushbu safari muboraqdan keyin al-Hakim at-Termiziy hayotida yangi davr boshlanadi. U Ollohninng sifatlarini bayon qiladigan kitoblarni va tariqat yo'lga boshlaguvchi piri komilni izlay boshlaydi. Ammo uning

bu urinishlari zoe ketadi va axtargan narsasini topolmaydi. Shundan keyin u bor kuchu g'ayratini ibodatga, namozu ro'zaga qaratadi. U o'zining bundan keyingi hayotini shunday hikoya qiladi: «... Qo'limga al-Antokiyning «Qalblar davosi» kitobi tushib qoldi. Go'yo yo'qotgan va qidirayotgan narsamni topib olganday bo'ldim. U ham bo'lsa nafs riyozati edi. Men nafsimni tarbiyat qilishga kirishdim. Bu sa'yuharakatimda Oллоh menga madadkor bo'ldi. U menga nafsimni shahvoniy hirs-tuyg'udan tiyishlik yo'lini o'rgatdi. Natijada asta-sekin qalbimni anglay boshladim... Qalbimda uyda uzlatda o'tirish va sahrolarga chiqib ketish ishtiyoqi paydo bo'ldi, yurtimdagi xarobat, xilvat va mozoristonlarni aylandim. Bu hozirgacha mening kundalik odatim bo'lib qolgan. To'g'ri so'z odamlardan menga yordam qo'lini cho'zishlarini iltimos qilish xayolimga keldi. Ammo unday qilmadim, kimsasiz joylarni tavof qilishni davom ettirdim. Shunday kunlarning birida xuddi tush ko'rayotgan kishidek payg'ambarimiz Muhammad alayhissalomni ko'rdim...» Tasavvuf ta'limotiga ko'ra, tariqat yo'liga kirguvchi solik biror piri murshidning etagidan ushlashi, unga muridlik qilishi, ma'lum bir muddat uning xizmatida va tarbiyatida bo'lishi zarur va shunday qilgandagina u o'z maqsadiga erishadi. Xo'sh, al-Hakim at-Termiziy bu ta'limotga nisbatan boshqacha fikrdami? Ha, uning fikricha, solikning ruhiy kamolotga yetmoqligi uning o'zining jiddi-jahdi, sa'y ko'shishi, riyozatining sidqidildan ekanligi va uning uchun riyozat doimiy odat tusiga aylanganligiga bog'liqdir. Darhaqiqat, al-Hakim at-Termiziy asarlariga asoslanib shuni aytish va xulosa qilish mumkinki, u o'z hayotida muayyan piri murshidni etagidan ushlagan va boshqalarni ham bunday qilishga maslahat bergan emas. Uning tariqatda kamolot cho'qqisiga erishishda asosan al-Antokiyning «Qalblar davosi» nomli kitobi yetakchi rol o'ynagan. Shuning uchun ham u murid tarbiya qilish, maslakdoshlarni orqasidan ergashtirib yurish kabilar bilan mashg'ul bo'lmagan. Odatda, muridlar o'z pirlarining manoqiblarini, karomatlarini, saxovatlarini va shunga o'xshash ijobiy fazilatlarini odamlar orasida targ'ibu tashviq qilganlar va o'zlaridan keyingi avlodga ham yetkazishga doim harakatda bo'lganlar. Al-Hakim at-Termiziyda garchi muridlar bo'lmagan bo'lsa ham, ammo uning fikr-mulohazalariyu g'oyalarini asrlar osha biz avlodlarga bekamu-ko'st yetkazib kelgan o'lmas asarlarining mavjudligi beqiyos darajadagi ilmiy-ma'naviy boylikdir. Buyuk alloma tariqat ilmining ta'limotlariga, yo'l-yo'riqlariga o'zining bebaho asarlari va shogirdlari orqali aniqliklar kirgizgan va o'z navbatida bu shogirdlar buyuk ustozlarining ishlarini davom ettirganlar. Allomaning dongdor shogirdlaridan ayrimlari haqida yuqorida zikr qilib o'tgandik. Afsuski, olam hodis bo'lganidek, yer yuzida hayot paydo bo'lganidan buyon har qanday sohada ham kamolot cho'qqisiga erishgan daho ahli iqtidorsiz, hasadgo'y, laganbardor va munofiq hamkasabalarining tuhmatu malomatlariga duchor bo'lganlar. Bundan buyuk donishmand al-Hakim at-Termiziy ham mustasno bo'lmadi. Uning xalq orasida kundan-kun ortib borayotgan hurmat va e'tibori ba'zi bir johil ulamolar qalbida hasad urug'ini sepa boshladi va oxir-oqibatda ular Balx voliysiga maktub yo'llab al-Hakim at-Termiziyni bid'atu xurofotni kuchaytirish, odamlarni yo'ldan urib e'tiqodini buzish va Oллоhga muhabbat haqida gapirishda, hatto payg'ambarlik da'vosini qilishlikda ayblab, uning haqida ig'vo

qildilar. Natijada voliy uni Balxga chaqirtirib olib, Olohga muhabbat to'g'risida gapirmaslik haqida ogohlantirib, odamlarga qo'shilmasdan uzlatda umr kechirishligi haqida uning va'dasini oladi. Shu tariqa al-Hakim at-Termiziy umrining bir necha yilini xilvat va uzlatda o'tkazgan. Lekin muxoliflar bu jazolarga rozi bo'lmay, shaharda fitna va g'avg'oni kuchaytirishda davom ettirgach, al-Hakim at-Termiziy xilvatdan chiqib, masjidlarda xalqqa amr-ma'ruf qilishga o'tadi. Shundagina xalq al-Hakim at-Termiziyning yuksak fazliyu ulug' martabasini tushunadi, uning shogirdlari va muxlislari yanada ko'payadi.

AL-HAKIM AT-TERMIZIY ASARLARI

Al-Hakim at-Termiziy qalamiga mansub asarlar haqida yozgan mualliflar uning asarlarining soni haqida turli raqamlarni keltirganlar. Ba'zilarining fikriga ko'ra uning asarlarining soni to'rt yuztaga yaqin bo'lsa, yana boshqalar al-Hakim at-Termiziy saksonta yoinki qirqta asar yaratganligi haqida yozganlar. Jumladan, misrlik olim shayx Abdulfattoh Abdulloh Barakaning yozishicha, al-Hakim at-Termiziy to'rt yuzdan ortiq asarlar yaratgan bo'lib, ulardan oltmishga yaqini bizgacha yetib kelgan. Eng muhimi, al-Hakim at-Termiziyning bizgacha yetib kelgan asarlari uning ilmiy merosining muhim qismini tashkil qiladi[15]. Mana shu asarlardan eng avvalo payg'ambar alayhissalomning hadisalariga bag'ishlangan «Navodir al-usul fi ma'rifat axbor Rasul» («Rasululloh xabarlarini bilishda nodir usullar») nomli asarini aytish kerak. Bu asar shuningdek «Salvat al-orifiyn va bo'ston al-muvahhadiyn» («Oriflar ovunchog'i va Olohning yagonaligiga ishonuvchilar bo'stoni») nomi bilan ham ataladi. Bu asar hijriy 1294 (melodiy 1876) yilda Qustantiyniyada chop etilib, o'zi tanlab olgan 291 hadisdan iborat ushbu kitobda al-Hakim at-Termiziy o'z mazhabiy qarashlarini mufassal holda sharhlagan. Mazkur asarning bir qo'lyozma nusxasi O'zbekiston musulmonlar idorasining kutubxonasida saqlanadi. Yana bir qo'lyozmasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institutida saqlanadi (? 10842). Allomaning keyingi yillarda nashr etilgan asarlaridan tasavvufga oid ikki asarini ko'rsatish mumkin. Ulardan biri «Kitob haqiqat al-odamiyya» («Insoniyat haqiqati to'g'risida kitob») va ikkinchisi «Adab un-nafs» («Nafs odobi») nomli asaridir. Al-Hakim at-Termiziy asarlarining aksar qismi qo'lyozma holda jahonning yirik shaharlaridagi qo'lyozmalar xazinalarida saqlanadi. Ularni bir qadar shartli ravishda besh guruhga (majmuaga) bo'lish mumkin. Allomaning asarlari Parij, Qohira, Damashq, Iskandariya, Stambul va London kabi shaharlardagi qo'lyozmalar jamg'armalarida saqlanadi. Parij Milliy kutubxonasida (arab bo'limi, 5018 raqamida) al-Hakim at-Termiziyning quyidagi o'n ikkita asarining qo'lyozmalari saqlanadi:

1. «Kitob us-salot va maqosiduhu» («Namoz va uning maqsadlari»).
2. «Kitob ul-hajj va asrorihi» («Haj va uning sirlari»).
3. «Kitob ul-ihtiyotot» («Ehtiyotkorlik yo'llari»).
4. «Kitob ul-jumal al-lozim ma'rifatiho» («Bilish lozim bo'lgan jumalalar»).
5. «Kitob ul-furuq va man' ut-taroduf» («Farqlar va taroduf (ketma-ketlik)ni ma'n qilish»).
6. «Kitob Haqiqat ul-odamiyya» («Insoniyat haqiqati to'g'risida kitob»).

7. «Kitob Urs ul-muvahaddiyn» («Yakka xudoga e'tiqod qilganlarning zavqi»).
8. «Kitob ul-a'zo van nafs va yusammo kazolika g'avr ul-umur» («A'zolar va jon yoki ishlarning mohiyati haqida kitob»).
9. «Kitob Manozil al-ibod min al-ibodati» («Bandalarning bandachilikdagi manzillari yoxud Olloxga intiluvchilarning manzillari haqida kitob»).
10. «Kitob ul-aql val-havo» («Aql va havoyilik haqida kitob»).
11. «Kitob ul-Amsol min al-Kitob vas sunnat» («Qur'on va sunnatdagi masallar kitobi»).
12. «Kitob al-manohiy» («Raddiyalar haqida kitob»).

Damashq (Az-Zohiriya kutubxonasi, Tasavvuf 104 raqamida) majmuasi ikki kitob va beshta risoladan iborat. Ulardan biri Kitob ar-Riyazat yoinki «Kitob Haqiqat ul-Odamiyya» («Riyazat yoki Insoniyat haqiqati to'g'risidagi kitob»). Uning qo'lyozmasi, yuqorida zikr qilganimizdek, Parij majmuasida ham, shuningdek, Stambul majmuasida ham mavjud. Ammo ikkinchi qo'lyozma «Kitob ul-Akyos val-mug'tariyn» («Ziyraklar va aldanganlar haqida kitob») nomli bo'lib ushbu asarning yagona qo'lyozmasi hisoblanadi. Bu asar al-Hakim at-Termiziyning e'tiqodiy qarashlarini anglashda muhim ahamiyatga egadir. Ammo ushbu majmuaga kiradigan risolalardan quyidagi uchta risolani ko'rsatish mumkin:

1. «Javob Kitob Usmon bin Sa'yid min ar-Ray» («Raylik Usmon bin Sa'iydning maktubiga javob»).

2. «Bayon ul-Kasb» (Kasb-hunarning bayoni).

3. «Masoil suila anho» («Savol berilib so'ralgan masalalar»).

Misr Arab Respublikasining yirik shaharlaridan biri Iskandariyya (Maktabat al-Baladiyya, 3585 j) majmuasida al-Hakim at-Termiziyning uchta risolasi saqlanadi:

1. Al-Masoil al-maknuna («Yashirilgan masalalar»).

2. Tahsiyl nazoir al-Qur'on («Qur'on ibratlarini o'rganish»).

3. Kitob Radd a'lol-Muattila («Al-Muattiliylarga[16] raddiya kitobi»).

Al-Iskandariyya majmuasida mavjud ushbu risolalarga yana allomaning «Kitob ul-Furuq» («Farqlar haqidagi kitobi»)ni (Maktabat al-Baladiyya, 3585 j) ham qo'shish mumkin. Mazkur asarning bir nusxasi, avvalroq zikr qilganimizdek, Parij majmuasi tarkibida saqlanadi.

Al-Hakim at-Termiziyning London majmuasiga kirgan asarlari quyidagilardan iborat bo'lib, ular asosan alloma Shestarbiti tasarrufidagi asarlardir:

1. «Kitob ur-riyozati» («Riyozat haqidagi kitob»). Ushbu asarning boshqa nusxalari Parij, Damashq va Stambul majmualarida ham saqlanadi.

2. «Muxtarot min kitob as-Safo» («Kitob us-Safo asaridan tanlab olingan qismlar»).

3. Bir risola (nomi ko'rsatilmagan).

4. «Adab un-nafs» («Insonning odobi»).

5. «Masalat ul-iymon va islom val ihson» («Iymon, islom va ehson masalalari»).

Qohiradagi «Dor ul-kutub al-ilmiiyya»da saqlanadigan qo'lyozma al-Hakim at-Termiziyning «Ilal al-Ubudiyya» yoinki «Ilal ash-shariy'a» («Shariyat dalillari»)

nomli asarining nusxasi bo'lib, aslida bu risola allomaning «Kitob us-Salot» («Namoz haqidagi kitob») asarining qisqartirilgan shaklidir.

Leypsig majmuasida saqlanadigan atigi yagona kitob al-Hakim at-Termiziyning «Ad-Dur al-maknun» («Bekitilgan marvarid») asari bo'lib, u hayotda yuz bergan va yuz berishi ehtimoli bo'lgan voqealarga bog'liq hadislar majmuasidan iborat. Sambul shahridagi Ayo-so'fiyo kutubxonasida mavjud qo'lyozma nusxa allomaning «Kitob al-Furuq» asarining qo'lyozmasi bo'lib, bu asarning boshqa nusxalari Parij va al-Iskandariyya shaharlaridagi majmualarda saqlanishi haqida avvalroq aytib o'tildi. Alloma al-Hakim at-Termiziyning bizgacha yetib kelgan asarlaridan biri «Xatm ul-avliyo» (bu asar ba'zi manbalarda, xususan, al-Hujvuriyning «Kashf ul-mahjub» nomli asarida «Xatm ul-valoyat» shaklida keltirilgan) bo'lib, unda tasavvuf tarixida birinchi marotaba «valoyat-valiylik» nazariyasiga va buning asosida «al-hakimiya» maktabiga asos solingan. Ushbu asarda keltirilgan fikr-mulohazalar Termiz ahlining ba'zi kislari o'rtasida keskin e'tirozga ham sabab bo'lib, natijada al-Hakim at-Termiziy ona shahri Termizdan badarg'a qilinib, bir qancha muddat Balxda ham yashagan. Uzoq yillar davomida yo'qolgan kitoblardan hisoblangan «Xatm ul-avliyo» 1965 yili Livanning poytaxti Bayrutda Parij ilmiy tadqiqotlar markazi islomiy madaniyat bo'limining a'zosi Usmon Ismoil Yahyo tomonidan nashr etildi. Valiylikning haqqoniyligi, shuningdek, uning nubuvvat va risolat bilan bog'liq bo'lgan jihatlari «Xatm ul-avliyo» kitobining bosh mavzusi hisoblanadi. Muqaddima va 29 faslda murid va shayx o'rtasida bo'lib o'tgan savol-javob tarzida ta'lif etilgan bu asarning tuzilishi quyidagicha: *Muqaddima*. Bu qismda muallif «valoyat maqomi» tushunchasidan iztirobga tushgan kishilarga javob yozgan.

Birshchi fasl: Haqqulloh valiyligi.

Ikkinchi fasl: Xudoning da'vati va bandaning ijobati.

Uchinchi fasl: Haqqulloh valiyligi va valiyulloh.

To'rtinchi fasl: Ruhoniy savollar. Bu faslda muallif 157 ta savolga (bundan 34 tasi bevosita valoyat masalasiga, qolgani esa Qur'on tafsiri, Hadislar va diniy masalalarga doir) javob beradi. Ibn al-Arabiy «Javob ul-mustaqim» va «Al-Futuhot al-Makkiyya» kitoblarida ehtimol al-Hakim at-Termiziyning «Xatm ul-avliyo» kitobining matnidan xabardor bo'lmagan holda, o'zining irfoniy maktabi nuqtai-nazaridan bu 157 savolga (152-153 savollar bundan mustasno) javob yozgan. Al-Hakim at-Termiziy «Xatm ul-avliyo» kitobining turli fasllarida bu savollarning qariyb barchasiga javob topgan.

Beshinchi fasl: Avliyo va nabiylik ilmi.

Oltinchi fasl: Valiyulloh.

Yettinchi fasl: Valoyat va avliyolikning o'nta xususiyati.

Sakkizinchi fasl: Hotam ul-avliyo va hotam ul-anbiyo.

To'qqizinchi fasl: Nubuvvat va valoyat.

O'ninchi fasl: Avliyo alomati.

O'n birinchi fasl: Shaytoniy xavotirlar va nasxi ilohiy.

Un ikkinchi fasl: Muqarriblar (Ahl ul-qurba).

Un uchinchi fasl: Hotam ul-avliyo.

Un to 'rtinchi fasl: Bashorat.

Un beshinchi fasl: Qur'on va ruh.

Un oltinchi fasl: Mo'aminlar va avliyo.

O'n yettinchi fasl: Valoyat va nubuvvat o'rtasidagi ahd-paymon.

O'n sakkizinchi fasl: Avliyo ahvolini inkor etuvchilar.

O'n to 'qqizinchi fasl: Valoyat, saodat, muhabbat.

Yigirmanchi fasl: Valiy va guvoh.

Yigirma birinchi fasl: Valiy va ilohiy asror.

Yigirma ikkinchi fasl: Hidoyat etilgan va tanlangan insonlar.

Yigirma uchinchi fasl: Jazaba va zamon.

Yigirma to 'rtinchi fasl: Majzub.

Yigirma beshinchi fasl: Hotam ul-avliyo va xatm ul-valoyat ma'nosi.

Yigirma oltinchi fasl: Soxta avliyo.

Yigirma yettinchi fasl: Xayr davlati va sharr (yomonlik) davlati.

Yigirma sakkizinchi fasl: Dindorlar.

Yigirma to 'qqizinchi fasl: Amallar va darajalar.

Bu kitob valoyat masalasini birinchi marotaba mukammal bir nazariya va ajoyib maqolalar turkumi shaklida tasavvufga taqdim etishi bilan alohida ahamiyatga molik. U, aytish mumkinki, tasavvuf tarixida «hakimiy»lar deb atalmish bir guruh mashhur so'fiylar, xususan, Termiz va Balx atrofida shakllangan tasavvuf ahli uchun ma'naviy vasiyatnoma yoxud ta'lim dasturi sifatida xizmat qilgan. Bu asarning ovozasi o'sha davr islom olamiga, Misru Tunisdan, Eronu Movarounnahrgacha, Halabu Shomdan Kichik Osiyogacha yetgan edi. Yuqorida zikr etilgan asarlar al-Hakim at-Termiziyning bizgacha yetib kelgan asarlarining mavjud qo'lyozmalari hisoblanadi. Lekin allomaning nomlari tarixiy, yoinki bibliografik tarzda saqlanib qolgan, lekin bizgacha yetib kelmagan asarlari ham borki, ular haqida ba'zi ma'lumotlarni keltirish maqsadga muvofiqdir. Al-Hakim at-Termiziyning hozirgi davrimizgacha yetib kelmagan deb hisoblangan muhim asarlaridan biri «Xatm ul-avliyo» asari haqida yuqorida zikr qildik. Bu asar islom olamining taniqli faylasufi va mutasavvufi, alloma Muhyiddin ibn al-Arabiy (1165-1240) davrigacha yetib kelgan bo'lib, ushbu asar haqida to'liq tasavvur beradi. Chunonchi, Ibn al-Arabiyning qalamiga mansub «Al-Futuhot al-Mak-kiyya» («Makka fathlari») nomli kitobidagi bir yuzu ellik besh savolga al-Hakim at-Termiziyning mazkur asariga tayangan holda javoblar berilgan. Shuningdek, Ibn al-Arabiy «Sharh ul-masoil ar-ruhoniyya allatiy suila a'nho al-Hakim at-Termiziy» («Al-Hakim at-Termiziydan so'ralgan ruhiy masalalarning sharhi») nomli maxsus asar ham yaratgan. Shuningdek, Ibn al-Arabiy bir yuzu ellik uch savolga javobni o'zida mujassam qilgan boshqa bir asar ham yaratgan. Mazkur asarning nusxasi Misr Arab Respublikasining al-Iskandariyya shahridagi «Maktabat al-baladiyya» kutubxonasida (3467 j raqami ostida) saqlanadi. Bu xabarlardan ma'lum bo'layotirki, buyuk alloma Ibn al-Arabiy termizlik donishmand al-Hakim at-Termiziyning asarlari va ta'limotiga alohida e'tibor bilan qaragan va uning o'ziga xos boy ilmiy-ma'naviy merosining keyingi avlodlarga yetib kelishida beqiyos ishlarni amalga oshirgan. Ayni vaqtda al-Hakim at-Termiziyning bizgacha yetib kelmagan

boshqa ayrim asarlariga o'sha davrda yozilgan ba'zi sharhlarning mavjudligi haqidagi ma'lumotlar allomaning hayoti va ilmiy-ma'naviy merosini o'rganuvchilar uchun g'oyatda muhimligi shubhasizdir. Al-Hakim at-Termiziyning bizgacha yetib kelmay yo'qolib ketgan asarlaridan biri uning «Kitob ul-o'lum» («Ilmlar haqidagi kitob») bo'lishi kerak. Al-Hakim at-Termiziyning e'tiqodiy fikr-mulohazalari ayniqsa uning bilish («al-ma'rifa») nazariyasiga oid qarashlarini anglashimizda alloma asarining ahamiyati beqiyos bo'lishi kerak edi. Chunonchi, bu haqda al-Hakim at-Termiziy o'zining «Kitob ul-akyos val-mug'tariyn» nomli asarida (15-bet) zikr qilgan. Ayni shu «Kitob ul-akyos val-mug'tariyn» nomli asarida al-Hakim at-Termiziy bizgacha yetib kelmagan boshqa bir asari - «Kitob ud-du'ot va sidqihum va ahvolihum» («Islomga da'vat qiluvchilar, ular sidqidilligi va ahvollari haqida kitob») haqida ham ba'zi ma'lumotlarni keltirgan. Shuningdek, o'zining «al-Masoil al-maknuna» nomli asarida bizgacha yetib kelmagan tasniflaridan «Kitob ul-Irodat» («Marg'ub ishlar haqida kitob»), «Adab un-nafs» nomli mashhur asarida «Sifat al-qulub va ahvoliho» («Qalblar xususiyati va ular holatlari») nomli asari haqida zikr qilib o'tgan. XI asrda yashab o'tgan tasavvuf ilmining yirik namoyandalaridan biri Abul Hasan al-Hujviriy (u 1072 yoki 1076 yilda vafot etgan)ning fikricha, al-Hakim at-Termiziyning yana quyidagi asarlari bizgacha yetib kelmagan:

1. «Odob ul-muriydiyn» («Muridlar odobi»).
2. «Kitob ut-Tavhiyd» («Ollohning yagonaligi haqidagi kitob»).
3. «Azob ul-qabr» («Kabr azobi»).
4. «At-Tafsir» («Qur'on tafsiri»).
5. «Kitob ul-Nahj» («Yo'l-yo'riqlar kitobi»).
6. «Kitob ul-mashoyix av at-tabaqot as-sufiyya» («Mashoyixlar yoinki sufiylar tabaqalari haqidagi kitob»).

Al-Hakim at-Termiziyning o'zi ham «Javob kitob Usmon ibn Sa'iyd min ar-Ray» nomli asarida «Kitob ul-mashoyix» risolasi haqida «Kitob siyar al-avliyo» («Avliyolar siyratlari haqida kitob») nomi bilan eslatib o'tgan. Mazkur asarlar al-Hakim at-Termiziyning bizga ma'lum bo'lgan ilmiy-ma'naviy merosini tashkil qiladi. Mana shu boy va rang-barang mazmundagi merosga zohiran nazar tashlashning o'ziyoq, al-Hakim at-Termiziy ilmiy-ma'naviy ummonining g'oyatda cheksizligi, uning tafakkur olamining keng qamrovli va benihoya chuqurligidan dalolat beradi. Ayni vaqtda, masalaning murakkabligi shundaki, al-Hakim at-Termiziyning o'zini ham, uning asarlarini ham alloma yashagan davrdagi biron-bir ilmiy faoliyat bilan bog'liq holda yoki qiyosiy tadqiq qilish orqali baholay olmaymiz. Binobarin, uning xilma-xil mavzularda yozilgan asarlarining umumiy yo'nalishini ham, ularga asos bo'lgan manbalarni aniqlashda ham muayyan qiyinchiliklar tug'ilishi tabiiydir. Al-Hakim at-Termiziy asarlarining ta'lif etilish yillari haqida ham aynan shu muammoga duch kelamiz. Chunonchi, muallif ham, uning haqida yozgan olimlar ham alloma asarlarining yozilgan yillarini ko'rsatmaganlar. Shu bilan birga alloma ijodini o'rganish jarayonida bu borada ham ba'zi taxminlarni qilish mumkin. Jumladan, al-Hakim at-Termiziy yozgan dastlabki asari «Navodir ul-usul fi ma'rifat axbor Rasul» asari bo'lsa kerak. Mavzularining xilma-xilligi, ko'tarilgan masalalar adadining

ko'pligi, hajmining ulkanligiga qaramasdan bu asarida muallif boshqa birorta asarini tilga ham olmagan, birortasiga ishorat ham qilmagan. Vaholanki, muallif aksar asarlarida «Navodir ul-usul»ga ishorat qilganki, demak, o'sha asarlar undan keyin yozilgan. Al-Hakim at-Termiziy asarlaridan alloma umrining oxirlarida yozilgan tasniflari jumlasiga «Kitob ul-akyos val-mug'tariyn» va «Kitob ul-furuq» kabilarni ham kiritish mumkin. Chunonchi, ushbu asarlarda muallifning boshqa bir qancha asarlari haqida ma'lumotlar keltiriladi. Al-Hakim at-Termiziy asarlarining mazmun-mohiyatiga binoan ularni quyidagi guruhlariga bo'lish mumkin. Bir turkum asarlari alloma tomonidan ilm toliblariga o'qilgan ma'ruzalar, matnlar shaklida bo'lsa, boshqa bir turkum risolalarni alloma turli-tuman munosabatlarga bag'ishlab, yoinki undan savol tarzida so'ralgan masalalarga javob, o'ziga bildirilgan e'tirozlarga raddiya, yohud biron murakkab, chigal masalaning bayoni yoinki do'stu-birodarlariga yo'llangan maktublar tashkil qilgan. Shu boisdan ham bu turkumga kirgan risolalar al-Hakim at-Termiziyning butun umri davomidagi ilmiy-ijodiy faoliyatining o'sishi bilan tadrijiy ravishda, bosqichma-bosqich takomillashib borgan deyish mumkin. Uning asarlari mazmuni va xususiyatlariga qarab ularni alloma yashagan davrdagi ilm-fanning biror sohasiga mansub etish ham qiyin. Binobarin, uning asarlarini to'lig'icha na tasavvufiy asarlar jumlasiga, yoinki na hadis ilmlari jumlasiga, na falsafiy asarlar jumlasiga yoki bo'lmasa kalom yoki fiqh ilmlari jumlasiga mansub etib bo'lmaydi. Mana shu o'rinda alloma al-Hakim at-Termiziy ilmiy faoliyatini baholashda o'ta bir nozik qirra ochilayotganga o'xshaydi. Gap shundaki, allomaning ilmiy-ijodiy faoliyatini o'rgangan qator tadqiqotchilar ham ta'kidlaganlaridek, al-Hakim at-Termiziy asarlar ta'lif va tasnif etishda o'z davrida mavjud bo'lgan yo'ldan yurmadi, balki u o'z diniy qarashlari va tasavvurlaridan kelib chiqib, o'ziga xos bo'lgan alohida yo'lni tanladi. Al-Hakim at-Termiziy tanlagan bu yo'l (ba'zi arab olimlari bu yo'lni hatto «mazhab» deb ham yozganlar) o'sha davrda bepoyon o'lkalargacha borib tarqalgan. Bu davrda, afsuski, dinning asl mohiyatini buzuvchi toifalar ko'paydi, shu bois islom dinining haqiqiy, asl mohiyatini to'g'ri talqin qilish jamiyat uchun g'oyatda muhim edi. Al-Hakim at-Termiziy tanlagan bu yo'lning uchta yo'nalishi bo'lib, ular qanday e'tiqodga mansub bo'lishidan qati nazar faqat jamiyat manfaatlariga, insonning ma'naviy kamolotiga xizmat qilishi bilan umumbashariy ahamiyat kasb etgan edi. Al-Hakim at-Termiziy ta'limoti quyidagi uch yo'nalishdan iborat:

1. Ibodat yoki marosim (arabcha at-tuqus) yoinki shariyat yo'nalishi.
2. Tasavvuf yo'nalishi.
3. E'tiqod yo'nalishi.

Mana shu yo'nalishlar haqida o'z fikrini biddirganda al-Hakim at-Termiziy ishlatgan iboralar va istilohlar aynan shunday atalmasa-da, lekin shularga yaqin atamalarni qo'llagan. Masalan, muallif «Kitob ul-akyos val-mug'tariyn» nomli asarida, jumladan, shunday deb yozadi: «Alloh taoloning dini uchta arkonga asoslangan bo'lib, ular al-Haqq (Haqiqat), al-Adl (Adolat) va as-Sidq (Halollik)»dir. Chunonchi, Haqiqat inson jismi a'zolari, Adolat yurak, Halollik akl-idrok bilan bog'liqdir». Mana shu uchta yo'nalishni al-Hakim at-Termiziy mukammal holda

tasavvur qilib va shularga tayanib o'z ta'limotini shakllantirdi va aynan shu tamoyillar asosida o'z asarlarini yaratdi. Shu bilan bir qatorda, uning asarlarining xarakterli tomoni shunda ediki, zarurat tufayli turli toifalarga bag'ishlab yozilgan asarlarida aynan shu toifalarga xos siyg'alar to'liq ravishda o'z ifodasini topardi. U o'z asarlaridagi g'oyalarni turli ijtimoiy guruhlarga mansub musulmonlar, ular oddiy xalq vakillarimi yoinki hadis olimlariyu ulamolardanmi, bundan qat'i nazar, o'z ta'limotlarining barcha mo'min-musulmonlar orasida keng ko'lamda tarqalishiga alohida e'tibor berardi. Binobarin, jamiyat muayyan ehtiyojlaridan kelib chiqib uning asarlari xilma-xil uslub va yo'nalishda yaratilganligini ko'ramiz. Ayni vaqtda u o'z ta'limotining (mazhabining) yangiligini ham bilardi va shu bois o'sha davr ilmiy doiralari miqyosida o'ziga xos o'rinni egallab, shu paytdagi bilish (al-ma'rifa) nazariyalari o'rtasida o'z maqomiga ega bo'lishga alohida e'tibor bilan qaradi. Shunga ko'ra o'z qalamiga mansub asarlarning aksar qismiga yozgan muqaddimasida bilish nazariyasi va turli ilmlar haqida jiddiy tarzda g'oyalarni ilgari surgan. Mana shu tarzda aksar muqaddimalarni muallif umrining oxirlarida o'z ta'limotini himoya qilib yozgan risolalarda uchramiz. Yuqorida bildirilgan fikrlarga xulosa qilib, al-Hakim at-Termiziy yozgan asarlarni to'rt asosiy bobga ajratish mumkin. Bu taqsimlash muayyan darajada shartli bo'lib, u al-Hakim at-Termiziy qalamiga mansub asarlarning hammasini qamrab ololmaydi, albatta. Shuningdek, bu boblarga al-Hakim at-Termiziyning o'z do'stu-birodarlari so'ragan savollarga javob tarzidagi kundaliklari (al-yavmiyyot), u tashkil kilgan ilmiy majlislardagi ma'ruzalari va so'zlari kirmagan, garchand ba'zi hollarda bu tarzda kundaliklar muallif ta'limoti va qarashlarini yorqin ifodalagan bo'lsa-da. Al-Hakim at-Termiziy asarlarini mavzu jihatidan tasnif etib, quyidagi besh majmuaga bo'lish mumkin:

Birinchi majmua:

A - Ma'rifat (bilish) va ilmlarga oid asarlar:

1. Kitob ul-u'lum.
2. Kitob ud-duo'ot va sidqihum va ahvolihum.
3. Kitob ul-akyos val-mug'tariyn.
4. Kitob ul-furuq va man' at-taroduf.
5. Kitob us-salot va maqosidiho.
6. Kitob tahsiyl nazoir al-Qur'on.

B - Shariyatga oid asarlar:

1. Ilal ush-shariyat av al-ubudiyyat.
2. Kitob us-salot va maqosidiho.
3. Kitob ul-hajj va asrorihu.

V - Tasavvuf va o'dob-axloqqa oid asarlar:

1. Al-Aql val havo.
2. Manozil ul-ibod min al-ibodati.
3. Haqiqat ul-odamiyyat av ar-riyozat.
4. Adab un-nafs.

G - Inson tabiati yoxud oliy hikmat yoxud botiniy ashyolar haqida:

1. Kitob xatm ul-viloyat.

2. Kitob ul-a'zo van nafs yoinki g'avr ul-umur.
3. Kitob urs al-muvahiddiyn.

Ikkinchi majmua:

Bu yo'nalishda muallif muhaddislar yo'lini tutgan.

A - Shariy'at va al-adab (urf-odatlar):

1. Kitob ul-manhiyot.
2. Kitob ul-ihtiyotot.
3. Kitob ul-jumal al-lozim ma'rifatiho.

B - Bayonnomalar (an-nusus):

1. Kitob azob al-qabr.
2. Ad-Durr ul-maknun fi as'ilati mo kona va mo yakunu.

V - E'tiqodga oid asarlar:

1. Kitob ut-tavhiyd.
2. Kitob ur-radd a'lol mu'attila.

Uchinchi majmua:

So'fiylar va muridlar uchun yozgan asarlari:

1. Kitob odob ul-muriydiyn.
2. Kitob ul-a'zoi van nafs av g'avr ul-umur.
3. Tarix ul-mashoyix av sayr ul-avliyo.

To'rtinchi majmua:

O'z ta'limotini yaratishda sunnatlardan foydalanib muhaddislar uslubini qo'llagan asarlari:

1. Kitob Navodir ul-usul fi ma'rifat axbor ar-Rasul.
2. Kitob ul-amsol min al-Kitob vas Sunnati.

Beshinchi majmua:

Har xil munosabatlar tufayli yozgan asarlari:

1. Kitob ul-masoil al-maknuna.
2. Masoil su'ila anho va zikri atvibatih.
3. Javob Kitob Usmon ibn Sa'iyd minar Rayy.
4. Bayon ul-kasbi.

Al-Hakim at-Termiziy ilmiy-ma'naviy merosini o'rganish jarayonida alohida bir xususiyat zohir bo'ladiki, bu ham bo'lsa uning asarlaridagi ma'lumotlarning xilma-xilligi va boyligi, muallif madaniy-ma'rifiy salohiyatining keng ko'lamligidir. Al-Hakim at-Termiziyga xos bo'lgan bu ajoyib xususiyatlar unga zamondosh olimlardan birortasida ham bo'lmay, o'sha davr ilm-fani va ma'rifati taraqqiyotining barcha jihatlarini o'zida mujassam qilgan edi. Uz davrining ulug' allomalaridan biri darajasiga yetishgan al-Hakim at-Termiziy, tabiiyki, ba'zi taniqli olim va ulamolarning xato va kamchiliklariga nisbatan tanqidiy fikr-mulohazalarini bildiradi. Jumladan, u Qur'oni karim va hadisi sharifning asl mohiyatidan kelib chiqib chuqur mazmunli yangicha talqinlarni ilgari suradi. Odatda, har qanday yangicha fikr aksar hollarda dastlab tanqidga uchramay qolmagani kabi al-Hakim at-Termiziy ham bundan mustasno bo'lmaydi. Bu fikrimizga ba'zi misollar keltiraylik. Yuqorida ko'rib o'tganimizdek, al-Hakim at-Termiziy hadislariga tayanib ba'zi asarlar ham yaratgandi.

Albatta, o'sha davrda yashab (ayniqsa IX asrda) faoliyat ko'rsatgan ko'plab buyuk muhaddislar kabi al-Hakim at-Termiziy payg'ambar alayhissalom hadislarini to'plab ularni muayyan bir mavzuga solib maxsus asarlar yaratmagan. Lekin muallif o'zining ba'zi asarlarida mo'min-musulmonlar uchun g'oyatda foydali bo'lgan e'tiqod, ibodat va muomalotga, shuningdek, odob-axloq va zohidlikka oid turkum hadislar keltirganki, bu qimmatli hikmatlar so'ngra qator muhaddislarning asarlaridan ham o'rin olgan. Ayni vaqtda al-Hakim at-Termiziy hadis rivoyat qiluvchi roviylarga nisbatan qo'shimcha talablar ham qo'yganligini aytish lozim. Agar buyuk muhaddis imom al-Buxoriy hazratlari roviylarga rostgo'ylik, taqvo va omonat (ishonchlik) kabi shartlarni qo'ygan bo'lsa, al-Hakim at-Termiziy roviylar albatta ma'no va ta'vilni ham mukammal bilishlari shart deb hisoblaydi. Fiqh (islom qonunshunosligi) ilmini biluvchilarni esa al-Hakim at-Termiziy o'zidan avval o'tgan allomalardan farqli o'laroq ikki toifaga bo'ladi: biri - ahkom masalalarini chuqur egallagan qonunshunos mutaxassis; ikkinchisi esa fiqh ilmini mukammal egallab faqih bo'lmoq, uning fikricha, qalb bilan tushunib yetuvchi va idrok etishlik darajasiga yetgan kishigina faqih deyiladi. Aksincha, inson haqiqiy faqih darajasiga yetmagan hisoblanadi, deydi.

U namoz va ro'za ahkomlariga bag'ishlangan ba'zi e'tiqodiy masalalarning xato tomonlarini ko'rsatib o'z tanqidiy mulohazalarini ham bildiradi. Muallifning aynan shu masalalarga bag'ishlangan «Asror us-solat» («Namoz sirlari»), «Asror us-savm» («Ro'za sirlari») va «Asror ul-hajj» («Haj sirlari») nomli asarlarida namoz, ro'za va haj ibodatlarining insonga foydali bo'lgan ichki, haqiqiy mohiyatlarini ochib beradi. Aqoid va kalom kabi ilmlarga al-Hakim at-Termiziy asarlarida alohida e'tibor berilgan bo'lsa-da, biz uni yirik mutakallimlar safiga ham qo'sha olmaymiz. Uning qator asarlarida islom faylasuflari (mutakallimlar) bilan bo'lib o'tgan bahsu munozaralar haqida talay ma'lumotlar uchratamiz. Alloma o'zining o'tkir ilmiy mulohazalari bilan ba'zi mutakallimlarning xato-kamchiliklarini ochib tashlab, ularga nisbatan asosli, tanqidiy munosabatini bildirgan. O'zidan ilgari o'tgan tasavvuf olimlarining faoliyati ham al-Hakim at-Termiziyning sergak nazaridan chetda qolmagan, albatta. U ilgari surgan g'oyalarga ko'ra, eng yaxshi sifatlar - Qur'oni karim oyatlari va hadisi shariflarni adolat bilan sharhlash; fiqh masalalariga g'oyatda maqbul, mantiqiy nuqtai nazardan yondoshuvchi kishilar - bular faqat mutasavviflar degan xulosaga keladi. Ayni vaqtda alloma bunday vaziyatlarda ehtirolarga berilmay, beg'araz, xolisona yo'l bilan yondoshish orqali islomga beminnat xizmat qilish mumkin deydi. Shunday qilib, al-Hakim at-Termiziy o'zining ham Qur'oni karim ma'nosini talqin qilish, hadislarini sharhlash va fiqhiy masalalarga amal qilishda tasavvuf yo'lidan borganligini ta'kidlaydi, tasavvuf yo'li kishi vijdoniga - qalbiga orom beradigan yagona yo'l deb izohlaydi. Mana shu tarzda ta'limotlarni yaratgan al-Hakim at-Termiziy hazratlari IX- X asrning buyuk diniy olimlaridan va islom dini ta'limotlarini ilmiy asosga tayangan holda yanada chuqurroq talqin qiluvchi, shariatning benazir arboblardan biri sifatida butun musulmon olamida shuhrat qozondi. Mavridi kelganda shuni ham aytish kerakki, o'zining asosli, murosasizlik bilan dadil fikrlarini aytgani sababli buyuk alloma tazyiq va azoblarga ham duchor bo'ldi. Yuqorida qayd etilganidek, bir qancha yillar o'z ona yurtidan badarg'a ham

qilingan. Al-Hakim at-Termiziyning tasavvuf ilmining allomasi bo'lib yetishishida uning ustozlari Abu Turob an-Naxshabiy, Ahmad ibn Hizravayh, Yahya al-Jalla kabi buyuk shayxlar bilan qilgan ilmiy-ma'rifiy suhbatlari muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Uning Shom, Bag'dod va Misrning mutasavvuf olimlari bilan muloqotlari ham g'oyatda foydali bo'lib, bular tufayli u O'rta Osiyo tasavvuf ilmini har tomonlama boyitib, uni yanada yuksak pog'onalarga ko'tardi. Al-Hakim at-Termiziy o'sha paytda Sharq mamlakatlarida mavjud bo'lgan turli tariqatlarning faoliyatidan voqif bo'lgan, albatta. U ayniqsa Nishopurdagi malomatiyya tariqatidan kuchli ta'sirlandi. Shu bois ushbu tariqat yo'li keyingi asrlarda Movarounnahrda yetishib chiqqan Abduxoliq al-G'ijduvoniy va Bahouddin an-Naqshbandiy kabi mashhur mutasavvuflar faoliyatiga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi. Al-Hakim at-Termiziyning al-Hakim laqabi bilan atalishi masalasi olimu-ulamolarni azaldan qiziqtirib kelgan va bu masalada turli fikrlar ham bildirilgan. «Hakim» so'zining tarixiga nazar solsak, bu ibora Qur'onda ham, Tavrotda (Xoxom shaklida) ham uchraydi. Hakimning lug'aviy ma'nosi dono, donishmand, aql-idrokli, faylasuf, shuningdek, tabib, doktor tushunchalarini anglatadi. Shu sababli ba'zi olimlar uni hatto mohir tabib deb ham ataganlar. At-Termiziy yashagan davr istilohlariga tayanib bayon qilsak, hikmat (hakimdan olingan) iborasi haqiqatga yetishish (arabcha isobat al-haqq)ni anglatib, bunga ilm va aql bilan erishish mumkin deb izohlangan. Hakim kishi shunday shaxski, u mukammal aql-idrok va chuqur bilim bilan har doim haqiqatga erishadi. Al-Hakim at-Termiziy o'zining «Tahsiyl nazoir al-Qur'on» nomli asarida: «Hakim ilmning ichki, botiniy ma'nolarini tushunuvchi kishi» degan fikrni ham keltirgan. Qur'oni karimga «Mafotih al-g'ayb» nomli o'n besh jilddan iborat ulkan tafsir yozgan buyuk vatandoshimiz Faxriddin ar-Roziy (u 1209 yilda vafot etgan) hikmatdan murod yoki ilm, yoki savob, ya'ni to'g'ri ishni qilishdir, deb talqin qilgan. Tasavvuf ahli ham «hakim» so'zini shu mazmunda ta'vil qilib «hikmat» - ilm (bilim)dan yuqoriroq darajada turadi, «hakim» deb har qanday ilmni chuqurroq o'zlashtirgan kishiga aytiladi, chunki bu sharaflil darajaga uzoq mashaqqat va riyozat orqali erishiladi deb ta'kidlaydilar. Doktor Usmon Ismoil Yahyoning fikricha, at-Termiziy «hakim» laqabiga tasavvufda inson tabiatini yaxshi va chuqur tushunib yetgani uchun erishdi, deb hisoblaydi (Muqaddima, 4-bet). Al-Hakim at-Termiziyning o'zi esa haqiqatga yetishishlikda ilm va aqldan boshqa yana bir uchinchi, ilohiy bir narsa - valiylik ham bor degan fikrni ilgari suradi. Hakim, uning e'tiqodicha, valiyning bir xilidir (arabcha al-hakim huva nav' min al-valiy). Valiy kishi haqiqatga faqat chuqur ilm va katta aql-idrok bilan emas, balkii Olloh taolo unga ato qilgan bir ilohiy sir vositasida erishadi, binobarin, uni tugal aql va chuqur ilm bilan siylagan ham Ollohning o'zidir. Garchand al-Hakim at-Termiziyda «hakim» kalimasi «valiy» kalimasi bilan chambarchas bog'liq holda ifoda qilinsa-da, «hakim» bilan «valiy» tushunchasi o'rtasida muayyan farq bor, albatta. Al-Hakim at-Termiziy «hakim» maqomiga ega shaxsning jamiyat ijtimoiy hayotidagi o'rni haqida yozib, u millatning diniy sohadagi faylasufi, muomalat masalalaridagi qozisi, namoz va ibodatlarida ularning imomi hamda ularni tinchlik, xotirjamlik, baxt-saodat va farovon turmushga boshlovchi valiyysi bo'lishligini ta'kidlaydi. Al-Hakim at-Termiziy ta'limotidagi muhim masalalardan biri

insonda bilish (al-ma'rifa) haqidagi fikrlardir. Bilish maxsus tuzumga (jihaz xos) ega bo'lib, u to'rtta asosiy qismdan iboratdir, deydi. Ulardan birinchisi idrok etish orqali bo'lib, ular insondan tashqi bo'lgan hissiyotlar - bilim, tajriba va malaka, ularni tushunib idrok etib ulardan o'z faoliyatida foydalana bilish. Bu tizimning faoliyatida ko'z, quloq, til kabi a'zolar bilan bir qatorda tashqi ma'lumotlarni qabul qilish, bunda insonning zehni, fahmu farosati, quvvai hofizasi katta rol o'ynaydi. Yana bir xil vositalar borki, bular hayajonlanish, hissiyot, shuur bilan bog'liq holatlarda (masho'ir) (jigar, taloq, buyrak, shahvat bilan) namoyon bo'ladi. Ikkinchi tizim insonda bor bilim vositasida amalga oshiriladi. Uchinchi tizim axloq masalalari bilan uyg'unlashib amalga oshadi; bu so'nggi ikkalasi mushtarak bo'lsa insonda ziyraklik, latofat, yuksak salohiyat kabi alohida fazilatlar yuzaga keladi. Allomaning o'ziga xos bu fikrlari, shuningdek, insonning bilishida uning ruhiyati, aqli va qalbi qanday rol o'ynashi haqidagi qarashlari tasavvuf ahlining ruhoniyyati va tafakkuriga katta ta'sir ko'rsatdi. Inson erishishi qodir bo'lgan bilim - tasavvufiy ma'rifat yoki hikmat («gnosis») deb, uni inson qalbida tajalli bo'lgan ilohiy bir nur bilan tenglashtirdi. Chunonchi, shariyatning turli masalalarini talqin qilib, uni hayotga tatbiq qilishga qodir bo'lgan bilim (ilm)dan farqli o'laroq, ma'rifat (gnosis) o'sha narsalarning yashiringan (sirli) mohiyatini, oxir-oqibatda uning ilohiy mohiyatini anglashga erishadi. Agar ilmga o'qish, o'rganish jarayonlari orqali erishilsa, ma'rifatni esa Olloh taolo o'zi suygan, tanlagan bandalarigagina marhamat qiladi. Ilmni hayotga tatbiq qilish zamoni va maydoni (hududi) bir qadar mahdudiy, chegaralangan bo'lsa, ma'rifatning esa cheki-chegarasi bo'lmaydi. Ma'rifat faqat ruhi har qanday dunyoviy, nafsoniy moyilliklardan pokiza bo'lib, butun niyatiyu, fikri-zikri bilan Ollohga tavajjuh qilgan insonlargagina nasib etadi. Mana shunday insonlar toifasiga al-Hakim at-Termiziy, eng avvalo, sufiy valiylarni mansub etadi. Uning fikricha, ular (valiylar) mana shu jihatlari - ma'rifatlari bilan boshqa mo'min-musulmonlardan ajralib turady. Ehtimoldan holi emaski, al-Hakim at-Termiziy birinchilardan bo'lib nazariy jihatdan avliyolar haqidagi tasavvufiy qarashlarni asoslab, amalda huquqiy jihatdan ularni Ollohning elchilari (rasul) va payg'ambarlari (anbiyo) darajasida tenglashtirgan. Allomaning payg'ambarlik va valiylik xususidagi, ayniqsa uning tasavvufda valiylikning muhim o'rni haqidagi qarashlari keyinchalik islom olamida mashhur bo'lgan buyuk faylasuf Ibn al-Arabiy (1165-1240) tomonidan yanada rivojlantirildi. Hatto ushbu masalaga bag'ishlangan qator asarlarida Ibn al-Arabiy al-Hakim at-Termiziy risolalaridan butun-butun sahifalarni so'zma-so'z ko'chirib keltirgan hollari ham uchraydi. Umuman olganda, al-Hakim at-Termiziyning bilish (ma'rifat) nazariyasiga doir fikrlari muhim ahamiyatga ega. Shu bois allomaning aynan shu masala bo'yicha qarashlariga bag'ishlangan maxsus asarlar, tadqiqotlar ham yaratilgan. Fikrimizga misol tariqasida arab olimi Abdulmuhsin al-Husayniyning «Al-Hakim at-Termiziyda bilish masalasi» («Al-Ma'rifit i'nd al-Hakim at-Termiziy») asarini ko'rsatish kifoya. Ba'zi bir tadqiqotchilarning yozishicha, al-Hakim at-Termiziy buddizm, nasroniylik va manixeizm dinlari ta'limotlari bilan ham yaxshi tanish bo'lgan. Chunonchi, uning deyarli barcha asarlarida mazkur dinlar ta'sirini kuzatish mumkin. Buyuk alloma al-Hakim at-Termiziy o'z zamonasining diniy

ilmlaridan, dunyoviy ilmlaridan ham har tomonlama chuqur bilimga ega bo'lgan. Uning mukammal ilmi va beqiyos salohiyatiga ko'pchilik allomalar yuksak baho berganlar. Jumladan, buyuk mutafakkirlar Abdurahmon Jomiy «Nafahot ul-uns» asarida, Alisher Navoiy «Nasoim ul-muhabbat» asarida uni eng ulug' shayxlar qatorida zikr qilganlar va mutasavvufarning ikkinchi bo'g'iniga kiritganlar. Xususan, Alisher Navoiy hazratlari al-Hakim at-Termiziy to'g'risida quyidagi ma'lumotlarni keltirgan: «Muhammad bin Ali Hakimi Termiziy - ikkinchi tabaqadindur. Kuniyati Abu Abdullohdur. Mashoyixi kibordandur va Abu Turob Naxshabiy va Ahmad Hizravayh va Ibni Jalla bila suhbat tutubdur va ko'p hadisi bor va zohir karomati va tasonifi (yozgan asarlari) bor. Ul jumladin «Xatm ul-viloya» kitobi va «Nahaj» kitobi, «Navodir ul-usul» va bundan o'zga ham kitoblari bor va zohir ulumida ham kutubi bor va bir tafsir («Qur'on tafsiri») ham ibtido qilg'ondur. Ammo itmomig'a (oxiriga) ular vafo qilmaydur...» Xoja Bahouddin an-Naqshbandiy hazratlari ham al-Hakim at-Termiziy haqlarida: «Aziz avliyolarning peshvosi Xoja Muhammad ibn Ali al-Hakim at-Termiziyning ruhoniyyotiga tavajjuh ham tushganda, har safar menga ta'rif va tavsifdan xoli tasavvuf namoyon bo'ladi», deb, uning ruhoniy olamidagi yuksak martaba va maqomlarini alohida lutf bilan ta'rif etgan ekanlar.

Xulosa .

Xulosa qilib aytganda buyuk vatandoshimiz Abu Iso Muhammad at-Termiziy bizga boy va katta ilmiy meros qoldirgan .Afsuski , hozircha bu qimmatbaxo meros jumhuriyatimizda yetarlicha o'rganilgani yo'q . Keng jamoatchilik ommasi ham uning hayoti va ijodi haqida g'oyatda kam malumotga ega .

Adabiyotlar ro'yxati .

1. "Termiz: buyuk yo'llar chorrahasidagi ko'hna va yangi shahar", Ubaydulla Uvatov, "Termizning ulug' odamlari" maqolasi, Toshkent, "Sharq", 2011, 62-bet.
2. Z.U.Choriyev, va b., "Al-Hakim at-Termiziy tavalludi va hayoti sanalariga doir", Termiz, "Jayhun" jurnali, 2018 3-4-son .
- 3 .Karimov. Donishmand xalqimizning mustaxkam irodasiga ishonaman. –T.-2000.
- 4 . www.expert.psychology.ru

T+A1:C42ABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	БАНКЛАРНИНГ ЭКО ТИЗИМИ	3
2	БАНКЛАРАРО РАҚОБАТ	12
3	PROBLEMS IN TRANSLATING TECHNOLOGICAL TERMS INTO DIFFERENT LANGUAGES	19
4	ALBERT KAMYUNING "BEGONA" ASARI	24
5	FYODOR DOSTOYEVSKIY "JINOYAT VA JAZO" ROMANI QIYOSIY TAHLILI	27
6	SOMERSET MOEMNING "OY VA SARIQ CHAQA" ROMANIDAGI PERSONAJLAR	30
7	TIBBIYOT OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA CROCODILE ICT DASTURI ASOSIDAGI VIRTUAL LABORATORIYALARDA O'QITISH METODIKASI	32
8	SPORT MUSOBAQALARIGA TAYYORGARLIK KO'RISH VA O'TKAZISH TARTIBI	36
9	ICHKI ISHLAR ORGANLARI XODIMLARINING JISMONIY VA JANGOVAR TAYYORGARLIK MASHG'ULOTLARI ASOSLARI	41
10	CROSSFIT	45
11	ABO TIZIMIDA ONA VA BOLA HOMILA O'RTASIDAGI ZIDDIYAT	49
12	"SIFAT SO'Z TURKUMI" MAVZUSINI O'QITISHGA DOIR ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA INTERFAOL TA'LIM METODLARI	52
13	AXBOROT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHDA SUN'IY INTELEKTNING O'RNI	57
14	MILLIY XARAKTER VA ETNIK IDENTIKLIK	60
15	ETNIK PSIXALOGIYA VA MILLIY PSIXOLOGIK QIYOFA	63
16	TURLI DIN VAKILLARI O'RTASIDAGI MUNOSABATLARNING PSIXOLOGIK TAMOYILLARI	67
17	KETMA-KETLIKNING LIMITI	71
18	CHET TILLARINI O'RGANISHNING INSON SOG'LIGI UCHUN FOYDALI JIHLARI	74
19	EFFECTIVE APPROACHES TO TEACHING YOUNG LEARNERS	79
20	RAQAMLI MARKETING VA SOSIAL MEDIA: BREND IMIJINI YARATISHDAGI O'ZGARISHLAR	82
21	SOCIAL MEDIA MARKETINGI VA MIJOZLAR SADOQATI: O'ZBEKISTON MISOLIDA	85
22	SOCIAL MEDIA MARKETINGI VA MIJOZLAR SADOQATI: O'ZBEKISTON MISOLIDA	88
23	INFORMATIKA DARSLARI UCHUN KO'RGAZMALI QUROLLAR TAYYORLASH	92
24	MODERN DIAGNOSIS OF TUBERCULOSIS INFECTION	97

25	MATEMATIK MASALALARNI YECHISHDA SUN'YI INTELLEKTDAN FOYDALANISH	102
26	BIOLOGIK MEMBRANALAR, PLAZMOLEZMA, HUYAYRA ORGANOIDLARI-ENDOPLAZMATIK TO'R	105
27	TIJORAT BANKLARI KREDIT PORTFELINI TAHLILI VA UNI OPTIMALLASHTIRISH MASALALARI	110
28	TIJORAT BANKLARI KREDIT PORTFELINI DIVERSIFIKATSIYA QILISH	116
29	TIJORAT BANKLARNI HUSUSIYLASHTIRISH	122
30	MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA MASHG'ULOTLARDA TA'LIM SIFATINI NAZORAT QILISH VA BOSHQARISH	129
31	MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA RAHBAR IMIDJI TUSHUNCHASI VA UNING ROLI	133
32	ZAMONAVIY TA'LIMDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH	137
33	TO'RTINCHI DARAJALI TENGLAMALARNI FERRARI USULI YORDAMIDA YECHISH	140
34	КАМ УЧРАЙДИГАН “ВЕРДНИГ-ХОФФМАН АМИОТРОФИЯСИ” КАСАЛЛИГИ ҲАҚИДА	145
35	ONA TILI VA ADABIYOT FANLARINI ZAMONAVIY METODLAR ORQALI O'TISH	149
36	AGROTURIZMNING IQTISODIY TARMOG'I VA TADQIQOT OBYEKTI SIFATIDAGI XUSUSIYATLARI, SHAHARSOZLIK TIZIMIDAGI O'RNI	153
37	MATEMATIKA O'QITISH METODIKASI	158
38	MATEMATIKA O'QITISH METODIKASI	163
39	SUQROTNING FALSAFIY QARASHLARI	169
40	AL TERMIZIY HAYOTI VA O'TGAN FAOLIYATI	173

***Напоминание!** — Образование наука и инновационные идеи в мире || Авторы несут персональную ответственность за правильность цифр и данных в статьях и планах занятий, включенных в мировой научно-методический журнал, и за правильность приведенных цитат.*

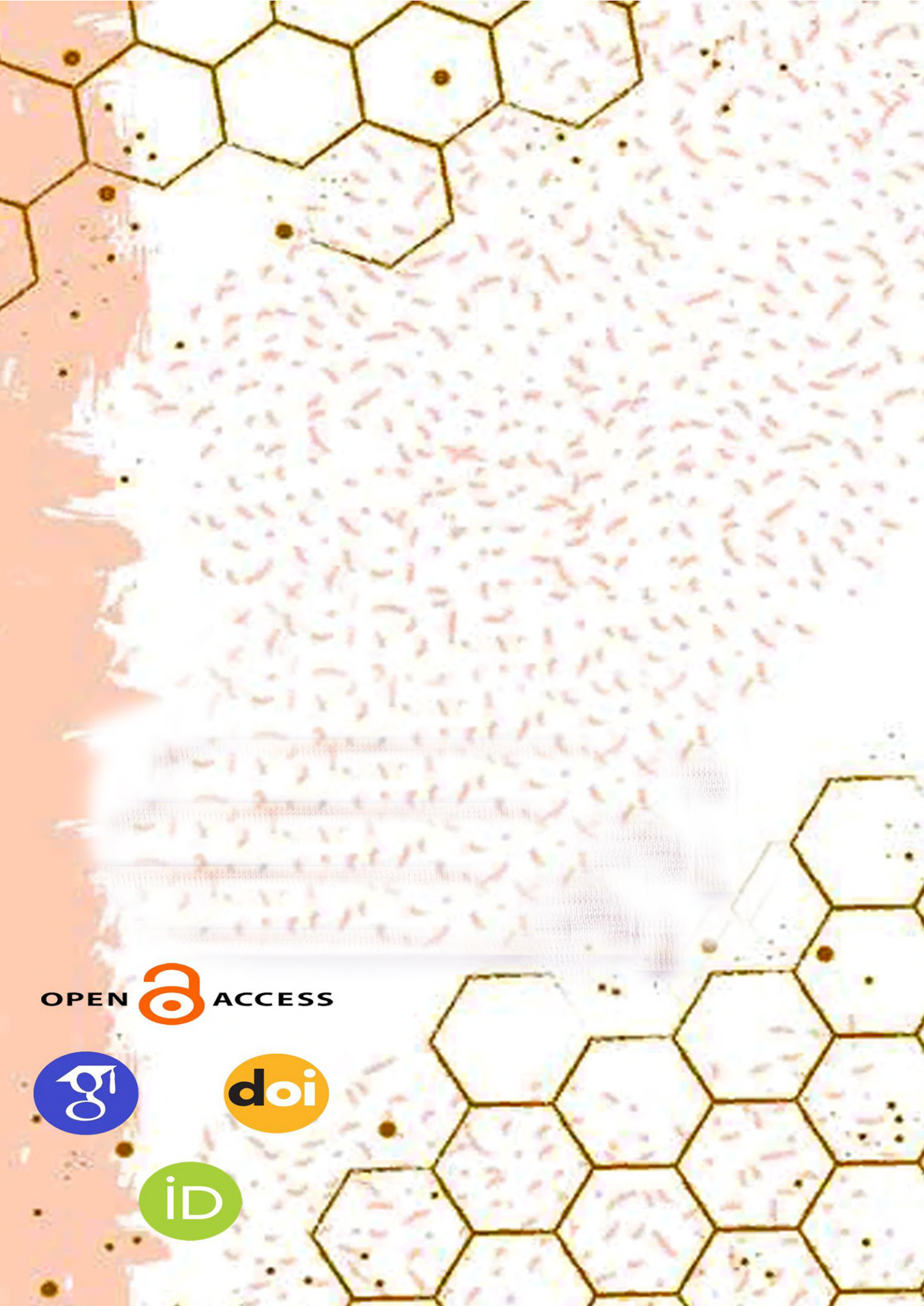
**Главный редактор:
Семёнов Владимир Львович**

**Помощник редактора:
Абдурахманов Бобуржон**

**Подготовитель к публикации:
Халиков Тохирджон Шавкатжонович**

— Образование наука и инновационные идеи в мире всемирный научно-методический журнал, 2024-г.

OPEN ACCESS

